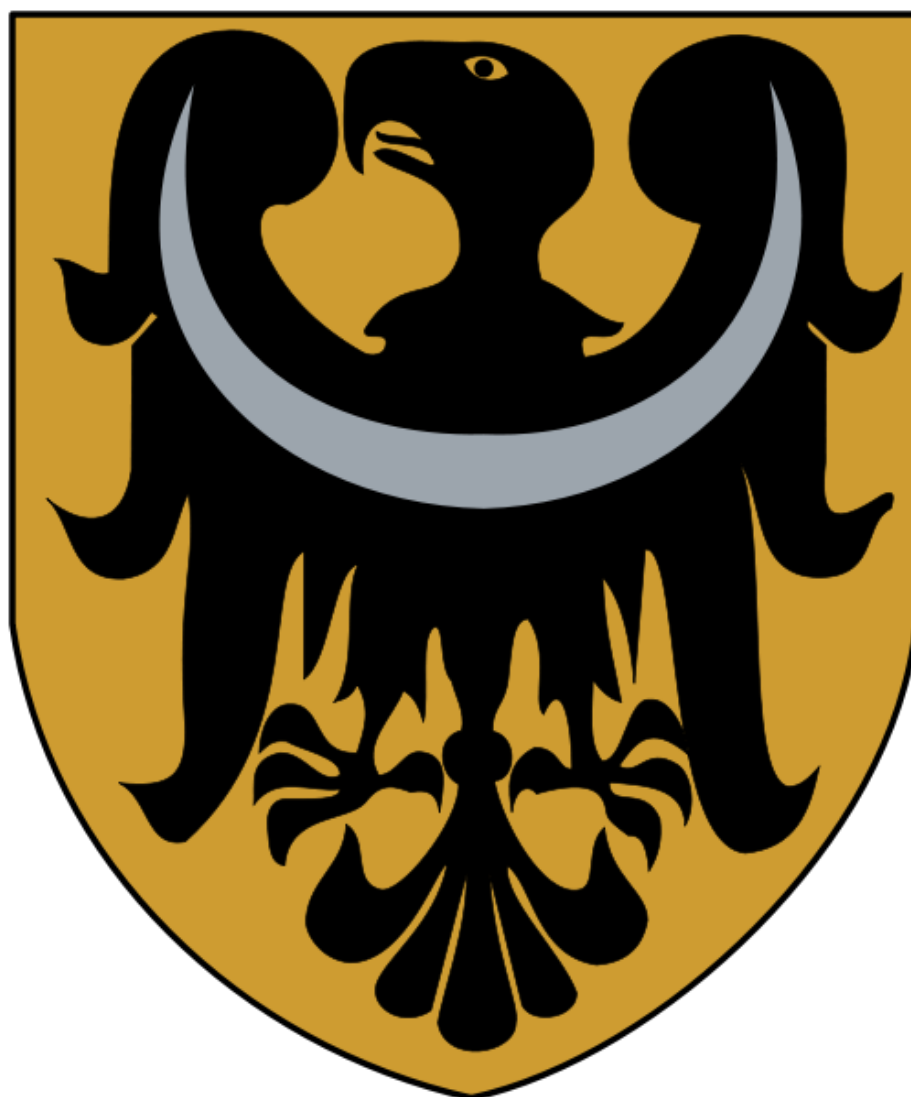

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
POWIATU WROCŁAWSKIEGO
NA LATA 2022 – 2025**

ZLECENIODAWCA:

Powiat Wrocławski
ul. T. Kościuszki 131
50-440 Wrocław
tel.: 71 722 17 00, fax: 71 722 17 06
e-mail: starostwo@powiatwroclawski.pl
www.powiatwroclawski.pl

WYKONAWCA:

RELIKT
Pracownia Archeologiczna

Judyta Nawrot-Bukowiec
ul. Armii Krajowej 2/3
39-100 Ropczyce
tel. 783 798 165
e-mail: reliktarcheologia@gmail.com
www.relikarcheologia.pl

Autor opracowania:
Judyta Nawrot-Bukowiec

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP.....	4
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	4
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI	5
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	15
4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - dokumenty o znaczeniu krajowym	15
4.1.1 Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022.....	16
4.1.2 Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030	17
4.2. Relacje Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa....	18
4.2.1 Program Opieki nad zabytkami Województwa Dolnośląskiego na lata 2021-2024.....	18
4.2.2 Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2030.....	19
4.2.3 Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego	20
4.2.4 Projekt Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego	20
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	22
5.1 Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	22
5.1.1 Strategia Rozwoju Powiatu Wrocławskiego do 2020 roku	22
5.2 Charakterystyka zasobu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu wrocławskiego	23
5.2.1 Charakterystyka powiatu	23
5.2.2 Zarys historii powiatu	27
5.3 Krajobraz kulturowy oraz najważniejsze zabytki nieruchome powiatu	29
5.3.1 Zabytki nieruchome Powiatu Wrocławskiego	31
5.3.2 Zabytki archeologiczne z terenu powiatu wrocławskiego.....	50
5.3.3 Zabytki w zbiorach muzealnych i innych.....	52
5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	54
5.4.1 Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	54
5.4.2 Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków ruchomych na terenie powiatu wrocławskiego	64
5.4.3 Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków z terenu powiatu wrocławskiego.....	71
5.5 Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu wrocławskiego	77
5.6 Dziedzictwo niematerialne	78
6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	80
6.1 Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu	80
7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	82
7.1 Priorytety i kierunki działań programu opieki nad zabytkami.....	82
8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI ORAZ MONITORING POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	84
8.1 Instrumentarium realizacji.....	84
8.2 Monitoring realizacji	85
9. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	85
10. Spis materiałów wykorzystanych w tekście, ryciny, tabele i fotografie.....	87

1. WSTĘP

Przedmiotem Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrocławskiego jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego w ramach powiatu. Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 ze zm.) oraz z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Program Opieki nad Zabytkami sporządzany jest przez Starostę, następnie po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostaje przyjęty przez Radę Powiatu. Program Opieki nad Zabytkami ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Dolnośląskiego. Sporządza się go na okres 4 lat, natomiast co 2 lata Starosta przedstawia Radzie Powiatu sprawozdanie z wykonania określonych w nim zadań.

Program Opieki nad Zabytkami, jako dokument strategiczny, ma na celu ukierunkować i zoptymalizować działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, a w szczególności zabytków nieruchomych i ruchomych, jako elementów o kluczowym znaczeniu dla popularyzacji historii i kultury regionu, ustosunkować się do zachodzących zmian funkcji, jaką aktualnie może pełnić zabytek, zaznaczyć działania w zakresie przemiany świadomości społeczeństwa w kwestii ochrony zabytków i wyznaczeniu dziedzictwu istotnej funkcji w życiu zbiorowym, wspierając kreatywność mieszkańców regionu w zakresie promocji folkloru, sztuki ludowej, rzemiosła artystycznego, rozwoju inicjatyw lokalnych w dziedzinie ochrony materialnego jak i niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Program Opieki nad Zabytkami stanowi podwaliny do współpracy z samorządami gmin, właścicielami zabytków i wojewódzkim konserwatorem zabytków. Nakreślona polityka Powiatu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami nie ingeruje w kompetencje gmin oraz właścicieli zabytków. Zakres działania powiatu względem dziedzictwa kulturowego określa ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 920 ze zm.), która w art. 4 wskazuje powiat jako jednostkę wykonującą określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie m.in. kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki zabytków w Polsce, jest **ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 ze zm.).

Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Podstawowym zadaniem na każdym poziomie samorządu lokalnego jest obowiązek sporządzania **programów opieki nad zabytkami**.

W myśl ustawy - wójt, burmistrz, starosta, prezydent miasta, czy marszałek województwa, powinni raz na 4 lata sporządzić program opieki nad zabytkami zlokalizowanymi na podległym terenie. Ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.

2. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.

3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.

4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.

5. Podejmowanie zadań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.

6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.

7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

W Ustawie zawarto tryb nadawania programowi opieki nad zabytkami mocy prawnej i sposób jej monitorowania. Program, po zaopiniowaniu przez właściwy urząd Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostaje przyjęty uchwałą przez Radę Powiatu. Z realizacji programu Zarząd Powiatu sporządza co dwa lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie do akceptacji.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie ochrony określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła starą ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

➤ **Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.** (Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.) w przepisach:

Art. 5: „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

Art. 6: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju (...) udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

Art. 86: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

Ustawach:

➤ **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t. j. Dz. U. z 2021 r., poz. 710 ze zm.), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady

ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

Art. 3: który definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie, takie jak: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek, jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Art. 4: który objaśnia, że ochrona zabytków polega na podejmowaniu w szczególności przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

Art. 5: określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „Opieka nad zabytkami sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz o jego znaczeniu dla historii kultury”.

Art. 6: klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

- „1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:
- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
    - a) krajobrazami kulturowymi,
    - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
    - c) dziełami architektury i budownictwa,
    - d) dziełami budownictwa obronnego,
    - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
    - f) cmentarzami,
    - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
    - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
  - 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
    - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
    - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,

d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (*t. j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1479*),

f) instrumentami muzycznymi,

g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,

h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,

b) cmentarzyskami,

c) kurhanami,

d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

Art 7: reguluje następujące formy ochrony zabytków:

1) Wpis do rejestru zabytków, który dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków.

1a) Wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa.

2) Uznanie za pomnik historii, zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego.

3) Utworzenie parku kulturowego, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Park kulturowy może utworzyć, na podstawie uchwały, rada gminy po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

4) Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Dotyczy w szczególności: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się również, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 16 ust. 1: wskazuje radę gminy, jako organ tworzący park kulturowy, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Jest on tworzony na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Art. 17: określa zakazy i ograniczenia dotyczące terenu parku kulturowego, związane z: prowadzeniem robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej, zmianami sposobu korzystania z zabytków nieruchomych, umieszczaniem tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1, składowaniem lub magazynowaniem odpadów, zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, składowania lub magazynowania odpadów.

Art. 18: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

Art. 19: wskazuje, że „1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt. 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku, gdy gmina posiada Gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami

planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

Art. 20: mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego wojewódzkich i miejscowych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Art. 21: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

Art. 22: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;

2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

Art. 89: wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdujące się w kolejnych ustawach tj.:

➤ **Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym** (t. j. Dz. U. 2020 r., poz. 920 ze zm.), w której zostały określone zadania publiczne powiatu o charakterze ponadgminnym. Art. 4 ust. 1 pkt. 7 nakłada na powiat zadania w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

➤ **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 194 ze zm.). Ustawa precyzuje, że działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1 ust. 1). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. (art. 1 ust. 2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4). Art. 2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki - ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną,

tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9 ust. 2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, FilMOTEKA Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej - prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury. Do podstawowych zadań tych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami.

➤ **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1990 ze zm.). Ustawa reguluje zbywanie nieruchomości zabytkowych własności Skarbu Państwa bądź samorządu terytorialnego:

– art. 13 ust. 4 - Sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości, jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków,

– art. 13 ust. 5 - Sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków).

➤ **Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane** (t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1333, ze zm.). Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbioru obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Ustawa dotyczy także obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

➤ **Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (t. j. Dz. U. z 2021 r., poz. 741 ze zm.). Ustawa określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa, mówi także, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

➤ **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska** (t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1219 ze zm.). W odniesieniu do zieleni zabytkowej objętej ochroną prawną Ustawa reguluje zasady wydawania pozwoleń na wycinkę i pielęgnację zieleni, definiuje wymóg uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz jego kompetencje w zakresie wydawania pozwoleń na podejmowanie prac polegających na usunięciu drzew lub krzewów z nieruchomości zabytkowej lub jej części będącej wpisany do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni.

➤ **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (t. j. Dz. U. z 2021 r., poz. 1098 ze zm.), której przepisy określają między innymi kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew, na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.

➤ **Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 902). Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. Według przepisów ustawy „Muzeum jest jednostką organizacyjną nie nastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest trwała ochrona dóbr kultury, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami” (art. 1).

Zgodnie z ustawą muzeum realizuje powyższe cele poprzez:

- „1) gromadzenie dóbr kultury w statutowo określonym zakresie,
- 2) katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych muzealiów,
- 3) przechowywanie gromadzonych dóbr kultury, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo, oraz magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych,
- 4) zabezpieczanie i konserwację muzealiów oraz, w miarę możliwości, zabezpieczanie stanowisk archeologicznych oraz innych nieruchomych obiektów kultury materialnej i przyrody,
- 5) urządzenie wystaw,
- 6) organizowanie i prowadzenie badań, ekspedycji naukowych oraz prac wykopaliskowych,
- 7) prowadzenie działalności edukacyjnej,
- 8) udostępnianie zbiorów do celów naukowych i edukacyjnych,
- 9) zapewnianie właściwych warunków zwiedzania i korzystania ze zbiorów,
- 10) prowadzenie działalności wydawniczej” (art. 2).

Jednostka samorządu terytorialnego, jako podmiot tworzący (lub przejmujący) muzeum, zobowiązana jest do:

- 1) zapewnienia środków potrzebnych do utrzymania i rozwoju muzeum,
- 2) zapewnienia bezpieczeństwa zgromadzonym zbiorom,
- 3) sprawowania nadzoru nad muzeum.

➤ **Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (t. j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1479). Określa, iż biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

➤ **Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach** (t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 164 ze zm.).

Rozporządzeniach, tj.:

➤ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 81).

➤ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (*t. j. Dz. U. z 2021 r., poz. 56*).

➤ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (*t. j. Dz. U. z 2017 r., poz. 1674 ze zm.*);

➤ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (*t. j. Dz. U. z 2014 r., poz. 110*);

➤ Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (*t. j. Dz. U. z 2004 r., Nr 30, poz. 259*);

➤ Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (*Dz. U. z 2004r., Nr 212, poz. 2153*);

➤ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (*t. j. Dz. U. z 2011 r., Nr 89, poz. 510*).

Przepisach i konwencjach międzynarodowych, tj.:

Problematyka ochrony zabytków, jako ważne zagadnienie dziedzictwa kulturowego znalazła swoje odbicie w międzynarodowych konwencjach. Przepisy i konwencje międzynarodowe stanowią zbiór dokumentów traktowany przez środowisko konserwatorskie jako doktrynalna podstawa ochrony dziedzictwa kulturowego. Część z tych dokumentów została ratyfikowana przez Polskę. Pozostałe, pomimo braku formalnego przyjęcia do stosowania w Polsce, współtworzą obowiązujący zbiór przepisów. Są to:

➤ **Karta Ateńska** (Ateny, 1933 r.) poruszała jako pierwsza w historii problematykę postaw wobec dziedzictwa kulturowego, doktryn konserwatorskich, panujących w poszczególnych krajach praktyk konserwatorskich. Postulatem Karty jest unikanie rekonstrukcji, tak by zachować autentyczność obiektów zabytkowych, dopuszczalność restauracji w określonych przypadkach, unikanie zasady puryzmu. Karta dopuszcza rekonstrukcję ruin, jako anastylozę, natomiast nowe uzupełnienia - tylko jeżeli miałyby być odróżnialne od autentycznej substancji zabytku. Przy konserwacji zabytku zaleca stosowanie najnowszych metod, a w przypadku budynków uszkodzonych w czasie nagłych kataklizmów dziejowych (wojny) - przywracanie form, jakie posiadały one przed zniszczeniem.

➤ **Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych - Karta Wenecka** (Wenecja, 1964 r.) to międzynarodowa konwencja kontynuująca i precyzująca zasady ochrony zabytków zawarte w Karcie Ateńskiej. Określa zasady konserwacji i restauracji zabytków architektury, definicję budynku zabytkowego rozszerza o grupy i zespoły budowli. Karta Wenecka jest podstawowym zbiorem wytycznych konserwatorskich dla prac przy obiektach zabytkowych: Konserwacja zabytków jest konieczna dla zachowania trwałości budowli, ale w jej trakcie nie należy zmieniać układu przestrzennego budynku ani jego wystroju. Chronić powinno się również otoczenie zabytku.

Nie powinno się przenosić, ani usuwać żadnych elementów zabytku chyba, że jest to konieczne dla jego ratowania.

Restauracja powinna być podejmowana tylko w razie konieczności. Nie powinno się przeprowadzać rekonstrukcji zabytku - należy uszanować oryginalną substancję konstrukcji oraz materiały. Wszystkie nowo dodane elementy zabytkowego budynku powinny być rozróżnialne od oryginalnych. Tam, gdzie niemożliwe jest zastosowanie technologii tradycyjnych, dopuszczalne jest zastosowanie sprawdzonych technologii nowoczesnych. Fragmenty budowli pochodzące z wszystkich etapów powstawania powinny być chronione. Niedopuszczalne jest umieszczanie wiernych kopii elementów budynku w miejsce oryginalnych.

Prace archeologiczne mogą być wykonywane wyłącznie przez specjalistów. Wykonując prace archeologiczne nie należy modyfikować zabytkowego budynku w celach ukazania dawniejszych warstw archeologicznych.

W trakcie każdych prac konserwatorskich należy wykonywać dokumentację konserwatorską i projektową, którą należy udostępnić w publicznych archiwach."

➤ **Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego** (Paryż, 1972 r.), ratyfikowana przez Polskę w 1976 r. (*t. j. Dz. U. 1976 r., Nr 32, poz. 190*). Utworzono Polski Komitet ICOMOS. W 1996 r. opracowane zostały „Wytyczne dla realizacji Konwencji...” określające m.in. kryteria kwalifikacji dziedzictwa na Listę Światową Dziedzictwa.

W myśl dokumentu „za dziedzictwo kulturalne i naturalne uważane są:

- zabytki: dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;

- miejsca zabytkowe: dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego.

- dziedzictwo naturalne: pomniki przyrody utworzone przez formacje fizyczne lub biologiczne albo zgrupowania takich formacji, przedstawiające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia nauki lub ich zachowania, miejsca lub strefy naturalne o ściśle oznaczonych granicach, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia, zachowania lub naturalnego piękna.

Konwencja określa zakres ochrony dziedzictwa na poziomie krajowymi międzynarodowymi w tym celu ustanowiła Międzynarodowy Komitet Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego prowadzący Listę Dziedzictwa Światowego, utworzyła Fundusz Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego oraz określiła warunki i tryb udzielania pomocy międzynarodowej.

Państwa, jako strony przyjmujące Konwencję, zobowiązują się „wszelkimi właściwymi środkami, a w szczególności przez ustalanie odpowiednich programów oświatowych i informacyjnych, wzmacniać w swoich społeczeństwach poszanowanie i przywiązanie do dziedzictwa kulturalnego i naturalnego”. Ponadto zobowiązują się do ustanowienia skutecznego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego o wyjątkowym znaczeniu dla całej ludzkości, zorganizowanego w sposób stały i zgodny z metodami współczesnej nauki.

Realizacja tych zadań polegać ma m.in. na włączaniu ochrony dziedzictwa do programów planowania ogólnego, podejmowaniu środków prawnych, naukowych i technicznych oraz administracyjnych i finansowych w celu identyfikacji, ochrony, konserwacji, rewaloryzacji i ożywienia tego dziedzictwa.

➤ **Rezolucja Parlamentu Europejskiego dotycząca ochrony dziedzictwa kulturowego** (1974 r.) wyraża potrzebę działania Wspólnoty Europejskiej w obszarze kultury, w szczególności w celu ochrony dziedzictwa kulturowego. Parlament Europejski zalecił znaczne przyspieszenia wysiłków na rzecz zachowania zagrożonego dziedzictwa architektoniczno-przyrodniczego, które odzwierciedla tożsamość kulturową Europy.

➤ **Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy** (Granada, 1985 r.) weszła w życie 1 grudnia 1987 r., ratyfikowana przez Polskę w 2010 r. (*t. j. Dz. U. z 2012 r., poz. 210*). Zasadniczym celem dokumentu jest ochrona europejskiego dziedzictwa architektonicznego. Konwencja definiuje pojęcie dziedzictwa architektonicznego, zwraca uwagę na potrzebę jego ochrony na poziomie europejskim. Dokument zwraca również uwagę na konieczność rozpoznania zasobów mających podlegać ochronie oraz tworzenia i wdrażania systemu ich ochrony. Sygnatariusze zobowiązują się do prowadzenia działań systemowych w celu zapewnienia ochrony i opieki nad dziedzictwem architektonicznym, przyjęcia zintegrowanej polityki konserwacji zabytków, a także do wymiany informacji na temat polityki konserwacji zabytków. Konwencja mówi o dużej roli społeczeństwa w procesie ochrony zabytków, podkreśla wagę promocji dziedzictwa i budowania świadomości społecznej w zakresie ochrony zabytków.

➤ **Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) tzw. Konwencja Maltańska** (La Valetta, 1992 r.), ratyfikowana przez Polskę w 1995 r. (*t. j. Dz. U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564*). Jej celem jest ochrona dziedzictwa archeologicznego, jako źródła zbiorowej pamięci europejskiej oraz jako instrumentu do badań historycznych i naukowych. Konwencja definiuje i identyfikuje dziedzictwo archeologiczne oraz podaje metody jego ochrony. Zobowiązuje strony do ustanowienia prawnego systemu ochrony dziedzictwa archeologicznego. Zapisy traktują o finansowaniu badań i konserwacji, gromadzeniu i rozpowszechnianiu badań naukowych, kształtowaniu świadomości publicznej, zapobieganiu nielegalnemu obiegowi przedmiotów dziedzictwa archeologicznego, oraz międzynarodową wzajemną pomocą techniczną i naukową.

➤ **Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską** (1993 r.), w myśl art. 151: Wspólnota wspiera oraz uzupełnia działania państw członkowskich w celu zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim. Początkowa współpraca Wspólnoty dotycząca wspierania prac restauratorskich została rozszerzona na muzea, zbiory, biblioteki, archiwa oraz na dziedzictwo archeologiczne i architektoniczne, dziedzictwo przyrody (krajobrazy i tereny przyrodnicze), dziedzictwo językowe i kulinarne oraz tradycyjne zajęcia. Działania Wspólnoty w obszarze kultury polegają mają na stworzeniu przestrzeni kulturowej wspólnej dla Europy, opartej na wspólnym dziedzictwie kulturowym.

➤ **Europejska konwencja krajobrazowa** (Florencja, 2000 r.) ratyfikowana przez Polskę w 2004 r. (*t. j. Dz. U. z 2006 r., Nr 14 poz. 98*). Konwencja uznaje krajobraz za elementarny składnik europejskiego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Stawia za cel zrównoważenie i zachowanie proporcji pomiędzy potrzebami społecznymi, działalnością gospodarczą i środowiskiem. Promuje ochronę i planowanie krajobrazu oraz organizowanie współpracy europejskiej w tematyce krajobrazu. Postuluje prawne uznanie krajobrazu, jako ważnego komponentu otoczenia ludzi oraz podstawy ich tożsamości, ustanowienie i wdrożenie polityki w zakresie jego ochrony, zintegrowanie krajobrazu z lokalną polityką w zakresie planowania regionalnego i urbanistycznego oraz z własną polityką kulturalną, środowiskową, rolną, społeczną i gospodarczą, która bezpośrednio lub pośrednio oddziałuje na krajobraz. Konwencja zobowiązuje do działań na rzecz szkolenia specjalistów w zakresie oceny

krajobrazu, tworzenia programów szkolenia dotyczących polityki, ochrony, gospodarki i planowania w zakresie krajobrazu, przeznaczonych dla specjalistów w sektorze prywatnym i publicznym, i dla stowarzyszeń związanych z krajobrazem, a ponadto do promowania w szkołach i na uniwersytetach nauk związanych z krajobrazem i zagadnieniami jego ochrony, gospodarki i planowania. Zobowiązuje także do podejmowania działań na rzecz rozpoznawania krajobrazów na obszarach własnych terytoriów.

➤ **Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego** (Paryż, 2000 r.) przyjęta przez Polskę w 2007 r. (*t. j. Dz. U. z 2007 r., Nr 215 poz. 1585*). Dokument porusza kwestie promowania szacunku dla różnorodności kulturowej, uświadamianie jej wartości na poziomach lokalnych, krajowych i międzynarodowych oraz jej znaczenia dla ludzkości. Konwencja uznaje, że kultura jest jedną z głównych sił napędowych rozwoju, a kulturowe aspekty rozwoju są tak istotne jak aspekty ekonomiczne, bowiem są nośnikami tożsamości, wartości oraz znaczeń. Konwencja akcentuje wielokulturowość jako bogactwo jednostek i społeczeństw. Wskazuje na potrzebę jej ochrony i promowania oraz uznaje, że jest ona podstawowym warunkiem trwałego i zrównoważonego rozwoju.

➤ **Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego** (Paryż, 2003 r.) przyjęta przez Polskę w 2011 r. (*t. j. Dz. U. z 2011 Nr 172, poz. 1018*), która za cel stawia ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zapewnienie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup oraz jednostek, doprowadzenie na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym do wzrostu świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie międzynarodowej współpracy i pomocy w celu realizacji postanowień tejże Konwencji. Konwencja zobowiązuje państwa do podjęcia kroków mających zapewnić ochronę dziedzictwa niematerialnego znajdującego się na ich terytorium, określenie i zdefiniowanie jego elementów oraz prowadzenie rejestrów niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

➤ **Dokument w sprawie edukacji konserwatorów-restauratorów dzieł sztuki i warunków uprawniających do wykonywania zawodu** (Toruń, 2003 r.) został zatwierdzony przez IV Generalne Zgromadzenie ENCORE (Europejskiej Sieci Wyższego Szkolnictwa Konserwatorskiego, wspólny z ECCO). Dokument Europejskiego Zrzeszenia Krajowych Związków Konserwatorów Restauratorów ECCO przyjęty przez Komisję Europejską w Brukseli, w § 20 wyjaśnia: „Dziedzictwo kulturowe jest częścią definicji europejskiej tożsamości. Stanowi fundamentalny wyraz bogactwa i różnorodności europejskiej kultury. Ochrona dziedzictwa kulturowego, niezastąpionego świadectwa przeszłości, leży we wspólnym interesie Państw Członkowskich, które muszą zapewnić przekazanie tego dziedzictwa przyszłym pokoleniom. Dlatego opieka i konserwacja oraz wymogi użytkowania i umożliwienia dostępu do dziedzictwa kulturowego zarówno w sektorze publicznym, jak i prywatnym, leży w publicznym interesie.”

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - dokumenty o znaczeniu krajowym

Program Opieki nad Zabytkami jest zgodny z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty, do których odwołuje się Program, połączono na

trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym. Są to różnego rodzaju strategie, studia i programy, które dotyczą problematyki ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

Program Opieki nad Zabytkami zbieżny jest ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w następujących dokumentach:

4.1.1 Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

Najważniejszym w skali kraju dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest Krajowy Program Opieki nad Zabytkami. Dokument ten obejmuje lata 2019-2022. Został on przyjęty Uchwałą Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. (*M.P. z 2019 r. poz. 808*).

Głównym celem Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022 jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

W ramach tego programu będą realizowane następujące cele:

Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami:

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działań 1.1: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.

Zadania:

- ✓ szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami.
- ✓ budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym.
- ✓ merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach.
- ✓ konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

Kierunki działań 1.2: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

Zadania:

- ✓ wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich.
- ✓ ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich.
- ✓ wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego.
- ✓ powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

Kierunki działań 2.1: Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

- ✓ upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).

Kierunek działań 2.2: Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

- ✓ podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego

Kierunki działań 3.1: Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości.

- ✓ kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami.

- ✓ tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Kierunek działań 3.2: Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

- ✓ program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

4.1.2 Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030 została przyjęta uchwałą nr 155 przez Radę Ministrów z dnia 27 października 2020 r. (*M.P. z 2020 r., poz. 1060*). Jest ona aktualizacją poprzedniej Strategii uchwalonej 26 marca 2013 r.

Głównym celem Strategii jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule Strategii: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie - społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura - tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność - potencjał kulturowy i kreatywny.

W obszarze 2 wymieniono m.in.:

- ✓ niewystarczający poziom czytelnictwa wśród Polaków oraz niewykorzystany potencjał i ważna rola bibliotek publicznych,

- ✓ niska jakość oferty artystycznej dla najmłodszych oraz deficyty kompetencji kulturalnych,

- ✓ zły stan zabytków oraz niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych,

- ✓ niewystarczający poziom wykorzystania potencjału rozwojowego podmiotów działających w obszarze kultury oraz szkół artystycznych,

- ✓ niewystarczający poziom ochrony zbiorów wchodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego,

- ✓ braki w infrastrukturze archiwów państwowych oraz ich rola w procesach zarządzania dokumentacją elektroniczną w administracji publicznej,

- ✓ brak spójnej i aktualnej krajowej koncepcji rozwoju cyfrowych zasobów kultury,

- ✓ rosnący potencjał muzeów w zakresie budowania kapitału społecznego,

- ✓ braki w obszarze budowania wyrazistego, spójnego i atrakcyjnego wizerunku Polski za granicą.

W Strategii wymieniono trzy główne cele szczegółowe. W kontekście ochrony zabytków i opieki nad nimi wskazać można drugi z celów *"Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich"*. Wytoczono tutaj kierunki działań takie jak:

2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze.

2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury.

2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

- 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.
- 2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

4.2. Relacje Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Przy sporządzaniu Programu opieki nad zabytkami omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu wynikające z dokumentów na poziomie wojewódzkim. Program jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w wojewódzkich dokumentach programowych oraz z dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej powiatu:

4.2.1 Program Opieki nad zabytkami Województwa Dolnośląskiego na lata 2021-2024

Program Opieki nad zabytkami Województwa Dolnośląskiego na lata 2021-2024 został przyjęty Uchwałą Nr XXXIV/686/21 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 24 czerwca 2021 r.

Program opieki nad zabytkami jest podstawowym instrumentem kształtowania długookresowej polityki w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami w województwie dolnośląskim.

W programie przyjęto wizję rozwoju: *Wielokulturowe dziedzictwo Dolnego Śląska stanowi fundament nowoczesnego i otwartego regionu europejskiego.*

Za cel strategiczny uznano *zachowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla wzmacniania tożsamości Dolnego Śląska.* Zgodnie z tym założeniem, dziedzictwo kulturowe jest zasobem umożliwiającym budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości mieszkańców regionu. Stanowi zarówno przedmiot ochrony, jaki znaczący potencjał, który może i powinien być wykorzystywany w rozwoju społecznymi i gospodarczym województwa.

Cele operacyjne, podporządkowane celowi strategicznemu, dotyczą dwóch obszarów działań:

Cel operacyjny 1: Zintegrowane zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego (obejmuje działania mające na celu poprawę stanu zachowania obiektów zabytkowych, w szczególności poprzez wspieranie zintegrowanych aktywności wielu podmiotów zaangażowanych w zarządzanie i opiekę nad nimi).

Priorytet 1: Wsparcie działań związanych z dokumentowaniem zabytków w województwie dolnośląskim:

Działanie 1: Wsparcie dla opracowania dokumentacji konserwatorskiej, technicznej, architektonicznej dla obiektów zabytkowych wymagających podjęcia działań ratowniczych.

Działanie 2: Wsparcie dla obiektów i zespołów zabytkowych ubiegających się o wpisanie na listę pomników historii, listę światowego dziedzictwa UNESCO oraz na tworzenie parków kulturowych.

Działanie 3: Wytypowanie obiektów do nadania Znak Diedzictwa Europejskiego.

Działanie 4: Prowadzenie i aktualizowanie zbiorów danych przestrzennych i zasobów cyfrowych dotyczących obiektów zabytkowych.

Priorytet 2: Wsparcie finansowe działań związanych z ratowaniem i użytkowaniem zabytków:

Działanie 1: Poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych stanowiących mienie województwa i określenie możliwości ich wykorzystania dla realizacji zadań własnych samorządu województwa.

Działanie 2: Dofinansowanie prac remontowo-konserwatorskich oraz konserwacji zabytków znajdujących się na terenie województwa.

Działanie 3: Wspieranie działań związanych z zabezpieczaniem zabytków.

Działanie 4: Wspieranie działań związanych z dostosowaniem obiektów dla potrzeb osób z niepełnosprawnościami.

Działanie 5: Wspieranie poprawy efektywności energetycznej obiektów zabytkowych wraz z wymianą źródeł ciepła na zero- lub niskoemisyjne.

Priorytet 3: Budowanie i wzmacnianie współpracy podmiotów zaangażowanych w ochronę dziedzictwa kulturowego:

Działanie 1: Stymulowanie opracowywania Gminnych Programów Opieki nad Zabytkami oraz Gminnych Ewidencji Zabytków w województwie dolnośląskim.

Działanie 2: Wspieranie współpracy międzyregionalnej i transgranicznej na rzecz ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego.

Działanie 3: Wspieranie zintegrowanych działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego, krajobrazu i wartości przyrodniczych.

Cel operacyjny 2: Wzmacnianie tożsamości i marki regionu poprzez zasoby dziedzictwa kulturowego (obejmuje działania wzmacniające poczucie tożsamości mieszkańców regionu Dolnego Śląska i ich zaangażowania w opiekę nad zabytkami, a także promocję dziedzictwa kulturowego jako integralnej części marki regionu).

Priorytet 1: Kształtowanie tożsamości regionalnej przez działania edukacyjne i promocyjne:

Działanie 1: Wspieranie programów i projektów edukacyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego.

Działanie 2: Wspieranie programów i projektów promujących dziedzictwo kulturowe w powiązaniu z edukacją historyczną.

Priorytet 2: Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami:

Działanie 1: Wsparcie merytoryczne i organizacyjne dla obecnych i potencjalnych właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych.

Działanie 2: Wsparcie merytoryczne i organizacyjne dla inicjatyw społecznych związanych z opieką nad zabytkami.

Priorytet 3: Wzmacnianie marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego:

Działanie 1: Promowanie i aktywny marketing dziedzictwa kulturowego województwa jako czynnika rozwoju gospodarczego Dolnego Śląska.

Działanie 2: Wspieranie działań mających na celu wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju sektora uzdrowiskowego i turystyki.

4.2.2 Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2030

Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030 została przyjęta uchwałą nr XXXII/932/13 przez Sejmik Województwa Dolnośląskiego dnia 28 lutego 2013 r. Strategia wytycza cele i kierunki rozwoju regionu, prezentuje potencjał Dolnego Śląska i określa wspólną płaszczyznę działań poszczególnych regionów.

Cel strategiczny: Odpowiedzialne wykorzystanie zasobów i ochrona walorów środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego.

Konkretyzacją tychże celów są cele operacyjne (priorytety) oraz przyporządkowane im przedsięwzięcia strategiczne - grupy zadań strategicznych.

Cel operacyjny: Ochrona obiektów i terenów dziedzictwa kulturowego.

Przedsięwzięcia strategiczne - grupy zadań strategicznych:

➤ Wsparcie przedsięwzięć służących rozwojowi kultury i dziedzictwa kulturowego w regionie.

➤ Wspieranie i udostępnianie zintegrowanych działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego i jego promocji.

➤ Wsparcie zagospodarowywania i udostępnienia na cele turystyki lub kultury najważniejszych obiektów zabytkowych oraz miejsc historycznych o znaczeniu ponadregionalnym.

W Strategii opisano środowisko kulturowe województwa. Na terenie województwa dolnośląskiego obserwuje się dużą różnorodność form krajobrazu oraz bogactwo dziedzictwa kultury materialnej. Większość miast Dolnego Śląska posiada historycznie wykształcony układ przestrzenny z obiektami zabytkowej zabudowy.

4.2.3 Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego

Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego została przyjęta uchwałą nr 2696/III/09 przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego dnia 28 kwietnia 2009 r. W Programie najważniejszą pozycję wśród turystycznych walorów krajoznawczych, o charakterze kulturowym, zajmują zabytki architektury i budownictwa. Turystyczna waloryzacja zabytków wyłoniła listę najcenniejszych obiektów zabytkowych województwa. Warunkiem zainteresowania turystycznego zabytkami archeologicznymi jest ich odpowiednie wyeksponowanie w terenie i przystosowanie dla potrzeb zwiedzających. Dotyczy to przede wszystkim stanowisk archeologicznych o własnej, czytelnej formie krajobrazowej.

Analiza grup walorów województwa dolnośląskiego pozwala stwierdzić, że:

➤ liczne tereny i obiekty zabytkowe, dają możliwość tworzenia i eksploatacji szlaków krajoznawczych,

➤ istnieje możliwość tworzenia szlaków historycznych, edukacyjnych, wykorzystujących lokalizację rzadkich miejsc ważniejszych bitew oraz martyrologii z okresu II wojny światowej. Zwiększenie atrakcyjności zabytków ma odbywać się m.in. poprzez ożywienie zabytków cyklicznymi imprezami, odpowiednią infrastrukturą i kalendarzem imprez. Mocnymi stronami rozwoju turystyki na Dolnym Śląsku są wysokie walory kulturowe łączące dorobek kultur: polskiej, czeskiej, austriackiej i niemieckiej oraz rozbudowana baza turystyczna, zwłaszcza w rejonach górskich i uzdrowiskowych. Program wskazuje także słabe strony rozwoju turystyki na Dolnym Śląsku, do których należą między innymi: zły stan zabytków oraz brak sprawnego regionalnego i lokalnego systemu informacji turystycznej.

4.2.4 Projekt Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego

Projekt Planu zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego został opracowany w 2018 r. Zastąpi on dotychczas obowiązujący Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego. Perspektywa 2020 przyjęty uchwałą nr XLVIII/1622/2014 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 27 marca 2014 r.

Plan uwzględnia wymogi, określone w art. 39 ust. 3 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym i określa między innymi system obszarów chronionych, w tym obszary ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, ochrony uzdrowisk oraz dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

Wyznaczona wizja zagospodarowania przestrzennego: *Jeden region, różne obszary, spójny rozwój, różne Potencjały – Dolny Śląsk 2030.*

Wśród wyznaczonych czterech celów polityki zagospodarowania przestrzennego samorządu województwa jeden związany jest z dziedzictwem kulturowym: Cel 2. Racjonalny i zrównoważony sposób wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu.

Rozwój przestrzenny terenów zurbanizowanych dokonuje się w oparciu o racjonalne wykorzystanie zasobów przyrodniczych i kulturowych oraz przy uwzględnieniu

zróżnicowanych zasobów krajobrazowych, prowadzony jest w sposób minimalizujący szkody środowiskowe i konflikty funkcjonalno-przestrzenne:

- przeciwdziałanie skutkom degradacji krajobrazu jest skuteczne, zasoby krajobrazowe są uwzględniane w zagospodarowaniu przestrzennym a obszary wyróżniające się pod względem krajobrazu zachowują swoją wizualną odrębność;
- obszary cenne przyrodniczo stanowią system odporny na zagrożenia;
- najcenniejsze założenia przestrzenne o historycznym rodowodzie zachowały czytelny układ i stanowią istotne elementy krajobrazu kulturowego;
- cenne zespoły i obiekty zabytkowe znajdują się w dobrej kondycji, są udostępniane, a ich wartości podlegają trwałej ochronie;
- zasoby rolniczej przestrzeni produkcyjnej są wykorzystywane z uwzględnieniem naturalnych uwarunkowań;
- zasoby kopalin użytecznych są chronione i racjonalnie użytkowane;
- zintegrowany system magistralnych szlaków turystycznych wzmacnia gospodarczo udostępniane ośrodki i obszary.

W Planie wyznaczono cele i kierunki polityki przestrzennego zagospodarowania województwa dolnośląskiego. Poniżej przedstawione te, które związane są z ochroną dziedzictwa kulturowego:

Cel 2. Racjonalny i zrównoważony sposób wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu.

Kierunek 2.2. Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego i krajobrazu. Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kulturowego Dolnego Śląska wynika z wielonarodowej i wielowyznaniowej specyfiki regionu.

Pod względem liczby zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwo dolnośląskie zajmuje pierwszą pozycję w Polsce. Zasoby te stanowią bardzo istotny czynnik umożliwiający budowanie i utrwalanie tożsamości regionalnej oraz rozwijanie potencjału społecznego i gospodarczego. W Planie nie wskazano konkretnych obiektów.

Zapewnienie ochrony i opieki nad zabytkami należy do kompetencji organów administracji publicznej. Samorząd województwa wykonuje zadania w tym zakresie jako jednostka samorządu terytorialnego odpowiedzialna za ochronę zabytków na terenie województwa oraz jako właściciel zabytków stanowiących mienie województwa.

Najważniejszym zadaniem jest poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych oraz historycznie ukształtowanych miejskich założeń przestrzennych, które pilnie wymagają podjęcia prac ratowniczych. Konieczne jest utrzymanie wartości historycznych świadczących o tożsamości i indywidualnych cechach założeń urbanistycznych, takich jak układ przestrzenny z centralnie usytuowanym rynkiem i dominującymi obiektami, ratuszem, kościołem oraz kwartałami mieszczańskiej zabudowy.

Ustalenia w zakresie polityki Samorządu Województwa Dolnośląskiego:

1. Działania służące zapewnieniu ochrony i poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego oraz utrzymaniu wielokulturowej tożsamości regionu, w tym:

- 1) poprawa stanu założeń przestrzennych o zachowanej strukturze urbanistycznej oraz zespołów zabytkowych przez wsparcie finansowe samorządu województwa,
- 2) zachowanie miejsc pamięci utrwalających wielokulturową tożsamość regionu przez wsparcie finansowe samorządu województwa.

2. Wskazanie w Planie obszarów i zespołów zabytkowych wnioskowanych do objęcia ochroną w formie parku kulturowego i pomnika historii dla zachowania wartości krajobrazu kulturowego o wysokim znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego.

3. Wspieranie rozwoju systemu regionalnych szlaków turystycznych poprzez:
  - 1) opracowanie koncepcji rozwoju systemu regionalnych szlaków turystycznych z uwzględnieniem obszarów o niewykorzystanym potencjale turystycznym,
  - 2) włączenie regionalnych szlaków turystycznych w udostępnianie zasobów przyrodniczych i kulturowych będących w gestii samorządu województwa,
  - 3) poprawę dostępności turystycznej województwa przez integrację regionalnych szlaków z systemem węzłów przesiadkowych komunikacji zbiorowej.
4. Opracowanie zintegrowanej strategii rozwoju regionalnych klastrow turystycznych.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1 Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Władze samorządowe w procesie zarządzania powiatem kierują się wytycznymi zawartymi w sporządzonych opracowaniach na poziomie powiatowym, które obejmują całokształt zjawisk i czynników istotnych dla lokalnego rozwoju. Program Opieki nad Zabytkami jest zgodny z innymi przyjętymi do realizacji dokumentami powiatowymi, dotyczącymi różnych aspektów życia społeczno - gospodarczego.

Uchwała dotycząca przyjęcia Programu Opieki nad Zabytkami podjęta przez powiat obowiązuje na terytorium całego powiatu - wszystkich gmin wchodzących w jego skład. Dlatego poszczególne gminy znajdujące się na obszarze powiatu wrocławskiego, opracowując własne dokumenty strategiczne i planistyczne o charakterze gminnym, będą musiały przeanalizować i wziąć pod uwagę zapisy i działania dotyczące dziedzictwa kulturowego w powiecie zawarte w Programie Opieki nad Zabytkami.

Program Opieki nad Zabytkami zgodny jest z następującymi dokumentami:

5.1.1 Strategia Rozwoju Powiatu Wrocławskiego do 2020 roku

Strategia Rozwoju Powiatu Wrocławskiego do 2020 roku została przyjęta uchwałą nr XII/87/16 Rady Powiatu Wrocławskiego z dnia 12 września 2016 r.

Strategia stanowi podstawowy i wiodący dokument programowy przedmiotowego obszaru administracyjnego. W swojej zaktualizowanej postaci czerpie z dotychczasowych doświadczeń i osiągnięć jednostek samorządowych, przedsiębiorstw i obywateli, ale także określa nowe cele, odpowiada na zmieniające się wyzwania otoczenia oraz wyznacza kierunki rozwoju do 2020 roku.

Strategia stanowi także bazę wyjściową do przygotowywania innych sektorowych planistycznych dokumentów powiatu, w tym wieloletniej prognozy finansowej, programu ochrony środowiska, czy też miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Niniejszy strategiczny dokument jest długookresowym instrumentem podnoszenia lokalnej konkurencyjności, jakości i atrakcyjności.

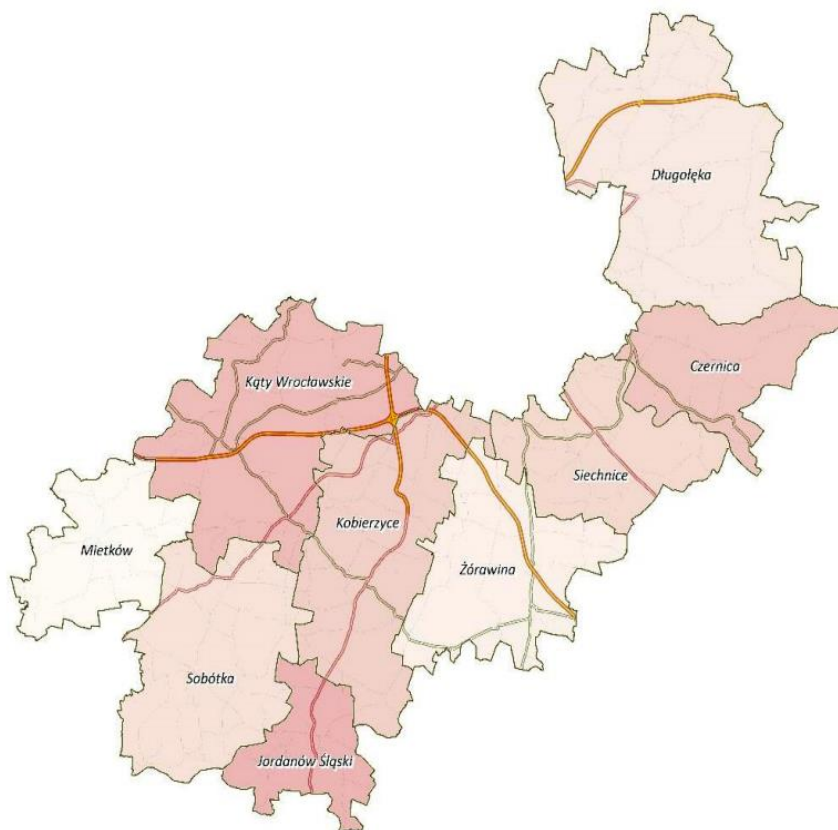
Wyznaczona Misja: Tworzenie warunków zrównoważonego rozwoju Powiatu Wrocławskiego w celu poprawy poziomu życia jego mieszkańców poprzez wykorzystanie potencjału społecznego, gospodarczego, przyrodniczego i kulturowego.

W Strategii wyznaczono cele strategiczne oraz operacyjne wraz z działaniami. W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego można wskazać następujące działania:

- Wspieranie budowy ścieżek rowerowych, w tym budowy bezpiecznych połączeń pomiędzy gminami;
- Budowa i rozwijanie marki promocyjnej Powiatu Wrocławskiego;
- Realizacja i wspieranie programów edukacji regionalnej;
- Wspieranie i realizacja inicjatyw mających na celu upowszechnianie kultury i sztuki.

5.2 Charakterystyka zasobu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu wrocławskiego

5.2.1 Charakterystyka powiatu

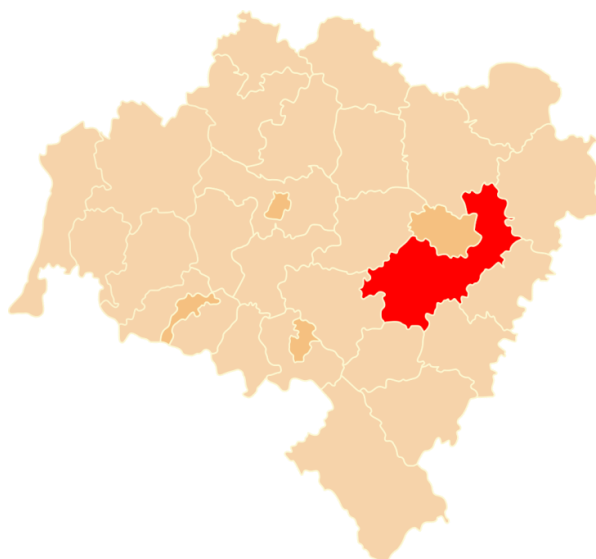

Ryc. 1. Mapa powiatu wrocławskiego z podziałem na gminy.

Powiat wrocławski, powstały w ramach reformy administracyjnej w roku 1999, tworzy dziewięć gmin: Czernica, Długołęka, Jordanów Śląski, Kąty Wrocławskie, Kobierzyce, Mietków, Siechnice, Sobótka, Żórawina, położonych na wschód oraz południe od Wrocławia.

Położenie geograficzne

Powiat wrocławski położony jest w środkowo-wschodniej części województwa dolnośląskiego, w bezpośrednim sąsiedztwie Miasta Wrocławia. Graniczy z powiatami ziemskimi: dzierżoniowskim, oleśnickim, oławskim, strzelińskim, średzkim, świdnickim i trzebnickim. Powiat obejmuje trzy gminy miejsko-wiejskie: Kąty Wrocławskie, Sobótka i Siechnice oraz sześć gmin wiejskich: Czernica, Długołęka, Jordanów Śląski, Kobierzyce, Mietków i Żórawina. Zgodnie z ostatnimi, dostępnymi danymi Głównego Urzędu Statystycznego (11.05.2021), składa się na nie łącznie 221 sołectw i 231 miejscowości (w tym 3 miasta: Kąty Wrocławskie, Siechnice i Sobótka). Powiat wrocławski zajmuje powierzchnię 1118 km² i jest trzecim co do wielkości powiatem w województwie.

Ryc. 2. Położenie powiatu wrocławskiego na mapie województwa dolnośląskiego
(źródło: <https://pl.wikipedia.org>).

Obszar powiatu wrocławskiego rozciąga się od Równiny Oleśnickiej na wschodzie, przez część Pradoliny Wrocławskiej, Równinę Wrocławską aż po Masyw Ślęży na zachodnio - południowym skraju powiatu. Północno-wschodnia część powiatu poprzecinana jest licznymi szerokimi dolinami rzek spływających ze Wzgórz Trzebnickich i Twardogórskich. Część środkowa położona jest w części Pradoliny Wrocławskiej. W tym rejonie wyraźnie zaznacza się współczesna dolina Odry, odcinając się kilkumetrową krawędzią. Obszar gmin w środkowej części powiatu położony jest w obrębie Równiny Wrocławskiej o stosunkowo słabo urozmaiconej rzeźbie terenu. Południowo-zachodnia część powiatu obejmuje swym zasięgiem Masyw Ślęży. Obszar ten jest wysoko wyniesiony ponad średni poziom otaczającego terenu. Powiat wrocławski leży w zlewni pięciu rzek: Odry, Bystrzycy, Widawy, Ślęży i Oławy. Na obszarze powiatu wrocławskiego występują udokumentowane złoża m. in.: kruszywa naturalnego (piaski, żwiry, pospółki), surowców ceramicznych (gliny, iły), granitu, skaleni, serpentynitów. Obszar powiatu charakteryzuje się przewagą gleb dobrych (II i III klasy bonitacyjnej) oraz średnich (IV klasa). Wśród kompleksów dominują kompleksy żytne dobre i słabe. Z punktu widzenia oceny zasobów przyrody, ważne miejsce zajmują istniejące na terenie powiatu wrocławskiego (w ramach systemu obszarów chronionych) dwa parki krajobrazowe: Ślężański Park Krajobrazowy i Park Krajobrazowy Doliny Bystrzycy oraz obszary objęte zakresem Programu Natura 2000.

Środowisko przyrodnicze i ukształtowanie terenu

Przeprowadzona diagnoza nie wykazała większych zmian w zakresie stanu zasobów naturalnych i zasobów wodnych. Badania stanu wód, wykonane w 2013 r. przez Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska (WIOŚ) (przeprowadzone w ramach monitoringu operacyjnego i diagnostycznego wód powierzchniowych) wskazują na niezmieniający się zły stan ich jakości. Kluczowy negatywny trend stanowi ponadto pogłębiające się w ostatnich latach pogorszenie jakości powietrza atmosferycznego na obszarze powiatu wrocławskiego i miasta Wrocławia. Przekroczone poziomy stężenia w powietrzu pyłu zawieszonego PM10, arsenu, benzopirenu oraz ozonu wynikają z prowadzonych w ostatnich latach procesów energetycznego spalania paliw, a także - w mniejszym stopniu – rozwoju technologicznego przedsiębiorstw z obszaru powiatu. Stosunkowo rozwinięty sektor przemysłowy części gmin

w powiecie i rozwój nowych inwestycji w całej przestrzeni aglomeracji wrocławskiej wymuszać będą konieczność stopniowego odchodzenia od paliw tradycyjnych, na rzecz coraz szerszego wykorzystywania paliw alternatywnych i odnawialnych (głównie biomasy).

Powiat wrocławski dysponuje znaczącym potencjałem przyrodniczym, obejmując swym zasięgiem dwa parki krajobrazowe oraz obszary w ramach Programu Natura 2000. Potencjałowi temu towarzyszy jednak niedostateczny stan jakości wód powierzchniowych. Dlatego też istotną rekomendacją stanowi w tym przypadku kontynuowanie i wzmacnianie prowadzonych w poprzednich latach działań w zakresie ochrony zasobów wody i wspierania gospodarki wodno - ściekowej (między innymi poprzez stopniowe zwiększanie retencji wód czy ograniczanie zanieczyszczeń) oraz ochrony i promocji przyrody (między innymi poprzez odpowiednie zagospodarowanie odpadów i wspieranie rozwoju drzewostanu). Ponadto, w obszarze zasobów naturalnych jeden z priorytetów na lata 2016 - 2020 stanowić będzie poprawa jakości powietrza atmosferycznego, między innymi poprzez nadzór nad podmiotami emitującymi zanieczyszczenia oraz promowanie gospodarki niskoemisyjnej i odnawialnych źródeł energii w regionie.

Turystyka

Powiat wrocławski to obszar atrakcyjny turystycznie i idealnie nadający się do uprawiania turystyki poznawczej (kulturowej, krajoznawczej, przyrodniczej), kwalifikowanej (pieszej, rowerowej, jeździeckiej, żeglarskiej, kajakowej) oraz turystyki ekstremalnej (loty balonem, skoki ze spadochronem, loty na paralotni).

Jednym z najbardziej znanych szlaków pieszych w dużej części wytyczonym przez tereny powiatu wrocławskiego jest żółty szlak wokół Wrocławia im. B. Turonia. Szlak tworzy pętlę wokół miasta, przechodząc przez najciekawsze miejsca leżące na obrzeżach Wrocławia, prowadzi przez gminy: Długołęka, Czernica, Siechnice, Żórawina, Kobierzyce, Kąty Wrocławskie. Najpopularniejszym celem wycieczek pieszych w najbliższych okolicach Wrocławia jest góra Ślęża. W Masywie Ślęży wytyczono aż pięć szlaków turystycznych. Ze względu na nieduże różnice wysokości, szlak czarny, tworzący pętlę wokół Ślęży, świetnie nadaje się do uprawiania turystyki rowerowej.

Coraz popularniejsze stają się maratony, półmaratony wokół Ślęży i na szczyt góry oraz wokół Zalewu Mietkowskiego. Wiele gmin powiatu wytyczyło na swoim terenie „lokalne” szlaki rowerowe. Jest to gęsta sieć tras różnorodnych pod względem krajobrazowym, przyrodniczym, kulturowym. Jednym z ciekawszych jest szlak rowerowy - Pętla Odrzańska. Na trasie miłośnicy zabytków techniki mogą oglądać obiekty hydrotechniczne i inżynierskie powstałe głównie podczas regulacji Odry na początku XX w. Szlakiem tym można dojechać do wieży widokowej (jednej z trzech czynnych na terenie powiatu), znajdującej się w Kotowicach.

Korzystne warunki wiatrowe do uprawiania sportów wodnych i turystyki żeglarskiej posiada Zalew Mietkowski. W 2011 r. otwarto tutaj Ośrodek Sportów Wodnych i Rekreacji Powiatu Wrocławskiego w Borzygniewie z wypożyczalnią kajaków, rowerów wodnych, łodzi żaglowych i wiosłowych. Dla osób chcących odpocząć nad wodą atrakcyjnym miejscem oprócz Zalewu Mietkowskiego jest Zalew w Sulistrowicach, Zalew w Jordanowie Śląskim, Jezioro Bajkał oraz plaża z kąpieliskiem w Proszkowicach.

Wciąż mało popularne są spływy kajakowe większymi rzekami przepływającymi przez tereny powiatu wrocławskiego (Oławą, Ślężą, Widawą, Bystrzycą). Miłośnicy kajakarstwa niemal co roku na wiosnę organizują rodzinne spływy, m.in. Bystrzycą, od Mietkowa do Skałki, czy dopływem Bystrzycy - Strzegomką, od Stróży do Samotworu.

Na uprawiających turystykę konną najlepiej przygotowana jest gmina Długołęka, nazywana „końską stolicą powiatu”. Na terenie gminy funkcjonuje kilka ośrodków jeździeckich prowadzących naukę jazdy konnej. Przez gminę Długołęka i Czernica prowadzą

krótkie odcinki ponad 230-kilometrowego szlaku konnego pomiędzy rzekami Dobrą, a Widawą (w większości wytyczonego poza terenem powiatu wrocławskiego) oraz odcinki dojazdowe do szlaku.

Od pewnego czasu coraz popularniejsza staje się turystyka balonowa. W Mirosławicach działa Aeroklub Dolnośląski. Podczas przelotów szybowcem lub balonem podziwiać można malowniczy Masyw Ślęży oraz pobliski sztuczny zbiornik - Zalew Mietkowski. Dodatkową atrakcją lotniska jest działający od 2016 roku tunel aerodynamiczny - Speedfly, pierwszy tego typu na Dolnym Śląsku.

Na terenie powiatu wrocławskiego działa kilka muzeów. Dwa z nich (Muzeum Powozów w Galowicach i Muzeum Motoryzacji Topacz w Ślężu) prezentują historię rozwoju środków komunikacji. Muzeum Ślęzańskie w Sobótce ukazuje przyrodę, wierzenia Słowian i bogactwa naturalne Masywu Ślęży, natomiast Regionalna Izba Pamięci w Kątach Wrocławskich swoją bogatą ekspozycją przybliża zwiedzającym historię Ziemi Kąckiej. W Nadolicach Wielkich działa prywatny Skansen Rolny, w którym obejrzeć można m.in. dawne narzędzia i maszyny rolnicze.

Również zwolennicy turystyki kulinarnej, piwnej oraz winnej znajdą na terenie powiatu wrocławskiego interesujące imprezy i targi produktów regionalnych oraz kilka mini-browarów prowadzących produkcję piwa rzemieślniczego, m.in.: w Chrzastawie Małej, Sobótce Górze oraz winnice - „Adoria” w Zachowicach i w Świętej Katarzynie.

Wybrane imprezy kulturalne, sportowe, rekreacyjne o charakterze ponadgminnym:

- Górski Zimowy Maraton Ślęzański – otwarta impreza sportowa - Sobótka (gm. Sobótka) - styczeń,
- Półmaraton Ślęzański – Sobótka-Ślęza (gm. Sobótka) - marzec,
- Wyścig kolarski „Ślęzański mnich” - Memoriał Romana Ręgorowicza - rozpoczęcie sezonu kolarskiego w Polsce (gm. Sobótka) – kwiecień,
- Półmaraton – Bieg Mietkowski - impreza rekreacyjno-sportowa - Borzygniew (gm. Mietków) - kwiecień,
- Święto Konia - Siedlec Trzebnicki (gm. Długołęka); festyn połączony z wystawą koni i pokazami jazdy konnej - maj,
- Festiwal 4 Żywiołów - święto pięciu gmin (Kobierzyce, Żórawina, Kąty Wrocławskie, Siechnice, Domaniów), występy artystyczne, targi produktów i usług lokalnych; co roku w jednej z gmin obszaru LGD 4 - maj,
- Przegląd Ludowych Zespołów Śpiewaczych „Śpiewanie nad Wodą” - Maniów (gm. Mietków) – maj, Bieg Górski na Ślężę - (gm. Sobótka) - maj,
- Zawody w Powożeniu Zaprzęgami Jedno- i Parokonnymi - Siedlec Trzebnicki (gm. Długołęka) - lipiec,
- Motoclassic - impreza motoryzacyjna połączona z pokazem zabytkowych samochodów - Ślęza (gm. Kobierzyce) – sierpień,
- Festyn „Sami Swoi” - impreza nawiązująca do filmu Sylwestra Chęcińskiego „Sami Swoi”, do którego zdjęcia powstały w Dobrzykowicach i okolicy – Dobrzykowice (gm. Czernica) - sierpień,
- Międzynarodowe Spotkania Miłośników Ziemi Wołyńskiej i Kresów Wschodnich - Świątyni (gm. Sobótka) - sierpień/wrzesień,
- Poetyckie Piątki Pod Wieżycą - Sobótka, Przełęcz pod Wieżycą (gm. Sobótka) - cyklicznie przez cały rok,
- Kulinaryny Powiat Wrocławski - promocja tradycji kulinarnych gospodarstw domowych; impreza cykliczna, organizowana na terenie wybranej miejscowości z terenu powiatu.

5.2.2 Zarys historii powiatu

Obszar powiatu wrocławskiego zmieniał się wraz z licznymi przemianami społeczno – gospodarczo - politycznymi. Pierwsi ludzie pojawili się na terenie powiatu wrocławskiego już około 12000-13000 p.n.e. Świadczą o tym źródła archeologiczne. Na podstawie znalezisk archeologicznych pochodzących z epok: paleolitu, mezolitu i neolitu, na terenie Ślęzy (gmina Kobierzyce), Sulistrowiczkach (gmina Sobótka) i Miedzianej Górze (gmina Jordanów Śląski), spostrzec można ciągły rozwój cywilizacyjny, który uwidocznił się w prostej zabudowie gospodarczej, polach uprawnych i handlu. Do VII w. na terenie Powiatu swoją kulturę i gospodarkę rozwijała ludność przedłużycka, łużycka i Celtowie. W efekcie tych zmian udoskonaliła się produkcja rolnicza i ceramiczna, zaczęto wytwarzać broń oraz różnego rodzaju przedmioty z brązu. Dalsze działania organizacje, które przyczyniły się do ulepszonych zmian cywilizacyjnych tych ziem były związane w VII w. z aktywnością przybyłych w te regiony Słowian. Około 845 r. jednym z najsilniejszych plemion Słowian wymienionym w dziele Geografa Bawarskiego pt. *Descriptiociuitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii* („Opis grodów i ziem z północnej strony Dunaju”) było plemię Ślęzan. Ich centrum administracyjnym znajdowało się prawdopodobnie w Będkowicach (gmina Sobótka), a kultowym na górze Ślęzy. Około 885 r. teren Powiatu najprawdopodobniej wszedł w skład państwa wielkomorawskiego, a od połowy X w. do około 990 r. znajdował się pod zwierzchnością dynastii czeskich Przemyślidów. Nieco później zaczął funkcjonować termin starosty (łac. capitaneus), którego określano jako naczelnika wspólnoty rodowo-terytorialnej Słowian.

Dzieje powiatu wrocławskiego są nierozdzielnie związane z gwałtownymi losami Dolnego Śląska. Ziemie powiatu wrocławskiego na przestrzeni przeszło 1000 lat zmieniały swoją przynależność administracyjną oraz państwową, uzyskując tym samym niepowtarzalny kulturalny i zwyczajowy charakter. Efektem tych działań jest bardzo bogata historia oraz liczne zmiany demograficzne, których ślady nie tylko materialne widać do dnia dzisiejszego, o czym świadczą źródła archeologiczne oraz pisane.

Od momentu przejęcia ziem przez Mieszka I teren obecnego powiatu wrocławskiego znalazł się w granicach państwa piastowskiego. Po rozbiciu dzielnicowym przypadającym na 1138 r. doszło do wyodrębnienia się księstwa wrocławskiego. Znaczący rozwój tych ziem przypadał na okres monarchii Henryków Śląskich (tj. lata 1201-1241), kiedy to za sprawą lokacji na prawie polskim oraz niemieckim powstawały nowe miasta i wioski. U schyłku XIII w. po raz pierwszy w Królestwie Polskim zaczęło funkcjonować formalne stanowisko starostów, którzy jako urzędnicy państwowi posiadali różne kompetencje i przywileje. W tym czasie zakres obowiązków starostów był wyznaczany przez władcę. Ich nadrzędnym zadaniem było sprawowanie nadzoru na określonym terenie.

W 1335 r. cały Śląsk ostatecznie przeszedł pod panowanie czeskie. Pomimo kolejnego etapu rozwoju gospodarczo-administracyjnego teren księstwa wrocławskiego doświadczył dużych zniszczeń podczas tzw. wojen husyckich w pierwszej połowie XV w. Zniszczeniu uległo wtedy wiele miejscowości dzisiejszego powiatu, tj. Sobótka z zamkiem na Ślęzy i Kąty Wrocławskie. Na okres panowania króla czeskiego Wacława II przypadł dalszy rozwój urzędu starosty. Byli oni powoływani jako namiestnicy pełniący na danej ziemi władzę państwową z wyjątkiem prawa nadawania przywilejów.

Wynikiem sporów o sukcesję korony Czech oraz wojen o zwierzchność nad całym Śląskiem było dostanie się księstwa wrocławskiego pod panowanie Jagiellonów (czyli okres panowania tej dynastii na Śląsku w latach 1490-1526).

Okres 1525-1740 był czasem panowania dynastii Habsburgów na Śląsku, w trakcie którego do 1618 r. powstawały ośrodki miejskie z rozwiniętą architekturą urbanistyczną. Przykładem były Kąty Wrocławskie, gdzie wzniesiono wieżę miejską z zegarem. Miasta przez działalność

lokalnej ludności poszerzały swój zasięg terytorialny oraz ulepszały funkcje gospodarczo-usługowe. Jednak wskutek rozpoczęcia tzw. wojny 30-letniej (przypadającej na lata 1618-1648) proces ten został zahamowany z przyczyn popularyzacji nowych nurtów religijnych i reformacji. W tym czasie walczące wojska protestanckie i katolickie pustoszyły, rujnowały i wyludniały wiele miasteczek oraz wsi na terenie dzisiejszego Powiatu Wrocławskiego. Miejsca kultu oraz kościoły, które do tej pory stanowiły wyznacznik dobrobytu mieszkańców, były grabione i niszczone. Odbudowa całego Śląska po wojnie przebiegała powoli, a duża część obszaru powiatu wrocławskiego na długo pozostawała wyludniona.

W połowie XVIII w. w wyniku ekspansyjnej polityki prowadzonej przez Fryderyka II Wielkiego obszar Śląska wraz z księstwem wrocławskim stał się częścią silnych i zmilitaryzowanych Prus. Po początkowych kontrybucjach nakładanych na mieszkańców tych ziem w wyniku tzw. wojen śląskich (1740-1763) pomiędzy Austrią a Prusami nastąpił okres odbudowy i dynamicznego przyrostu ludności, co w konsekwencji doprowadziło do wzrostu uprzemysłowienia i powstania nowego podziału administracyjnego. W wyniku tych działań utworzono specjalne ministerstwo śląskie bezpośrednio podporządkowane królowi. W miejscu księstwa wrocławskiego utworzony został Powiat Wrocławski, na którego czele stał landrat wybierany przez szlachtę i zatwierdzany przez króla. Okres tzw. „Wiosny Ludów” oraz kolejne wojny prowadzone przez Prusy na drodze do zjednoczenia Niemiec nie wyrządziły dużych strat materialnych mieszkańcom naszego regionu. Po kongresie wiedeńskim w 1815 roku kończącym okres tzw. wojen napoleońskich nastąpiła dalsza ewolucja układu administracyjnego w Królestwie Prus (Königreich Preußen). Stworzono wtedy 10 prowincji oraz 25 okręgów rejencyjnych. Na interesującym nas obszarze utworzono Prowincję Śląsk (Provinz Schlesien), którą zarządzał nadprezydent. Sprawował on również zwierzchność nad prezydentami rejencji. Na terenie Rejencji Wrocławskiej (Regierungsbezirk Breslau) znajdował się Powiat Wrocławski (Breslau-Land), na którego czele stał starosta posiadający zakres władzy podobny do prezydentów rejencji. Podstawowym celem reformowania administracji była integracja ludności poprzez dążenie do likwidacji oddalonych od siebie enklaw. Stworzone w 1871 roku przez Ottona von Bismarcka Deutsches Kaiserreich nazwane również Deutsches Reich, w skład, którego weszły ziemie Powiatu Wrocławskiego, w dalszym ciągu prowadziło agresywną politykę zagraniczną, czego efektem był wybuch I wojny światowej w 1918 roku. W wyniku tych okoliczności wielu mieszkańców interesującego nas terenu poległo w wielu konfliktach zbrojnych.

Tuż po zakończeniu I wojny światowej władzę przejściowo przejęły Rady Żołnierskie, które pojawiły się także na terenie powiatu wrocławskiego. Wśród ludności przez pierwsze lata powojenne dominowała niepewność, co do losów wtedy funkcjonującego państwa niemieckiego spowodowana konfliktami granicznymi z odradzającą się II Rzeczpospolitą i walką stronnictw politycznych wewnątrz państwa. Nowo powstała Republika Weimarska podobnie jak wcześniej Rzesza Niemiecka opierała swoje rządy w oparciu o układ administracji państwowej i samorządowej. Wprowadzono podział Śląska na dwie prowincje: Provinz Niederschlesien (Dolny Śląsk) i Provinz Oberschlesien (Górny Śląsk). Na czele prowincji Dolny Śląsk stał mianowany przez rząd nadprezydent prowincji. Podlegał mu prezydent rejencji wrocławskiej. Prezydent sprawował funkcje wykonawcze i zarządzające w prowincji. Główną strukturą samorządu prowincjonalnego był wybierany, co 4 lata sejmik prowincjonalny. Do jego kompetencji należało uchwalanie budżetu. Środki finansowe pochodziły między innymi z podatku prowincjonalnego, nakładanego na związki powiatowe i miejskie. Na czele sejmiku stał starosta krajowy, który kierował również jego organem wykonawczym – Wydziałem Prowincjonalnym. Zakrojone na szeroką skalę akcje propagandowe stronnictw politycznych wykorzystujące zaniepokojenia społeczne i kryzys gospodarczy doprowadziły do wielu konfliktów w państwie. Ostatecznie największe wpływy uzyskali nie tylko w powiecie wrocławskim, ale i w całych Niemczech narodowi socjaliści.

Ich partia NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, tłumaczone na język polski: Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników) przejęła pełnię władzy w państwie od 1933 roku. Indoktrynacja totalitarnego państwa nazistowskiego i okrucieństwa okresu II wojny światowej nie ominęły ziem powiatu.

Zakończenie działań wojennych w 1945 r. przyniosło dla całego Śląska oraz innych ziem włączonych do tworzącego się Państwa Polskiego rewolucyjne zmiany. Prócz strat materialnych na obszarze dzisiejszego Powiatu, w wyniku których zniszczeniu uległo 50-70% zabudowań, doszło również do ogromnych przemieszczeń ludności. Większa część mieszkańców zamieszkująca teren dzisiejszego powiatu wrocławskiego musiała opuścić dorobek całego życia i przenieść się do odradzających Niemiec. Tuż po objęciu przez polski system administracyjny Dolnego Śląska organizacja powiatu wrocławskiego składała się z gmin zbiorowych, które dzieliły powiat na osiem jednostek administracyjnych. Do gmin miejskich należały Kąty Wrocławskie (26 miejscowości) i Sobótka (21 miejscowości). Pozostałe gminy wiejskie znajdowały się w Gniechowicach (21 miejscowości), Smolcu (22 miejscowości), Św. Katarzynie zwanej wówczas Katarzynem (29 miejscowości), Widawie (5 miejscowości), Wojnowie (13 miejscowości) i Żórawinie (32 miejscowości). Ponadto na terenie powiatu znajdowały się trzy miasta: Kąty Wrocławskie, Sobótka i Brochów, które posiadały własny samorząd. Brochów został w 1950 roku włączony w granice administracyjne Wrocławia, podobnie jak Wojnow i Sołtysówce z gmin Wojnow, Muchobór Wielki, Klecina i Oporów z gminy Smolec, oraz Ołtaszyn i Wojszyce z gminy Św. Katarzyna. W konsekwencji siedzibę gminy Wojnow przeniesiono do Kamieńca Wrocławskiego. Gmina Długołęka, wchodząca obecnie w skład Powiatu Wrocławskiego, podlegała władzom powiatowym w Oleśnicy. Jordanów Śląski należał w tym czasie do Powiatu Dzierżoniowskiego. W wyniku zmian administracyjnych między 1950-1975 było zlikwidowanie Starostw Powiatowych i zarządów gmin. Organem wykonawczym rad narodowych stało się prezydium. Z Powiatu Wrocławskiego odeszły Kotowice (do Powiatu Oławskiego), doszły natomiast Świątniki, Księginice Małe, Przezdrowice z Powiatu Dzierżoniowskiego oraz Borzygniew z Powiatu Świdnickiego. Powiat Wrocławski składał się z dwóch miast (Kąty Wrocławskie, Sobótka) i 6 gmin (Kąty Wrocławskie, Kobierzyce, Mietków, Sobótka, Święta Katarzyna i Żórawina), w których łącznie było 154 miejscowości. Na skutek kolejnych zmian administracyjnych w kraju w 1975 roku zlikwidowane zostały powiaty. W efekcie kompetencje, które dotychczas należały do tych jednostek, zostały w większości scedowane na gminy. Taki stan utrzymał się do końca istnienia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Na lata 1990-1998 przypada okres funkcjonowania Urzędu Rejonowego Rządowej Administracji Ogólnej we Wrocławiu, który wykonywał zadania i kompetencje administracji rządowej. W jego skład wchodziły gminy: Czernica, Długołęka, Jordanów Śląski, Kąty Wrocławskie, Kobierzyce, Kostomłoty, Łagiewniki, Malczyce, Mietków, Miękinia, Sobótka, Środa Śląska, Święta Katarzyna, Wisznia Mała i Żórawina. Z początkiem 1999 roku wprowadzono w życie reformę ustrojową wprowadzającą trójstopniowy podział terytorialny i przywrócono samorząd powiatów. Oznaczało to także ponowne powstanie Powiatu Wrocławskiego. Składa się on obecnie z 9 gmin: Czernica, Długołęka, Jordanów Śląski, Kąty Wrocławskie, Kobierzyce, Mietków, Siechnice, Sobótka i Żórawina. Za zadanie publiczne odpowiedzialne są Rada Powiatu i Zarząd Powiatu Wrocławskiego. Starosta jest przewodniczącym Zarządu.

5.3 Krajobraz kulturowy oraz najważniejsze zabytki nieruchome powiatu

Ustawa o ochronie i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie krajobrazu kulturowego, którym jest „przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze”. Na zasoby dziedzictwa kulturowego Powiatu Wrocławskiego składają się obiekty stanowiące świadectwo minionej

epoki oraz posiadające wartość historyczną, artystyczną lub naukową, w tym zabytki nieruchome, zabytki ruchome, stanowiska archeologiczne. Ocalałe, znaczące elementy krajobrazu kulturowego, stanowią o pamięci historycznej, tożsamej dla regionu. W tym znaczeniu stanowi on przedmiot ochrony, której formy określają w różnym stopniu cztery ustawy, a mianowicie:

- 1) ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- 2) ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- 3) ustawa o ochronie przyrody,
- 4) ustawa prawo ochrony środowiska.

Synteza elementów przyrody i widocznych efektów działalności człowieka jest architekturą krajobrazu, czyli formą, która obok treści składa się na krajobraz kulturowy. Ochrona tego krajobrazu to pełna ochrona obiektu zabytkowego wraz z jego otoczeniem i walorami przyrodniczymi, roślinnością i warunkami socjologicznymi. Polega ona na ochronie najcenniejszych obiektów, zespołów, obszarów i świadomym ich przekształcaniu w taki sposób, by tworząc nowe wartości, unikać deformacji istniejącego, historycznie ukształtowanego dziedzictwa. Chronić należy więc nie tylko obiekty architektury, kapliczki i figury przydrożne, również krajobraz ukształtowany ludzką ręką oraz spuściznę intelektualną i duchową.

Dziedzictwo historyczne wpływa na atrakcyjność turystyczną głównie poprzez jego materialne wytwory, czyli zabytki. Co może być wykorzystane w rozwoju powiatu.

Do obszarów o najwyższych wartościach krajobrazowych należą, zarówno obszary o krajobrazie miejskim, jak i otwartym. Krajobraz kulturowy powiatu wrocławskiego harmonijnie łączy elementy środowiska przyrodniczego i kulturowego.

Na obszarze powiatu wrocławskiego wyróżnia się następujące formy ochrony przyrody:

➤ **Obszary sieci Sieć Natura 2000:**

✓ Grądy Odrzańskie. Obszar obejmuje dolinę Odry na odcinku długości ponad 70 km pomiędzy Opolem a Wrocławiem oraz tereny bezpośrednio do niej przyległe z fragmentami kompleksów leśnych.

✓ Zbiornik Mietkowski. Zbiornik retencyjny (1193.89 ha), który w okresach suchych umożliwia podniesienie poziomu wody w Bystrzycy, ułatwiając żeglugę na Odrze.

✓ Grądy w Dolinie Odry. Obszar rozciąga się wzdłuż doliny Odry, obejmując kilka kompleksów leśnych na odcinku między Oławą a Wrocławiem.

✓ Kumaki Dobrej. Obszar o powierzchni 2094.03 ha obejmuje dolinę rzeki Dobrej na dwóch odcinkach, charakteryzujących się najwyższym nagromadzeniem walorów przyrodniczych, pomiędzy Bartkowem i Dobrzeniem oraz pomiędzy Dąbrowicą, a Pawłowicami.

✓ Lasy Grędzińskie. Obszar o powierzchni 3087.53 ha położony jest na Równinie Oleśnicko-Bierutowskiej, na terenie województwa dolnośląskiego, gmin Długołęka, Bierutów, Czernica, Jelcz-Laskowice.

✓ Łęgi nad Bystrzycą. Obszar o powierzchni 3087.53 ha położony jest na Równinie Oleśnicko-Bierutowskiej, na terenie województwa dolnośląskiego, gmin Długołęka, Bierutów, Czernica, Jelcz-Laskowice.

✓ Masyw Ślęży. Masyw od północy graniczy z Równiną Kącką(fragment Równiny Wrocławskiej), od wschodu i południowego wschodu ze Wzgórzami Niemczańsko-Strzelińskimi, od południa z Obniżeniem Podsudeckim i od zachodu z Równiną Świdnicką.

✓ Przeplatki nad Bystrzycą. Położony jest w dorzeczu rzeki Odry, w zlewni rzeki Bystrzycy.

✓ Stawy w Borowej. Obszar o powierzchni 188,73 ha położony jest na Równinie Oleśnickiej, około 20 km na wschód od Wrocławia, pomiędzy miejscowościami Borowa i Bielawa.

➤ **Rezerваты przyrody:**

✓ Rezerwat Góra Ślęza - rezerwat krajobrazowo-geologiczny i historyczny. Został utworzony na podstawie Zarządzenia Ministra Leśnictwa z dnia 15 lutego 1954 r. Zajmuje powierzchnię 161,43 ha. Położony jest w obrębie Ślęzańskiego Parku Krajobrazowego i obejmuje samotny szczyt góry Ślęży. Utworzony ze względu na ochronę zabytków historycznych i walorów krajobrazowych. Ponadto chroni mały fragment lasu liściastego w części szczytowej Ślęży z licznymi okazami starych, dorodnych drzew i dość bogatym runem.

✓ Rezerwat Łąka Sulistrowicka - rezerwat florystyczny o powierzchni 26,44 ha położony u podnóża Góry Raduni powyżej Sulistrowiczek. Utworzony w 1958 r., należy do najcenniejszych rezerwatów florystycznych Dolnego Śląska. Występuje tu 237 gatunków flory naczyniowej, w tym 20 gatunków chronionych.

➤ **Parki krajobrazowe:**

✓ Ślęzański Park Krajobrazowy - utworzony 8 czerwca 1988 r. uchwałą Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu. Położony jest około 30 km na południowy - zachód od Wrocławia. Wraz z otuliną, która stanowi strefą ochronną, obejmuje Masyw Góry Ślęży, Masyw Góry Raduni, pasma Wzgórz Oleszeńskich i Wzgórz Kielczyńskich oraz Jańską Górę. Administracyjnie obszar parku i jego otulina leżą w obrębie gmin: Jordanów Śląski, Łagiewniki, Sobótka, Dzierżonów, Marcinowice, Świdnica. Całkowita powierzchnia chronionego obszaru wynosi obecnie 15 640 ha, z czego park zajmuje 8 190 ha, a otulina – 7 450 ha.

✓ Park Krajobrazowy Dolina Bystrzycy - został powołany rozporządzeniem Wojewody Wrocławskiego z dnia 27 października 1998 r. Powierzchnia Parku wynosi 8 570 ha. Rozpoczyna się w zachodniej części miasta Wrocławia i biegnie w górę doliny Bystrzycy, obejmując gminy: Wrocław, Kąty Wrocławskie, Sobótka i Mietków. Park utworzono w celu zachowania i popularyzacji walorów przyrodniczych, historycznych i krajobrazowych w warunkach racjonalnego gospodarowania. Osią Parku jest rzeka Bystrzyca.

➤ **Pomniki przyrody** (na całym obszarze powiatu - 102).

➤ **Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe:**

Na terenie powiatu wrocławskiego zlokalizowany jest jeden taki zespół: Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy „Skalna” w gminie Sobótka, obszar o powierzchni 32,87 ha, utworzony w 1994 r. na mocy Rozporządzenia Wojewody Wrocławskiego z dnia 05.02.1994 r. Zespół został powołany w celu ochrony bardzo malowniczej grupy skał gabrowych wraz z ich roślinnością.

➤ **Użytki ekologiczne** (na całym obszarze powiatu - 5 użytków).

Na urozmaicony krajobraz powiatu wrocławskiego składają się zabytki pochodzące z różnych epok, są wśród nich dzieła architektury, sztuki i obiekty rzemiosła artystycznego.

5.3.1 Zabytki nieruchome Powiatu Wrocławskiego

W myśl art. 6 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, za zabytki nieruchome uznaje się: krajobraz kulturowy; układy urbanistyczne, ruralistyczne, zespoły budowlane; dzieła architektury i budownictwa; dzieła budownictwa obronnego; obiekty techniki, zwłaszcza

kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe; cmentarze; parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni; miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Najcenniejsze zabytki wpisuje się do rejestru zabytków prowadzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy (art. 9 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru zabytków, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycja tego zabytku (art. 9 ust. 2).

Powiat wrocławski może się pochwalić bogatą historią i wielokulturową tradycją, co znalazło odbicie w znacznej ilości zróżnicowanych i interesujących obiektów zabytkowych, reprezentujących różne style i epoki.

I. Układy urbanistyczne i ruralistyczne

Większość współczesnych osiedli wiejskich powiatu wrocławskiego wywodzi się ze wsi średniowiecznych. W X-XI w. występowała tu już stała sieć osad rolniczych, zwłaszcza na słabo zalesionych urodzajnych obszarach bliżej Wrocławia a na południu szerokim pasem dochodziła do Niemcy. Osady średniowieczne składały się z kilku lub kilkunastu gospodarstw o nieregularnym układzie pól, związanym z ekstensywnym sposobem ich użytkowania, z gospodarką żarową i dwupolową oraz dobrze rozwiniętą hodowlą. Rozplanowanie wsi miało formę tak zwanej okolnicy zwanej też owalnicą. Były to osiedla o charakterze obronnym, w których zwarta zabudowa wokół placu zabezpieczała dostęp do wsi od strony pól, a jedyną drogę dojazdową zamykano na noc bramą. Plac wsi pełnił wielorakie funkcje, ale wspólne dla wszystkich mieszkańców. Przykładem pozostałości takiej zabudowy jest wieś Proszowice w gminie Mietków. Najsilniej jednak w rozwoju form zabudowy wiejskiej zaznaczyła się kolonizacja i lokacja wsi przeprowadzona w XIII i XIV w. Większość osiedli pochodzi z tamtego okresu i niekiedy mimo późniejszej rozbudowy zachowały się ślady dawnego, charakterystycznego dla regionu rozplanowania tzw. ulicówek, gdzie zabudowania stały gęsto po obu stronach prostej drogi o długości nieprzekraczającej 2 km, owalnic oraz o wiele rzadszych na tych terenach łańcuchówek. Ze względu na intensywne zmiany w krajobrazie wsi w wielu przypadkach bardzo trudno rozgraniczyć łańcuchowy typ zabudowań od formy ulicowej. Procesem, który zapoczątkował pojawianie się zabudowy łańcuchowej, był w XIII w. rozwój osadnictwa obszarów leśnych do tej pory rzadko, lub wcale niezasiedlonych.

Trwały ślad w krajobrazie wiejskim pozostawił kolejny, trwający od XV do XVIII w. okres folwarczno-pańszczyźniany. Wraz z zakładaniem, rozrastaniem się folwarków szlacheckich i kościelnych, w obrębie wielu wsi powstawały okazałe zespoły zabudowań dworskich i urzędów gospodarczych, obiektów przemysłowych, ogrodów warzywnych, stawów, chmielników. W związku ze wzrostem zaludnienia i postępującego rozwarstwienia społecznego i majątkowego wśród mieszkańców rozbudowie uległy również układy przestrzenne osiedli. Pozwalano bowiem budować się niezamożnej ludności na użytkowanych przez całą gromadę placu, pastwisku lub odłogach na skraju wsi. Prowadziło to do wydłużenia osiedla, powstawania przysiółków oraz zagęszczenia budowy i przekształcania wsi w skupione osiedla wielolicowe tzw. wielodrożnice.

Na ukształtowanie się współczesnego obrazu osadniczego wsi wpłynęły w znacznym stopniu reformy agrarne pierwszej połowy XIX w. Powiększono wtedy kosztem ziemi chłopskiej własność folwarczną i tworzone wielkie charakterystyczne dla tego terenu majątki obszarnicze, w których często oprócz okazałych zabudowań pałacowych powstawały obiekty

przemysłowe jak: browary, cegielnie, pijalnie, gorzelnie, spichlerze, młyny parowe, wapienniki i inne, stanowiące nowy akcent w krajobrazie wiejskim. W starych wsiach niwowych zlikwidowano szachownice pól, nadając gruntom chłopskim regularny zblokowany układ. Pogłębiające się rozwarstwienie uwidaczniało się wyraźnie w krajobrazie osiedli. Wyróżniały się w nich niepodlegające podziałom rodzinnym duże i średnie gospodarstwa chłopskie z okazałymi zabudowaniami oraz wzrastająca stale ilość skromnych domków wyrobników, posiadających niewielkie działki ziemi, pracujących u bogatych gospodarzy bądź zatrudnionych poza rolnictwem. Zagęszczały one zabudowę w centrum wsi, skupiały się na jej obrzeżach bądź wzdłuż wychodzących z niej dróg, tworząc nowe przysiółki i kolonie. Duża gęstość pozostałości kompleksów folwarcznych na tych ziemiach świadczy o dobrobycie w tamtym czasie. Większość osiedli zachowując dawną, często średniowieczną jeszcze lokalizację i rozplanowanie, uległa dalszej rozbudowie, szczególnie intensywnej pod koniec XIX w. i w pierwszej połowie XX w. Obok nowych murowanych domów powstawały wtedy obiekty użyteczności publicznej jak: gospody, szkoły, sklepy, piekarnie, masarnie, stacje kolejowe, remizy strażackie i inne. Powszechnie wprowadzano utwardzanie dróg centralnych, rzadziej polnych. Charakterystyczne w krajobrazie powiatu stały się rosnące wzdłuż dróg i pól aleje drzew owocowych oraz gęsta sieć dróg bitych i kolejowych. Najbardziej typowe i powszechne budownictwo murowane występuje na wsi od XVI w. W wieku XVIII było przeważające w większych miejscowościach obszaru. Gruntowna przebudowa wsi na murowaną dokonała się po uwłaszczeniach w drugiej połowie XIX w. i na początku XX w. Z tego kresu pochodzą główne zasoby budownictwa wiejskiego. Z tego okresu wśród dzisiejszej zabudowy wiejskiej wyróżniają się jednopiętrowe, wieloizbowe lub dwuizbowe domy murowane z drobnymi zdobieniami ściany szczytowej, np. w postaci pionowych pilastrów, poziomych gzymsów lub otworów owalnych w części szczytowej. Większość domów mieszkalnych posiada gładkie tynkowanie. W ogólnej zabudowie wsi trafiają się jeszcze budynki szachulcowe bądź szachulcowo-murowane, w postaci spichlerzy, stodół oraz obór. Jednym z najlepiej zachowanych budynków tego typu jest spichlerz należący obecnie do Fundacji Gallen w Galowicach (gm. Żórawina), który jest obecnie remontowany z przeznaczeniem na obiekt muzealny. Z budynków mieszkalnych do czasów obecnych najlepiej zachował się dwór w Bielanych Wrocławskich. Na terenie powiatu zachowały się również pojedyncze domy w stylu tyrolskim, m.in. w Sobótce Górcie, nieopodal ruin browaru, z pozostałościami polichromii na drewnianej elewacji.

Na terenie powiatu wrocławskiego występują dwa zabytkowe układy urbanistyczne: Kąty Wrocławskie oraz Sobótka. W zespołach miejskich zachowały się czytelne średniowieczne układy urbanistyczne, w Kątach Wrocławskich prostokątny rynek, zaś w Sobótce wrzecionowaty, ponadto budynki ratuszowe, pozostałości umocnień obronnych (Kąty Wrocławskie) oraz liczne ciekawe budowle komunalne np. urzędy i szkoły.

Zabytki sakralne

Wśród obiektów zabytkowych najliczniej reprezentowane są obiekty sakralne: kościoły, klasztory, kaplice grobowe. W ewidencji zabytków znajduje się łącznie 76 kościołów, 7 klasztorów oraz około 30 kaplic grobowych. Większość wpisana jest do rejestru zabytków i prezentuje dobry bądź bardzo dobry stan zachowania.

Świątynie należą do parafii rzymskokatolickich. Wiele z nich, które do 1945 r. należały do parafii ewangelickich, nowoprzybyła ludność polska, zaadaptowała do zmienionych potrzeb i wymogów liturgicznych.

Wiele spośród obiektów sakralnych na terenie powiatu wrocławskiego to świątynie gotyckie. Ma to związek z szybkim rozwojem sieci parafialnej, w średniowieczu istniało na tym obszarze aż 60 parafii. Najstarsze wzmianki w dokumentach dotyczą parafii w Tyńcu nad Ślężą (1170-1189), Łozinie (1201) i Zachowicach (1217).

Powstanie pierwszych świątyń związane jest ze zgromadzeniami zakonnymi. Prawdopodobnie w latach 40-tych XII w. powstał na Ślęży klasztor i kościół jako fundacja Piotra Włosta dla kanoników regularnych. Farę joannitów w Tyńcu nad Ślężą wzniesiono przed 1189 r. (pierwotny obiekt stanowi korpus nawy tynieckiego kościoła). Budowle o XIII-wiecznej metryce znajdują się, m.in.: w Świętej Katarzynie, Starym Zamku i Turowie. Gotyckie świątynie to w większości budowle jednonawowe, wzniesione z lokalnego kamienia (granitu i gabra) lub cegły, orientowane, często z murowaną wieżą od zachodu. Średniowieczne nastawy ołtarzowe zachowały się w Węgrach, Starym Zamku i Wilczkowie, w którym w latach 70-tych XX w. odkryto barwne XIV-wieczne freski.

W okresie reformacji protestanci przejmowali katolickie świątynie, w nieznacznym stopniu je przebudowując (budowa empor, łóż kolatorskich) lub fundując luterzańskie nastawy ołtarzowe (Wierzbice, Żórawina, Jordanów Śląski). Jednym z najpiękniejszych obiektów z tego okresu jest żórawińska fara, której nadano manierystyczną formę w latach 1600-1604. Wartość artystyczna tego przedsięwzięcia związana jest z cennym wystrojem świątyni. Luteranie zbudowali na pocz. XVII w. tylko jeden skromny kościół w Sadkowie. W trzeciej ćwierci XVI w. powstały w Kilianowie i Wojtkowicach katolickie świątynie o cechach renesansowych. Obie były fundacjami zakonnymi, co można uznać za najwcześniejszy sygnał ruchu kontrreformacyjnego na tym terenie.

Wojna trzydziestoletnia (1618-1648) przyniosła próby fortyfikowania kościołów. Świątynie otaczano obronnym murem ze strzelnicami, czasami z bastionami (np. Jaksonów, Jaskotle, Święta Katarzyna). Najnowocześniejszy system fortyfikacyjny typu holenderskiego zastosowano przy kościele w Żórawinie.

W okresie kontrreformacji i przejmowania kościołów protestanckich przez katolików, ewangelicy korzystali ze świątyń w Rękowie, Jordanowie Śląskim, Kiełczowie. Po konwencji w Altranstädt w 1707 r. dodatkowo użytkowali kościoły w Domasławiu i Nasławicach. W 1712 r. wybudowali również dom modlitwy w Łozinie, który powstał w nowym stylu barokowym. W formach barokowych wzniesiono kilka katolickich świątyń (Długołęka, Gajków i Dobrzykowice), były to fundacje kanoników i wrocławskich zakonów. Część gotyckich obiektów przebudowano w stylu barokowym (np. Brzezia Łąka), wnętrza wielu świątyń zbarokizowano, m.in. w Tyńcu Małym, Turowie, Jaskotlu. Najbardziej okazały wystrój otrzymała fara św. Jakuba w Sobótce. Jednym z przejawów barokowej pobożności była prywatna fundacja kaplicy z kopią Świętych Schodów w Sośnicy.

Po przejściu Śląska przez ewangelickie Prusy nastąpiła poprawa sytuacji luteran, ale dopiero na koniec XVIII w. przypada rozwój architektury protestanckiej. Klasycystyczne kościoły powstają w Kiełczowie i Księginicach Małych. Zapowiedzią nowych kierunków w architekturze jest świątynia w stylu arkadowym w Kątach Wrocławskich z lat 1833-1836, według projektu F. Schinkla.

Od połowy XIX w. zaczynają dominować tendencje historyzmu. Formy romańskie prezentuje kościół w Nowej Wsi Kąteckiej, gotyckie w Chrzastawie Wielkiej, połączenie form neoromańskich i neogotyckich zobaczymy w Gniechowicach i Pasikurówicach. Częstą praktyką stała się regotyżacja wnętrza i wymiana wyposażenia kościołów na neogotyckie, m.in. w Kątach Wrocławskich czy Milinie. Sytuacją charakterystyczną dla Śląska było istnienie w wielu miejscowościach dwóch świątyń: luterńskiej i katolickiej (np. Rogów Sobocki, Wierzbice, Kąty Wrocławskie).

Po II wojnie światowej nastąpiła wymiana mieszkańców, przybyła na te tereny ludność w zdecydowanej większości była wyznania katolickiego. Kościoły ewangelickie zaczęły pełnić

funkcję świątyń katolickich, ich wyposażenie dostosowywano do nowego obrządku, często demontując empory, przebudowując ołtarze ambonowe. W kilku świątyniach w ołtarzach pojawiły się przywiezione przez repatriantów słynące cudami wizerunki Matki Boskiej (Łozina, Święta Katarzyna).

Poniżej opisane zostały wybrane zabytki sakralne z terenu powiatu wrocławskiego:

Kościół parafialny pw. św. Małgorzaty - Gajków (gm. Czernica). Obecna, barokowa świątynia wzniesiona została przez mistrza murarskiego Jacoba Straube w latach 1711-1713. Kościół usytuowany w centrum wsi, otoczony cmentarzem, orientowany, murowany, tynkowany, założony na planie prostokąta, z węższym, jednoprzęsłowym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium. Trójpłaszczyznowa nawa poprzedzona jest czworoboczną wieżą zwieńczoną namiotowym hełmem (1838 r.), z dwoma przybudówkami (1897 r.) i kruchtą w przyziemiu. Przy prezbiterium od pn. znajduje się zakrystia, przy nawie od pd. kruchta (1897 r.). Dachy ponad nawą i prezbiterium są wtórne, kryte blachą (1945-1947). Dachy zakrystii, kruchty pd. i przybudówek ceramiczne, spadziste. Elewacje świątyni z bogatym detalem architektonicznym, artykułowane wiązkami tokańskich pilastrów, z okazałymi uszakowymi obramieniami okiennymi. Wnętrze świątyni przesklepione, w nawie sklepienie kolebkowe z lunetami, w prezbiterium pozorne, krzyżowe (1945-1947), w zakrystii, przyziemiu wieży i kruchcie pd. krzyżowe. Od zach. empora muzyczna wsparta na filarach z koszowymi łukami arkad. Wyposażenie kościoła w zasadniczej części barokowe z ok. 1716 r.: ołtarze boczne, ambona, chrzcielnica (w ołtarzu pd. obraz Świętej Rodziny z 1872 r.). Ołtarz główny jest wykonaną w 1963 r. kopią ołtarza z wrocławskiego kościoła NMP na Piasku, projekt organowy z 1886 r.

Fot. 1. Gajków. Kościół pw. św. Małgorzaty (źródło: <https://zabytek.pl>).

Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła - Długołęka (gm. Długołęka). Obecny kościół zbudowany został w latach 1715-22 z fundacji kanoników Kaspra Kamińskiego i Johanna Franza Beera. Od 1654 r. Długołęka była popularnym miejscem pielgrzymkowym. Początek ruchowi pątniczemu dało wydarzenie z 1653 r., kiedy to miała miejsce próba zbezczeszczenia hostii. Skradzioną z tegoż kościoła hostię jednak odnaleziono, a sprawca został wykryty i po procesie skazany na śmierć na stosie. Wraz z nim skazano 40 wrocławskich Żydów.

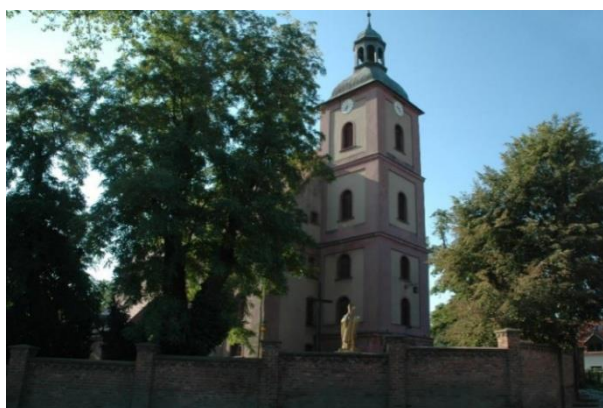
Dla upamiętnienia tych wydarzeń obok kościoła zbudowana została kaplica pw. Bożego Ciała. Do Długołęki pielgrzymowała zarówno ludność lokalna, ale także Polacy i Czesi. W kościele do czasów obecnych przechowywany jest barokowy obraz przedstawiający scenę znalezienia hostii. Kościół usytuowany jest w środkowej części miejscowości, otoczony niewielkim cmentarzem przykościelnym, obecnie bez nagrobków. Jest budowlą orientowaną, jednonawową z nieco węższym, zamkniętym trójbocznie

Fot. 2. Długołęka. Kościół pw. św. Michała Archanioła (źródło: <https://zabytek.pl>).

prezbiterium i dostawioną od zachodu czterokondygnacyjną wieżą. Od pd. do prezbiterium i częściowo do nawy przylega zakrystia oraz dostawiona na osi nawy kruchta. Prezbiterium i nawa kryte są dachami dwuspadowymi. Wieża przykryta została wysokim barokowym cebulastym hełmem z latarnią. Wejście główne do kościoła, prowadzące do kruchty w przyziemiu wieży ujęte jest piaskowcowym barokowym portalem, złożonym z uszakowego obramienia. Zachowane jest bogate barokowe wyposażenie kościoła: ołtarz główny, dwa ołtarze boczne, ambona i chrzcielnica. Zachowana jest również, pochodząca z 1725 r., tablica dziękczynna, umieszczona w okazałej architektonicznej oprawie. Prezbiterium od nawy oddziela drewniana, rzeźbiona balustrada.

Kościół ewangelicki pw. Trójcy Świętej, ob. rzymskokatolicki parafialny pw. Matki Bożej Różańcowej - Kielczów (gm. Długołęka). Kościół istniał już w średniowieczu, co potwierdza wzmianka źródłowa pochodząca z 1335 r. Ok. 1530 r. przejęty został przez protestantów. W 1597 r. na miejscu średniowiecznej świątyni zbudowano nowy kościół, który przetrwał do końca XVIII w. Obecny, klasycystyczny, wzniesiony został w latach 1791-92 r. Koszty budowy finansował ówczesny właściciel dóbr szlacheckich, baron von Strachwitz, w zamian za zatwierdzenie przez władze państwowe ustanowionego przez niego majoratu. Kościół poświęcony w 1792 r. w niedzielę Trójcy Świętej i takie też uzyskał wezwanie. Do 1945 r. pozostawał kościołem ewangelickim. W 1945 r. przekazany został katolikom i funkcjonował jako kościół filialny parafii w Brzeziej Łące. Parafię w Kielczowie erygowano w 1972 r. Kościół orientowany, położony w środkowej części miejscowości, otoczony cmentarzem, salowy, wzniesiony na planie prostokąta z trójbocznie zamkniętą częścią prezbiterialną oraz z dostawioną do korpusu, od zach. na osi, wieżą i prostokątną zakrystią przy elewacji pn. Pierwotnie kościół posiadał klasycystyczny ołtarz ambonowy (1792 r.), który po 1945 r. został przekształcony na potrzeby obrządku katolickiego. W kościele zachowana dziecięca płyta nagrobna rodziny von Bibran z 1669 r. oraz barokowe epitafia.

Fot. 3. Kielczów. Kościół ewangelicki pw. Trójcy Świętej, ob. rzymskokatolicki parafialny pw. MB Różańcowej w Kielczowie (źródło: <https://zabytek.pl>).

Kościół filialny pw. św. Kazimierza - Wilczkowice (gm. Jordanów Śląski).

Budowa pierwszego kościoła nastąpiła w 1296 r. Ok. 1520 r. świątynia została odebrana katolikom i przekazana gminie ewangelickiej. Od 1678 r. ponownie rzymsko-katolicka, ale jedynie do 1707 r. Ewangelikom służy ponownie do 1711 r., a następnie w latach 1742-1945. W 1945 r. kościół uległ poważnemu zniszczeniu, zachowały się jedynie mury obwodowe i dwie kondygnacje wieży. Odbudowany w 1983 r. Kościół usytuowany na wsch. krańcu wsi, orientowany, otoczony cmentarzem, murowany z kamienia łamanego, jednonawowy. Założony na planie prostokąta z węższym, jednoprzęsłowym prezbiterium zamkniętym prosto, z niewielką zakrystią od pn. i kwadratową, trzykondygnacyjną wieżą od zach., kryty dachami dwuspadowymi. Nad prezbiterium znajduje się sklepienie krzyżowo-żebrowe, nad nawą płaski strop żelbetowy, w zakrystii kolebka. Elewacje kamienne, w wieży od drugiej kondygnacji ceglane, tynkowane, częściowo odeskowane. We wnętrzu zachowane fragmenty gotyckiej polichromii: w podłuczach tęczowe medaliony z ośmioma popiersiami. Z wyposażenia zachowały się barokowy ołtarz i ambona z 2. poł. XVII w.

Fot. 4. Wilczkowice. Kościół pw. św. Kazimierza (źródło: <https://pl.m.wikipedia.org>).

Kościół parafialny pw. św. Piotra i Pawła - Kąty Wrocławskie (gm. Kąty Wrocławskie).

Obecny kościół wzniesiono w dwóch etapach na miejscu pierwotnego: prezbiterium ok. 1400 r., korpus nawowy ok. 1500 r. W 1520 r. wybudowano zakrystię i kruchtę, a w latach 1733-1734 kryptę pod prezbiterium. Kościół usytuowany w obrębie granic lokacyjnych miasta, otoczony od pn. i częściowo od zach. murem będącym pozostałością murów obronnych. Późnogotycki, orientowany, murowany z kamienia łamanego z dodatkiem cegły, tynkowany, oszkarpowany. Świątynia trójnawowa, trójprzęsłowa, halowa, z wyodrębnionym, niższym, dwuprzęsłowym prezbiterium zamkniętym trójbocznie oraz z czworoboczną wieżą od zach., przechodzącą w oktagon nakryty hełmem z cebulastą latarnią. Wyposażenie kościoła: ołtarz główny neogotycki z lat 1878-1879, ołtarze boczne późnobarokowe i neogotyckie, ambona neogotycka z 1833 r., z wykorzystaniem rzeźb późnobarokowych z ok. 1735 r., prospekt organowy neogotycki z 1881 r., chrzcielnica z 1838 r.

Fot. 5. Kąty Wrocławskie. Kościół pw. św. Piotra i Pawła (źródło: <https://zabytek.pl>).

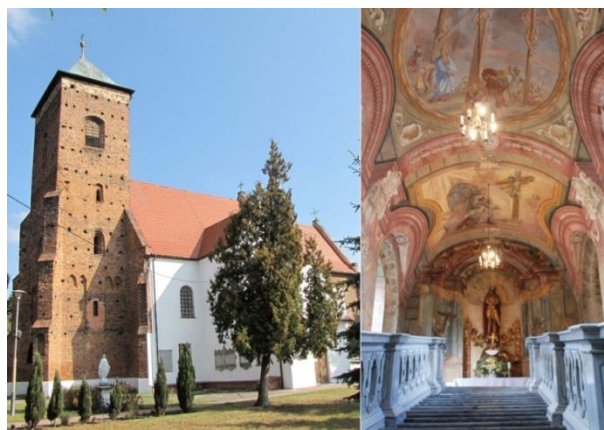
Kościół parafialny pw. Św. Trójcy - Małkowice (gm. Kąty Wrocławskie). Pierwsza wzmianka o istnieniu kościoła w Małkowicach pochodzi z 1310 r., parafii z 1358 r. Obecną świątynię wzniesiono w dwóch fazach: prezbiterium w 2 poł. XIV w., korpus nawowy wraz z przesklepieniem całości w 1 poł. XV w. Kościół przejęty w okresie reformacji przez protestantów, został rekatolicyzowany w 1653 r.

Kościół usytuowany w centrum wsi, otoczony cmentarzem, gotycki, orientowany, murowany z cegły o wątku gotyckim z zastosowaniem zendrówki, oszkarpowany. Jednonawowy, dwuprzęsłowy, z wyodrębnionym, dwuprzęsłowym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium oraz czworoboczną, częściowo tynkowaną wieżą od zach., przechodzącą w ostatniej kondygnacji w oktagon zwieńczony cebulastym hełmem z latarnią. Wyposażenie kościoła barokowe: ołtarze z ok. 1680 r. (z późniejszymi zmianami i obrazami z XIX w.), łóż patronackie, konfesjonał i snycerska boazeria w prezbiterium z ok. 1730 r., ambona z ok. 1700 r., chrzcielnica z k. XVII w., prospekt organowy neogotycki z 1880 r., na emporze muzycznej malowane przedstawienia ewangelistów z k. XVII w., na ścianach kościoła zespół epitafiów rodziny von Oberg.

Fot. 6. Malkowice. Kościół pw. św. Trójcy (źródło: <https://zabytek.pl>).

Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego - Sośnica (gm. Kąty Wrocławskie). Kościół wzmiankowany po raz pierwszy w 1244 r. Obecny, gotycki, wzniesiony został w kilku fazach. Prezbiterium i mury obwodowe nawy wybudowano w k. XIII w. W 1487 r. założono sklepienia nad nawą oraz wzniesiono zakrystię z fundacji Hansa von Prockendorfa i jego żony Kathariny, z domu von Strönichen. W 1504 r. dobudowano wieżę. Kościół przejęty przez protestantów w 1570 r., rekatolizowany w 1653 r., do 1684 r. był świątynią filialną parafii w Kątach Wrocławskich.

Fot. 7. Sośnica. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego (źródło: <https://zabytek.pl>).

Kościół usytuowany w centrum wsi na niewielkim wyniesieniu, otoczony cmentarzem z wzniesioną na pd. od świątyni barokową kaplicą grobową Marii Franciszki von Saurma z 1783 r. Kościół gotycki, orientowany, murowany z cegły, oszkarpowany, z tynkowaną partią cokołową i barokowymi przybudówkami. Jednonawowy, założony na planie zbliżonym do krzyża greckiego, z krótką, jednofilarową, czteroprzęsłową nawą i węższym, dwuprzęsłowym, prosto zamkniętym prezbiterium. Nawę poprzedza od zach. czworoboczna wieża. Przy nawie od pn. kaplica Świętych Schodów (1776 r.) z przybudówkami, od pd. kaplica i kruchta, z lożem kolatorską powyżej (1619 r., nadbudowana w 1776 r.), przy prezbiterium od pn. zakrystia. W nawie wmurowane późnogotyckie tablice fundacyjne Hansa von Prockendorfa z 1487 r. oraz jego i żony Kathariny, z domu von Strönichen na elewacji wieży. Wyposażenie świątyni barokowe: ołtarz główny z 1714 r., ołtarze boczne z ok. 1680 r. i 1719 r., ambona z ok. 1720 r.; cykl obrazów Siedem Boleści i Siedem Radości Marii, ufundowany w 1779 r. przez Marię Josephę von Würtz und Burg. Renesansowa chrzcielnica z 1580 r. z barokową pokrywą z ok. 1720 r. Ponadto liczne renesansowe i manierystyczne płyty nagrobne i epitafia.

Kościół parafialny pw. Wniebowstąpienia Pańskiego - Jaskotle (gm. Kąty Wrocławskie). Istnienie parafii w Jaskotlu potwierdzone zostało w 1309 r. Obecny kościół wzniesiony został w stylu gotyckim w 1473 r., o czym świadczy data i znak mistrza kamieniarskiego na zworniku sklepienia prezbiterium. Przejęty przez protestantów, ok. 1532 r. został przebudowany przez poszerzenie nawy oraz dobudowę od pn. kruchty i kaplicy z emporą i lożą kolatorską. W 1653 r. kościół rekatolicyzowano i następnie zbarokizowano. Kościół usytuowany na skraju wsi, na cmentarzu, orientowany, murowany z cegły zużyciem zendrówki, oszkarpowany, jednonawowy, założony na planie zbliżonym do kwadratu, z węższym, prosto zamkniętym prezbiterium i przylegającą do niego od północy zakrystią, ponad którą wznosi się czworoboczna wieża, z lożą patronacką otwartą do prezbiterium. Przy pn. elewacji nawy prostokątna przybudówka mieszcząca kruchtę i kaplicę (mur. po 1532 r.). Zach. elewacja nawy poprzedzona niewielką kruchtą (mur. w latach 1891-1892). Wyposażenie kościoła głównie barokowe z ok. 1700 r.: ołtarz gł. z obrazami z lat 1876-77, ołtarze boczne, ambona, chrzcielnica, konfesjonał. Ołtarz w kaplicy pn. barokowy z ok. 1680 r. i 1706 r., organy z 1891 r., witraże w prezbiterium z 1901 r., w nawie z 1931 r.

Fot. 8. Jaskotle. Kościół pw. Wniebowzięcia Pańskiego (źródło: <https://zabytek.pl>).

Kościół parafialny pw. św. Andrzeja - Bielany Wrocławskie (gm. Kobierzyce). Kościół po raz pierwszy wzmiankowany w 1331 r. W 1358 r. wymieniony został jako kościół parafialny. Czas budowy obecnego kościoła określa się na lata 1500 - 1530. Ok. 1530 r. przejęty przez protestantów. W 1654 r. w ramach działań kontrreformacyjnych zwrócony został katolikom. Kościół orientowany, położony w środkowej części miejscowości w sąsiedztwie zespołu dworskiego, otoczony cmentarzem warownym. Kościół murowany z cegły, salowy z dwuprzęsłowymi prezbiterium i nawą oraz z prostokątną wieżą od zach. Elewacje korpusu ceglane zużyciem zendrówki, górna część wieży drewniana, zwieńczona hełmem z gloriętą. Od pn. do prezbiterium dostawiona zakrystia i kaplica, oraz współczesna salka katechetyczna, od pd. prostokątna kruchta z szachulcowym szczytem, przy kruchcie od zach. dobudówka z klatką schodową, prowadzącą na emporę. W prezbiterium zachowana późnogotycka wnęka sakramentarium z przedstawieniem Veraikonu. Na pd. ścianie elewacji płyta nagrobna Anny z domu Utmann (1654).

Fot. 9. Bielany Wrocławskie. Kościół pw. św. Andrzeja (źródło: <https://zabytek.pl>).

Kościół filialny pw. św. Michała Archanioła - Milin (gm. Mietków). Pierwsze wzmianki o istnieniu parafii w Milinie pochodzą z 1297 r. i 1318 r. Obecny kościół wybudowano zapewne w 1 poł. XIV w. Przejęty w okresie reformacji przez protestantów, został rekatolicyzowany w 1654 r. Kościół usytuowany w pd. - zach. części wsi, na skarpie, otoczony cmentarzem. Świątynia gotycka, z późnobarokową wieżą, orientowana, murowana z kamienia i cegły, tynkowana. Jednonawowa, z wyodrębnionym, dwuprzęsłowym, prosto zamkniętym prezbiterium oraz czworoboczną, wieżą od zach., zwieńczoną cebulastym hełmem z latarnią.

Wyposażenie kościoła jednolite, neogotyckie z lat 1882-1886. W kaplicy Krzyża Św. ołtarz klasycystyczny z ok. 1825 r.

Fot. 10. Milin. Kościół pw. św. Michała Archaniola (źródło: <https://zabytek.pl>).

Kościół pomocniczy pw. św. Anny - Sobótka (gm. Sobótka). Kościół zbudowany w XIV w. jako kaplica pielgrzymkowa, wzniesiona poza obrębem miasta. Pełnił także funkcję kościoła cmentarnego. W I ćw. XVI w. do pierwotnego kościoła, który pozostawiony został jako prezbiterium, dobudowano trójnawowy halowy korpus z wieżą od pd. - zach. Od wsch. do prezbiterium dostawiona została wzniesiona na planie prostokąta niewielka kaplica św. Anny, w której umieszczono cudowną figurkę świętej. Kościół położony poza historycznym centrum miasta, po jego pñ. - zach. stronie, otoczony zlikwidowanym cmentarzem. Orientowany, murowany z kamienia i cegły, częściowo tynkowany. Korpus kościoła trójnawowy, halowy, 4-przęsłowy. Prezbiterium jednonawowe, zamknięte sześciobocznie. Do prezbiterium od wsch. przylega wzniesiona na planie prostokąta niewielka, jednoprzęsłowa kaplica św. Anny, od pñd. dwuprzęsłowa zakrystia. Do elewacji pñd., w części zach. dostawiona została wieża mieszcząca klatkę schodową. Bryła oszarpowana została masywnymi uskokowymi przyporami. Wyposażenie kościoła stanowi barokowy ołtarz główny, z ok. 1725 r., z obrazem św. Anny Samotrzeciej, ołtarz boczny MB Bolesnej z 1685 r., ołtarz 14 Wspomożycieli z ok. 1720 r. oraz ambona z 1726 r. Zachowana jest również późnogotycka granitowa chrzcielnica z pocz. XVI w. W kościele zachowane są również liczne barokowe figury świętych, ustawione na konsolach, przy ścianach oraz przy filarach. W kaplicy zachowane późnogotyckie sakramentarium zwieńczone łukiem w ośli grzbiet, ozdobione tarczami herbowymi z monogramem augustianów i gmerkiem kamieniarza. Na terenie pocmentarnym ustawione zostały kamienne rzeźby: prawdopodobnie wczesnośredniowieczną zwaną „grzybem”, oraz romańska rzeźba lwa z 2. ćw. XII w.

Fot. 11. Sobótka. Kościół pw. św. Anny (źródło: <https://zabytek.pl>).

Kościół filialny pw. Wniebowzięcia NMP - Wilczków (gm. Żórawina). Kościół po raz pierwszy wzmiankowany był w źródłach historycznych w 1307 r. Wg H. Lutscha oraz K. Degena obecny kościół wzniesiony został w XV w., a w XVI w. dobudowana została zakrystia. Natomiast wg autorów *"Katalogu zabytków oraz Zabytków sztuki w Polsce. Śląsk"*, kościół powstał w 2. poł. XIV w. Ściany wnętrza ozdobiono bogatą polichromią, która datowana jest na 2. poł. XIV w., 4 ćw. XIV w. lub na wiek XV. W 1715 r. polichromię

zatynkowano. W 1972 r. została odsłonięta i poddana konserwacji. W XVI w. kościół przeszedł w ręce protestantów. Katolikom zwrócony została w 1654 r. Kościół orientowany, położony we wsch. części miejscowości, na niewielkim wyniesieniu, otoczony cmentarzem warownym. Mury kościoła, do połowy wysokości, wzniesione są z kamienia łamanego (granit), w części górnej natomiast z cegły z użyciem zendrówki. Kościół jest budowlą jednawową z niewysoką wieżą wtopioną w elewację zach. oraz z niewielkim prezbiterium, w formie pięciobocznej apsydy. Do prezbiterium od pn. przylega zakrystia.

Fot. 12. Wilczków. Kościół pw. Wniebowzięcia NMP (źródło: <https://zabytek.pl>).

Na osi do elewacji zach. dobudowana została niewielka kruchta. Sklepienie oraz ściany prezbiterium ozdobione są, odkrytą i poddaną konserwacji, gotycką polichromią o bogatym programie ikonograficznym. Ściany prezbiterium dekorowane są wielostrefową kompozycją, dzieloną na kwatery z wizerunkami postaci świętych. Na sklepieniu prezbiterium umieszczone zostało przedstawienie Sądu Ostatecznego z Chrystusem Sędzią mandorli w otoczeniu symboli ewangelistów, Marii, Jana Chrzciciela i aniołów oraz scena zmartwychwstania zmarłych. Na ścianach tarczowych i w gzymsach okiennych znajdują się przedstawienia Marii Apokaliptycznej oraz świętych. Niewielkie fragmenty polichromii odkryte zostały również na ścianach nawy. W pn. ścianie prezbiterium zachowane jest gotyckie sakramentarium, ujęte obramieniem zwieńczonym łukiem w ośli grzbiet, z przedstawieniem głowy Chrystusa w podłęczu, wsparte na konsoli z przedstawieniem męskiej głowy. Ołtarz główny współcześnie wykonany, w formie szafy, z gotyckimi, XV-wiecznymi figurami. Zachowane są także gotyckie drewniane stalle. Empora organowa, pochodząca z XVI w., posiada balustradę zdobioną patronową polichromią. Barkowy ołtarz boczny pierwotnie był ołtarzem głównym.

Mauzoleum Fryderyka Wilhelma von Brandenburga - Domanice (gm. Mietków).

Mauzoleum wzniesione w 1856 r. jako kaplica grobowa Fryderyka Wilhelma von Brandenburga (zm. 1850 r.), właściciela dóbr w Domanicach, dowódcy stacjonującego we Wrocławiu VI korpusu armii pruskiej, syna króla pruskiego Fryderyka Wilhelma II z jegomorganatycznego związku z hrabianką Julią von Dönhoff. Projekt mauzoleum opracował radca budowlany Stieler z Berlina. Prace pod nadzorem inspektora budowlanego

Fot. 13. Domanice. Mauzoleum (źródło: <https://zabytek.pl>).

Brennhausena prowadzili Wenzig z okolic Świebodzic oraz Vogel z Wrocławia. Mauzoleum w latach 1989-1990 zaadaptowane zostało na kaplicę przedpogrzebową. Usytuowane pierwotnie na pn. od kościoła ewangelickiego, który został rozebrany ok. 1960 r., obecnie na terenie cmentarza, na osi alei lipowej. Mauzoleum murowane, tynkowane, założone na rzucie zbliżonym do kwadratu, z półkolistą apsydą i kolumnowym portykiem. Posadowione na wysokim cokole, zwieńczone rodzajem ośmiobocznej arkadkowej latarni z dachem namiotowym. Wnętrze mauzoleum ośmioboczne, z czterema arkadowymi niszami w narożach oraz apsydą umieszczoną naprzeciw

wejścia, w której pierwotnie znajdowały się ołtarz i krzyż z czarnego marmuru. Centralna część kaplicy przykryta ozdobnym, drewnianym stropem kasetonowym. Sklepiona krypta jest obecnie niedostępna.

Mauzoleum feldmarszałka Gebharda Lebrechta Blüchera - Krobielowice (gm. Kąty Wrocławskie). Mauzoleum wzniesione w latach 1846-53 z inicjatywy Fryderyka Wilhelma IV, króla pruskiego, wg projektu J. H. Stracka. Remontowane w latach 1903-1904. Usytuowane na płn. - zach., od pałacu od wsi, przy szosie Kąty Wrocławskie - Gniechowice. Położone w otwartym terenie, wydzielonym starodrzewem. Po pn. stronie mauzoleum znajduje się grobowiec - zagłębiona czworokątna kamienna budowla, nakryta dwuspadowym dachem wykonanym z piaskowcowego bloku. Mauzoleum murowane z granitowych ciosów. Wzniesione w formie rotundy na wysokim kwadratowym cokole, nakrytej płaską kamienną kopułą.

Fot. 14. Krobielowice. Mauzoleum (źródło: <https://zabytek.pl>).

Cmentarze

Zabytkowe obiekty cmentarne powiatu wrocławskiego są przede wszystkim spuścizną historyczną, szczególnie ważną dla dawnych mieszkańców regionu. Cmentarze mają ponadto jeszcze wartość artystyczną. Na uwagę zasługują nagrobki, kaplice rodowe, mauzolea, często o wyszukanej formie czy z unikatowymi rzeźbami i płaskorzeźbami. Zlokalizowane są przy każdej parafii, w miastach, wsiach, a także w niektórych ich parkach przypałacowych.

Na terenie powiatu wrocławskiego występuje kilka typów cmentarzy: cmentarze przykościelne (najstarsze, z reguły zakładane wraz z budową pierwszego kościoła), parafialne, poewangelickie, miejsca pocmentarne. Łączna ich liczba wynosi 139. Najwięcej z nich z pochodzi z XIX w. Reprezentują rozmaite trendy stylistyczne, wielkość i jakość artystyczną. Oprócz substancji o walorach artystycznych posiadają interesujące zadrzewienia, często z drzewami i krzewami aklimatyzowanymi o wartości pomnikowej.

Stan zachowania cmentarzy jest zróżnicowany. Cmentarze przykościelne i parafialne są w dobrym stanie, są uporządkowane, oznakowane, ogrodzone. Natomiast cmentarze poewangelickie i pocmentarne są w bardzo złym stanie, zatraciły pierwotny układ, są zarośnięte, zaniedbane, nieogrodzone. Trudno do nich trafić, gdyż w większości nie są oznakowane.

Na terenie powiatu sześć cmentarzy zostało ujętych w rejestrze zabytków nieruchomych: Borowa - cmentarz parafialny; Dankowice - cmentarz parafialny; Kąty Wrocławskie - cmentarz ewangelicki ob. komunalny; Małkowice - cmentarz katolicki; Tresno - cmentarz katolicki; Sobótka - cmentarz przykościelny.

Architektura rezydencjonalna

Wśród zachowanych na terenie powiatu dóbr kultury znajdują się liczne dzieła budownictwa rezydencjonalnego. W skład tej grupy wchodzi zamki, pałace, dwory, wraz z dopełniającymi je pod względem kompozycyjnym założeniami parkowymi i zapleczem funkcjonalnym w postaci zabudowy gospodarczej.

Większość zamków, pałaców i dworów znajduje się w gminach położonych na zachód i południe od Wrocławia, głównie w okolicach Masywu Ślęży oraz w malowniczych dolinach

rzek Bystrzycy i Ślęzy. Przy wyborze miejsca dla rycerskiej lub szlacheckiej siedziby duże znaczenie miały bowiem względy obronne, a później również reprezentacyjne i widokowe.

Do najstarszych zabytków architektury świeckiej na terenie dzisiejszego powiatu wrocławskiego należały zamki w Kątach Wrocławskich i na szczycie góry Ślęzy. Niestety, po obu pozostały jedynie relikt. Do czasów współczesnych zachowała się wieża obronna w Biestrzykowie z 2 poł. XIV w. Była to budowla kilkukondygnacyjna, murowana, o charakterze obronnym (grube mury, nieduże okna, fosa). Od XIV aż do XVI w. tego typu „obronne domy” wznoszono bardzo często (np. w Ślęzie, Mietkowie).

Od XVI do poł. XVII w. wykształciła się forma dworu o zwartej bryle, przykładem mogą być założenia w Będkowicach i Borzygniewie. Dwory (często nawodne, otoczone fosą) powstawały nierzadko w miejscu, gdzie istniała wcześniej wieża mieszkalna, do której dostawiano skrzydła wygodniejszej siedziby mieszkalnej. Tak powstał dwór w Smolcu w 1523 r. czy mający już formę manierystyczną z 1615 r. dwór w Ślęzie. Na planie podkowy zbudowano renesansową siedzibę szlachecką w Komorowicach w 1529 r., a formę czworoboku miały założenia w Milinie i Kamionnej. Wiejskie rezydencje należały zwykle do najzamożniejszych wrocławskich mieszczan, którzy świeżo „uszlachceni” nabywali majątki ziemskie w pobliżu miasta. Wśród nich byli np. Sauremannowie i Reichelowie.

W architekturze dworów i pałaców bardzo późno pojawiły się formy barokowe, przykładem może być powstały pod koniec XVII w. dwór w Gniechowicach z mansardowym dachem i pierwotnie bogatą w ornamenty stiukowe fasadą. Najczęściej jednak rozbudowywano dawne założenia, nadając im cechy architektury barokowej. Barokizacji poddano np. dwór w Górzycach i Milinie. Dwór premonstratensów w Krobielowicach rozbudowano w czworoboczny (z wewnętrznym dziedzińcem) pałac, a według planów architekta Christopha Hacknera przebudowano stare siedziby szlacheckie w Wierzbicach i Kamionnej. W Czerńczycach powstała nowa pałacowa rezydencja dla rodziny von Zedlitz, w której pod koniec XVIII w. baron Karol von Zedlitz, pruski minister w rządzie króla Fryderyka II, stworzył bogatą galerię sztuki. Niemal w czystej formie klasycystycznej przetrwał do naszych czasów pałac w Samotworze z lat 1776-81, dzieło wybitnego architekta Carla Gottharda Langhansa, oraz późniejszy z początku XIX w. w Mirosławicach, z zachowanymi stiukowymi reliefami na murach zewnętrznych. Neogotyki, popularny w XIX w. w architekturze sakralnej, widoczny jest też w budownictwie świeckim. W 1851 r. dawny barokowy pałac w Szczodrem został rozbudowany i stał się prywatną rezydencją królów saskich z dynastii Wettynów, a 100-metrowa fasada przybrała formę gotyku angielskiego. „Śląski Windsor” ze swoimi wspaniałymi wnętrzami i budzącą podziw gości kolekcją sztuki był w tym czasie jedną z największych „atrakcji turystycznych” w okolicach Wrocławia. Bogatą ornamentyką w stylu gotyku angielskiego ozdobiono nowo powstały pałac w Stoszycach, formy neogotyckie uzyskał dwór w Węgrach, a do dawnego pałacu w Krobielowicach, zamienionego częściowo na muzeum feldmarszałka Blüchera, dobudowano neorenesansową galerię od strony stawów i parku. Dawne probostwo augustianów w Sobótce Górze nowi właściciele przebudowali na „zamek”, dodając neorenesansowe szczyty i wykusze. Neobarokowe formy zyskał pałac w Sadkówku, a w Sadowicach zastosowano formy różnych stylów historycznych.

Wiek XX niestety dla bardzo wielu zabytków architektury świeckiej był końcem ich wielowiekowej historii. Zniszczenia podczas II wojny światowej i późniejsza rabunkowa gospodarka oraz zaniedbania i celowa dewastacja spowodowały, że wiele pałaców zamieniło się w ruinę lub zostało rozebranych. Na szczęście zdarzają się próby przywrócenia obiektom dawnej świetności lub przykłady odbudowy. W ostatnim czasie generalny remont przeprowadzany jest m.in. w Domanicach i Bielanych Wrocławskich, a na miejscu dawnego obiektu w Magnicach postawiono nowy pałac nawiązujący wyglądem do dawnego obiektu.

Poniżej opisane zostały niektóre założenia rezydencjonalne z terenu powiatu wrocławskiego:

Zespół pałacowy - Borowa (gm. Długołęka).

Prawdopodobnie już w średniowieczu w Borowej istniała rezydencja rodu von Borschnitz. Obecny klasycystyczny pałac został zbudowany, być może z wykorzystaniem murów starszego budynku, pod koniec XVIII w. dla rodziny von Schwerin. Na początku XX w. budynek został przebudowany i powiększony w stylu modernistycznym: wzniesiono nową wieżę oraz galerię i pawilon. Pałac murowany z cegły, potynkowany, z korpusem na rzucie prostokąta, podpiwniczonym, dwukondygnacyjnym, z zagospodarowanym poddaszem, nakrytym dachem mansardowym z facjatami. Od wsch. do korpusu przylega galeria i parterowy pawilon. W narożniku pd. - wsch. kwadratowa, kilkukondygnacyjna wieża. Fasada (elewacja pd.) siedmioosiowa, z centralnym ryzalitem zwieńczonym trójkątnym przyczółkiem. Główne wejście flankowane kolumnami tokańskimi podtrzymującymi balkon. W elewacji ogrodowej wydatny ryzalit dzielony pilastrami jońskimi w wielkim porządku. Elewacje o podziałach ramowych, ozdobione lizenami, pilastrami, gzymsami, płycinami oraz dekoracją sztukatorską (festony). W naczółku zamykającym ryzalit frontowy kartusz z herbem rodu von Schwerin. Układ wewnątrz pałacu trzytraktowy z centralnie położoną sienią z klatką schodową.

Fot. 15. Borowa. Pałac (źródło: <https://pl.wikipedia.org>).

Zespół pałacowy - Piotrówek (gm. Jordanów Śląski).

Powszechnie przyjmuje się, że pałac w Piotrówku został wybudowany w 1866 r. przez barona von Seidlitz. Tymczasem źródła z 1830 i 1845 r. wzmiankują w miejscowości rezydencję. Prawdopodobnie więc pałac z 1866 r. został wzniesiony w miejscu wcześniejszej siedziby szlacheckiej, a być może przy jego budowie wykorzystano nawet fragmenty starszych murów. Budynek został przebudowany i powiększony ok. 1898 r.

Neoklasycystyczny pałac składa się z dwóch murowanych części, potynkowanych, założonych na planie prostokąta i kwadratu. Obydwa skrzydła są dwukondygnacyjne, z użytkowym poddaszem, nakryte dachami czterospadowymi. Układ wewnątrz dwu- i trzytraktowy. W pobliżu rezydencji znajdują się zabudowania gospodarcze dawnego folwarku. Część z nich jest użytkowana, inne opuszczone popadają w ruinę. Od pd. - wsch. Do pałacu przylega park z 2 poł. XIX w., w nim dawna kaplica grobowa rodziny von Richthofen z 1903 r. Obecnie kaplica powiększona o nawę i prezbiterium pełni funkcje kościoła filialnego.

Fot. 16. Piotrówek. Pałac (źródło: <https://pl.wikipedia.org>).

Zespół pałacowy - Czerńczyce (gm. Kąty Wrocławskie). Barokowy pałac ufundowany po 1735 r. przez Karola Zygmunta von Zedlitz und Leipe. Rezydencja w znacznym stopniu przekształcona w wyniku przebudów w 1825 i 1845 r. Pałac murowany z kamienia i cegły, potynkowany, trzyskrzydłowy, założony na planie litery „C”, podpiwniczony, trzykondygnacyjny, nakryty niskim czterospadowym dachem, w znacznym stopniu zniszczonym. Fasada

jedenastoosiowa, z centralnym głównym wejściem ozdobionym regencyjnym portalem z ok. 1735 r., wykonanym z piaskowca. W naczółku portalu kartusze herbowe Karola Zygmunta barona von Zedlitz i jego małżonki Ewy Eleonory z domu von Czettritz. Elewacje pałacu o skromnej dekoracji architektonicznej, zachowały część prostych obramowań wokół otworów okiennych, gzymsy kordonowe między kondygnacjami i resztki płycin pod niektórymi oknami. Układ wnętrza pałacu dwutraktowy, z centralną sienią, w przedłużeniu której klatka schodowa.

Fot. 17. Czerńczyce. Pałac (źródło: <https://pl.wikipedia.org>).

Zespół pałacowy - Sadowice (gm. Kąty Wrocławskie). Rezydencja w Sadowicach wzmiankowana była już w 1574 r. Źródło z 1795 r. również wspomina o pałacu w miejscowości. Powszechnie przyjmuje się, że pałac w stylu klasycystycznym został przekształcony dla Gottloba Albrechta von Sauera na przełomie XVIII i XIX w. Kolejne przebudowy rezydencji miały miejsce w 1903 r. i 1914 r. Budynek murowany, potynkowany, założony na planie wydłużonego prostokąta, podpiwki-czony, na sklepionych piwnicach, parterowy. Składa się z jedenastoosiowego korpusu oraz dwóch bocznych pawilonów, połączonych z korpusem dwuosiowymi łącznikami. Jest siedzibą Zakładu Poprawczego Ministerstwa Sprawiedliwości. Zabytek jest częścią zespołu pałacowego, w skład którego wchodzi jeszcze park.

Fot. 18. Sadowice. Pałac (źródło: <https://pl.wikipedia.org>).

Zespół pałacowy - Krobielowice (gm. Kąty Wrocławskie). Pałac z okresu XVI-XIX w. W XIV w. znajdowała się tu budowla obronna, którą w 1349 r. kupił Heinrich von Sitten. W 1417 r. od kolejnego właściciela nazwiskiem Optzkone całą wieś nabył opat Andreas Rügler, włączając je do dóbr klasztoru św. Wincentego na Ołbinie. Na miejscu dawnego obiektu w 2 poł. XVI w. został wybudowany renesansowy murowany dwór, w którym mieścił się klasztorny zarząd dóbr oraz mieszkania dla urzędników i tymczasowo przebywających tu zakonników. W latach 1699-1704 opat wrocławskich norbertanów - Karl Keller przeprowadził generalną rozbudowę dworu, nadając mu obecny kształt rezydencji typu pałacowego. W 1810 r. podczas sekularyzacji dóbr zakonnych w Prusach, pałac został

skonfiskowany przez króla pruskiego. W 1814 r. wraz z Krobielowicami został on przekazany feldmarszałkowi G. L. von Blücherowi w uznaniu zasług i w nagrodę za zwycięstwa nad wojskami napoleońskimi. W 1878 r. zbudowano w duchu eklektycznym trzy narożne wieże z ceglanyimi hełmami, taras od południa i werandę z arkadami. Pałac pozostawał w rękach Blücherów do końca II wojny światowej. Obecnie w pałacu mieści się hotel, restauracja i klub golfowy, a otaczające pałac tereny przekształcono na pole golfowe.

Fot. 19. Krobielowice. Pałac (źródło: <https://pl.wikipedia.org>).

Zespół pałacowy - Kobierzyce (gm. Kobierzyce). Pałac wybudowano w poł. XVIII w. jako nieduży obiekt w stylu śląskiego baroku. W 1884 r. Carl vom Rath gruntownie go przebudował. Powiększona o boczne skrzydła rezydencja zyskała na reprezentacyjności, przybierając formę modnego wówczas stylu historycznego, z dominującymi elementami baroku i renesansu. Pałac otoczony jest dużym parkiem angielskim, z piękną aleją lipową i stawem. Od ponad 20 lat pałac pełni funkcję siedziby władz Gminy Kobierzyce. We wnętrzu zachowała się m.in. replika schodowa oraz „sala niebieska”, w której odbywają się obrady rady gminy. W pałacu można oglądać wystawę poświęconą odkryciom archeologicznym w okolicach Domasławia pt. „Skarby kobierzyckiej ziemi”.

Fot. 20. Kobierzyce. Pałac, ob. Urząd Gminy (źródło: <https://pl.wikipedia.org>).

Zespół dworski - Bielany Wrocławskie (gm. Kobierzyce). Dwór został zapewne wybudowany w końcu XVI w. jako dwór otoczony fosą. Przylegające do korpusu od pn., zachowane pomieszczenia piwnic przykryte sklepieniami kolebkowymi z lunetami, mogą świadczyć o tym, iż dwór wzniesiony został, lub był planowany, jako obiekt na rzucie podkowy z dwoma symetrycznie założonymi skrzydłami. W 1663 r. dwór znajdował się w bardzo złym stanie, splądrowany i pozbawiony wyposażenia. W wiekach późniejszych wielokrotnie przebudowywany i remontowany, także współcześnie. Położony w pn. części zespołu dworsko-folwarcznego, usytuowanego w środkowej części miejscowości otoczony jest pozostałościami fosy. Korpus dworu wzniesiony na planie prostokąta, dwutraktowy z sienią na osi. Dwukondygnacyjny,

Fot. 21. Bielany Wrocławskie. Dwór (źródło: <https://pl.wikipedia.org>).

podpiwniczony, przykryty wysokim ceramicznym dachem czterospadowym. Wzniesiony w konstrukcji ryglowej, posadowiony na wysokiej kamiennej podmurówce, we wsch. części dolna kondygnacja przemurowana na ceglaną.

Zespół pałacowy - Domanice (gm. Mietków). Siedziba rycerska w Domanicach istniała już od 2. tercji XIII w. W XIII lub w 1. poł. XIV w. wzniesiono na skalnym ostrogu nad Bystrzycą murowaną, obronną wieżę, której relikty zachowane są w murach obecnego pałacu, w części pd. - zach. W 2. poł. XVI w. istniejącą siedzibę poddano rozbudowie zapewne dla Caspara von Müllheima, powiększając ją od pd. - wsch. Powstały wówczas dwór został w latach 1648-1694 odbudowany po zniszczeniach wojny trzydziestoletniej przez barona Ludwika Monteveques de Avignon i jego następcę Hermana von Oppersdorfa. Pałac

Fot. 22. Domanice. Pałac (źródło: <https://pl.wikipedia.org>).

posadowiony na skraju skarpy wznoszącej się ponad Bystrzycą, na wydzielonym suchą fosą tarasie, przed którym usytuowany jest podjazd, ujęty z obu stron klasycystycznymi budynkami bramnymi oraz oficynami ze stajnią i wozownią z lat 30-tych XIX w. Na tarasie, na zach. Od pałacu, stoi klasycystyczny pawilon ogrodowy z łaźnią (lata 30-te XIX w.). Taras jest ograniczony kamiennym murem z pseudobastejami, ponad fosą wznosi się kamienny most. Poniżej pałacu usytuowany jest park założony w 1. poł. XVIII w. jako ogród ozdobny, następnie przekształcony w park krajobrazowy na początku i w 3. ćw. XIX w. Pałac murowany, tynkowany, trójkondygnacyjny, dwuskrzydłowy, o monumentalnej bryle, kryty ceramicznymi dachami mansardowymi z oknami powiekowymi. Założony na nieregularnym rzucie zbliżonym do litery „L”, z dostawioną od zach. wyższą, kwadratową wieżą, w której znajduje się brama przejazdowa prowadząca na wewnętrzny dziedziniec, otoczony arkadowymi krużgankami w przyziemiu. W części pomieszczeń zachowane sklepienia, dekoracja stropów i ścian (m.in. klasycystyczny wystrój sali balowej) oraz kominki i piece z XIX i pocz. XX w.

Parki pałacowe, dworskie, willowe

Na terenie powiatu wrocławskiego kompleksy parkowe występują w większości kompleksów pałacowych oraz dworskich. Do czasów obecnych tylko nieliczne dotrwały zachowując częściowo swój pierwotny charakter i wielkość założenia. W wielu przypadkach były to ogrody bądź zespoły parkowe kreowane na wzór romantyczny, zwany również angielskim, według którego miały one stanowić swoisty wyraz kultu natury, obejmowały zazwyczaj duże przestrzenie, gdzie przyroda po części pozostawała w stanie naturalnym, po części zaś była aranżowana tak, by sprawiać wrażenie dzikiej. Parki tego typu znajdowały się m.in. w Węgrach, Mirosławicach czy Samotworze. Większość z towarzyszących pałacom i dworom obszarów parkowych uległa zdewastowaniu lub naturalnemu dziczeniu.

Do najlepiej zachowanych zaliczyć można m.in. Park Wenecja w Sulistrowiczkach. Stanowił on część zakładu leczniczego założonego przez Dr. Eryka Bohna na początku XX w. w dolinie Sulistrowickiego Potoku. Ze względu na zastosowanie licznych dzieł wodnych – stawów i kaskad park nazwano Wenecją. Zajmuje obszar około 8 ha. Do dnia dzisiejszego zachowała się zasadnicza kompozycja parku i część urządzeń wodnych (dwa stawy o obmurowanych granitem brzegach i zespół kaskad).

Obiekty obronne

Dzieła obronne na terenie powiatu reprezentowane są m.in. przez fortyfikacje nowożytne Twierdzy Wrocław. W gminie Kobierzyce w miejscowości Wysoka zlokalizowane były 2 obiekty: Punkt Oporu Piechoty nr 16 i Punkt Oporu Piechoty nr 17. Teren tego drugiego, po wyburzeniu fortyfikacji w czerwcu 2015 r., w wyniku sporów sądowych między prywatnym inwestorem a gminą, został przeznaczony pod zabudowę mieszkaniową (osiedle domów jednorodzinnych). W gminie Siechnice fortyfikacje twierdzy pierścieniowej występują w miejscowościach: Bieńkowice, Iwiny, Radwanice i Żerniki Wrocławskie (Punkty Oporu Piechoty 18, 18a, 19, 21).

Budynki użyteczności publicznej

Ważnym elementem zabudowy i cennym komponentem krajobrazu kulturowego powiatu wrocławskiego są obiekty o funkcjach publicznych lub usługowych, zazwyczaj wyróżniające się formą oraz sposobem zagospodarowania otoczenia. Należą do nich przede wszystkim szkoły, świetlice wiejskie, karczmy, remizy strażackie, etc. Część tych obiektów straciła swoje historyczne funkcje. Ich adaptacja do nowych potrzeb pociągnęła za sobą daleko idące przekształcenia formy, czasami prowadzące do całkowitego zatarcia pierwotnego kształtu i funkcji.

Przykłady z terenu powiatu wrocławskiego:

- ratusze: Kąty Wrocławskie, Sobótka (oba wpisane są do rejestru zabytków). Pierwszy drewniany ratusz w Kątach Wrocławskich istniał już w XV w. W okresie późniejszym wzniesiono obok niego murowaną wieżę, którą podwyższono w 1613 r. W 1624 r. stary ratusz spłonął i siedziba władz miejskich została ulokowana w jednym z domów mieszkalnych. Obecny ratusz został wzniesiony w latach 1878-1879, obok wieży pozostałej po poprzednim obiekcie. Ratusz jest budowlą neoromańską, posiada cztery skrzydła z wewnętrznym dziedzińcem, trzy kondygnacje, nakryty jest dachem dwuspadowym. Na fasadach widnieją centralne ryzality z trójkątnymi szczytami i wykonane w tynku boniowania. Wieża w dolnej części jest czworoboczna, wyżej przechodzi w ośmiobok z tarczami zegarowymi i jest nakryta ostrosłupowym hełmem. W jej ścianach wmurowane są pochodzące z XVII w. płyty herbowe starostów kąteckich i biskupów wrocławskich.

- szkoły, m.in. Kielczów, Wilczyce, Kamionna, Kąty Wrocławskie, Skalka, Smolec, Zachowice, Bielany Wrocławskie, Domanice, Radwanice, Siechnice, Żerniki Wrocławskie, Rogów Sobócki. Niektóre z nich straciły dawną funkcję i obecnie służą jako domy mieszkalne (m.in. Chrzastawa Wielka, Bielawa, Byków, Kuklice, Szczepankowice, Wierzbie, Wawrzeńczyce, Sobótka, Rzeplin, Sulęcín).

- domy ludowe, m.in. Jeszkowice, Szczodre, Piotrówek (ob. dom mieszkalny), Skalka (ob. dom mieszkalny), Milin (ob. biblioteka), Święta Katarzyna (ob. klub i biblioteka), Ręków, Siedlakowice (ob. dom mieszkalny), Węgry, Żórawina (ob. GOK).

- budynki poczty, m.in. Gniechowice, Kąty Wrocławskie.

- gospody/zajazdy, m.in. Kąty Wrocławskie („Pod Czarnym Orłem”), Małkowice („Pod Żółtą Koroną”), Smolec („Żółty Kłós”).

- budynki szpitali: Sośnica (ob. dom mieszkalny), Sobótka (ob. przychodnia).

- remizy strażackie: Kobierzyce, Siechnice.

Zabytki techniki, obiekty przemysłowe

Na terenie gmin powiatu wrocławskiego występują liczne zabytki techniki i przemysłu wraz z ciekawymi zespołami architektury przemysłowej. Reprezentowane są m.in. przez:

- kolejnictwo. W gminach powiatu znajduje się szereg linii kolejowych, w tym główne w kierunku Jeleniej Góry oraz biegnąca na południe linia z Wrocławia przez Kłodzko do Międzyzlesia. Część linii kolejowych zawieszono całkowicie lub w ruchu pasażerskim.

Zachowało się szereg historycznych elementów infrastruktury kolejowej, w tym: zespoły lub pojedyncze budowle dworców kolejowych, wiaty peronowe, budynki dróżnicze, wieże wodne, itp. m.in.: w Jordanowie Śląskim, Kątach Wrocławskich, Sobótce, Pustkowie Wilczkowskim, Czernicy czy Żórawinie. Większość z zachowanych budowli cechuje charakterystyczna ceglana architektura dworców regionu, wybudowanych najczęściej z końcem XIX w.

- zespoły mleczarni, m.in. w Jordanowie Śląskim czy w Kątach Wrocławskich. Mleczarnia w Jordanowie z przełomu XIX i XX w. przez lata był jedną z największych i najbardziej nowoczesnych zakładów na Dolnym Śląsku, posiadała nawet własną bocznice kolejową.

- zespoły młyńskie, m.in. w Nadolicach Wielkich, Dąbrowicach, Janówku, Jordanowie Śląskim, Bogdaszowicach czy Żórawinie.

- cukrownie. W 1847 r. Carl Christian Naehrich założył pierwszą cukrownię w Pustkowie Żurawskim w gminie Kobierzyce. W 2 poł. XIX w. na terenie powiatu działało jeszcze kilka pomniejszych cukrowni, m.in. w Kobierzycach czy Jaksonowie, pod koniec XIX w., powstała natomiast kolejna cukrownia w Żórawinie. W sąsiednich Galowicach zachowały się miejscami w bruku dróg ślady kolejki wąskotorowej prowadzącej z cukrowni do spichlerza.

- zabytkowe mosty i wiadukty, m.in. w Gajkowie czy Kamieńcu Wrocławskim.

- elektrownie wodne, m.in. Elektrownia Wodna „Janowice”. Wchodzi ona w skład stopnia wodnego Janowice przegradzającego koryto rzeki Odry. Stopień ten został zbudowany w latach 1912-16 w okresie realizacji drugiego etapu wielkiego programu kanalizacji Odry. Sama elektrownia została wybudowana w latach 1920-23.

- elektrownie ciepłe, m.in. Siechnice - elektrociepłownia „Czachnica” z przełomu XIX/XX w.

- zespoły gorzelni, m.in. w Rolantowicach, Wierzbicach.

- zabudowania gazowni w Sobótce. Została ona oddana do użytku w 1902 r. Budowę rozpoczęto wcześniej, ok. 1899 r. Kompleks działał do 1984 r. Produkcja gazu odbywała się poprzez suchą destylację węgla kamiennego. We wnętrzach zachował się piec osiemnastoma retortami, kocioł parowy, a także odsmalacze i wanny do odsiarczania. Na narożniku budynku znaleźć można natomiast oryginalną lampę gazową, a w sąsiedztwie kompleksu ogromny zbiornik do przechowywania gazu. Pomimo zaprzestania produkcji gazowej w tym miejscu, jeszcze w latach 90-tych XX w. część socjalna używana była jako hotel.

- górnictwo. Górnictwo w regionie powiatu wrocławskiego ma długą tradycję. Wydobywano tutaj zarówno surowce skalne, jak i kruszce. Granity ślęzańskie eksploatowano już od X w. i poddawano je częściowo obróbce na miejscu, wykorzystując pozyskany materiał jako budulec dla wnoszonych we wczesnym średniowieczu okolicznych kościołów. Z granitu wykonywano również pogańskie rzeźby kultowe, a w średniowieczu i w czasach późniejszych detal architektoniczny, kamienie żarnowe i młyńskie. W XIX w. rozpoczęto eksploatację granitu w granicach Strzeblowa (gm. Sobótka), wcześniej materiał ten pozyskiwano ze stoków Ślęży i okolic Górki. Kaolinowe zwietrzliny granitów eksploatowano od XVIII w. m.in. w Sobótce - Strzeblowie. Serpentynty budujące Radunię, Wzgórza Kielczyńskie i Oleszańskie eksploatowano w okolicach Nasławic i Jordanowa Śląskiego już od neolitu, używając go do wytwarzania różnych, narzędzi, młotów, toporów bojowych, itd. W czasach późniejszych, aż do współczesności serpentynit wykorzystywany był w celach dekoracyjnych. Towarzyszący mu nefryt, występujący w Kamiennym Grzbiecie na zachód od Jordanowa Śląskiego, eksploatowano już od starożytności, wyrabiając z niego gładzone toporki. Później (głównie w XIX w.) z wydobywanego nefrytu powstawała biżuteria, galanteria ozdobna (świeczniki, podstawki, popielniczki). Magnezyt wydobywany był od 1920 r. w Sobótce, ponadto w Wirach, natomiast występujący w okolicach Przełęczu Tąpadła na zboczach Czernicy chromit eksploatowano w latach 1890–93 oraz w okresie II wojny światowej, głównie do produkcji materiałów ogniotrwałych.

5.3.2 Zabytki archeologiczne z terenu powiatu wrocławskiego

Stanowiska archeologiczne są ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach danego obszaru. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych podczas inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, ważne jest określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków, lub przeznaczonych do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków, w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo Konserwatora Zabytków.

W związku z licznymi zagrożeniami zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania, podlegają ochronie i opiece. W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych, na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, podczas inwestycji związanych z robotami ziemnymi, wymagane jest prowadzenie prac archeologicznych w zakresie uzgodnionym pozwoleniem na badania archeologiczne Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przed uzyskaniem pozwolenia na budowę lub przed rozpoczęciem prac ziemnych. Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie faktów osadniczych na tym terenie. Pozwalają one skorygować, uszczegółowić i potwierdzić informacje uzyskane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie danych o kulturze materialnej mieszkańców. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych. Jednak nie może on odpowiadać dokładnie zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, ponieważ może okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska. Niezbędne jest także określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków, lub przeznaczonych do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków, w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo Konserwatora Zabytków, zgodnie z ustawą o ochronie i opiece nad zabytkami.

Na terenie powiatu wrocławskiego zachowały się liczne stanowiska archeologiczne. W ewidencji zabytków znajduje się łącznie około 3 tysięcy stanowisk archeologicznych, z czego 126 jest wpisane do rejestru zabytków.

Wśród większych grup obiektów zlokalizowanych na terenie gminy Czernica wymienić należy znaczną ilość stanowisk datowanych od mezolitu po późne średniowiecze na terenie wsi Czernica, Dobrzykowice, Jeszkowice i Nadolice Wielkie. Cennym jest stanowisko ze śladami mezolitycznej kultury komornickiej w Dobrzykowicach, świadczące o bardzo dawnym zasiedleniu terenu gminy oraz grodzisko stożkowate w Czernicy, datowane na XIV-XV w. i grodzisko w Gajkowie XIII-XIV w.

Najstarsze ślady osadnictwa na obszarze gminy Długołęka sięgają neolitu. Prace wykopaliskowe prowadzone na terenie gminy po 1945 r. wykazały liczne ślady osadnictwa

z epoki kamienia. Prehistoryczne ślady znaleziono m.in. w Oleśniczce (rdzeń kamienny i odłupek krzemienisty), w Bielawie, Rakowie, Kątnej, Budziwojowicach (cmentarzysko), Januszkowicach, Stępiu i Wilczycach (narzędzia krzemienne: toporek kamienny i toporek z serpentynitu). W Kiełczówku znaleziono siekierkę w kształcie tulipana, która pochodzi z młodszej epoki brązu. Z okresu epoki brązu pochodzą groby kurhanowe odkryte w Szczodrem i Oleśniczce. W końcowym okresie epoki brązu na tych terenach zaczęła się rozwijać kultura łużycka. Liczne ślady występowania tej kultury na tych terenach odkryto m.in. w Łozinie, Dobroszowie Oleśnickim, Januszkowicach, Jaksonowicach, Kątnej, Kiełczowie, Śliwicach, Bierzycach i Bielawie, gdzie prawdopodobnie była osada. W Wilczycach znaleziono ślady cmentarza ciałopalnego z VII w. p.n.e. W Szczodrem odkryto groby skrzynkowe (groby z płyt kamiennych). Z epoki żelaza odkryto m.in.: nóż żelazny w Wilczycach, formy ceramiczne w Jaksonowicach, narzędzia do ostrzenia, topór z brązu, siekierki, ozdoby druciane oraz liczne urny i kości w Szczodrem i Wilczycach. Z okresu wczesnośredniowiecznego pochodzi m.in. cmentarzysko grobów szkieletowych w Dobroszowie Oleśnickim, osady w Oleśniczce, Wilczycach, Rakowie i Bierzycach, a także grodziska w Łozinie i Szczodrem.

W gminie Jordanów Śląski odkryto prehistoryczną osadę ze śladami dużych (do 40 m) chat o budowie słupowej i cmentarzysko zawierające 57 grobów z końca II połowy IV w. p.n.e. Na podstawie cech tutejszych artefaktów (w tym ceramiki) i pochówków wyodrębniono kulturę jordanowską.

W gminie Kąty Wrocławskie cenne stanowiska archeologiczne to średniowieczne grodziska, m.in. w Katakach Wrocławskich czy Gniechowicach, kurhany grobowe oraz relikty średniowiecznego prawa (szubienica).

Najciekawsze stanowiska archeologiczne w gminie Mietków to Maniowie, Milinie i Stróży Wielkiej (ogółem 53 stanowiska, w tym 15 w rejestrze).

W gminie Kobierzycze zinwentaryzowano ponad 1400 stanowisk archeologicznych, szereg o charakterze cmentarzysk szkieletowych i ciałopalnych oraz grodziska (m.in.: Bielany Wrocławskie, Magnice, Szczepankowice). Rzadkim artefaktem jest gródek stożkowy w Wysokiej. Do najciekawszych stanowisk należy zespół stanowisk w Domasławiu, składający się z wielu znalezisk pochodzących z różnych epok – eksponowany w Kobierzycach na wystawie „Skarby Ziemi Kobierzycy”. Duża część zasobu ma jednak charakter jedynie archiwalny, zagrożeniem dla istniejących obiektów jest niewłaściwie prowadzona gospodarka rolna (zbyt głęboka orka) oraz duże inwestycje gospodarcze i drogowe. Na terenie gminy ustalono 7 stref ochrony archeologicznej: na Bielanych Wrocławskich, w Kobierzycach, w Krzyżowicach, Magnicach, Nowinach, Szczepankowicach i Wysokiej, a z uwagi na duże walory archeologiczno-kulturowe terenów gminy, wszystkie jej miejscowości znajdują się w strefie obserwacji archeologicznej.

Na terenie gminy Sobótka znajduje się Masyw Ślęży. Teren ten cechuje się długą historią osadniczą wielu kultur przedchrześcijańskich. Zachowały się tu liczne stanowiska archeologiczne. Najstarsze ślady pobytu człowieka na Ślęży sięgają młodszej epoki kamienia (4500–1900 p.n.e.). Silny ośrodek kultowy w Masywie Ślęży wiązał się z ludnością kultury łużyckiej epoki brązu (1200–400 p.n.e.), z tego okresu też prawdopodobnie pochodzą kręgi i niektóre rzeźby kultowe na Ślęży. Geneza rzeźb ślęzańskich interpretowana jest w bardzo różny sposób, łączy się je z inspiracją scytyjską, wpływami kultury greckiej, celtyckiej, prasnawiańskiej kultury łużyckiej, okresem wczesnego średniowiecza i początków państwa polskiego. Datowanie rzeźb utrudnia fakt, iż w większości wypadków ich lokalizacje mają charakter wtórny. Ważne znaczenie archeologiczne posiadają również kręgi kultowe: w okolicy podszytowej Ślęży oraz tzw. „krąg szczątkowy” znajdujący się poniżej wierchołka. W jego sąsiedztwie odkryto ruiny trzech zagród dla bydła, pozostałe 16 zinwentaryzowano. W okolicy Husyckich Skalek zachował się potrójny krąg. W okresie wczesnego średniowiecza kult

pogański Ślęży został zastąpiony chrześcijaństwem, prawdopodobnie wybudowano tu około X w. gród obronny. Pozostałe ciekawe artefakty związane z kultem pogańskim zlokalizowane są między szczytami Wieżycy i Stolnej, w sąsiedztwie źródła św. Jakuba odkryto pozostałości prawdopodobnie ołtarza ofiarnego oraz ślady ceramiki kultury przeworskiej (I – II w. n.e.). W Będkowicach (zespół osadniczy z VIII - XIII w.) znajduje się rezerwat archeologiczny (ruina grodu, cmentarzysko kurhanowe, kamienny krąg kultowy, średniowieczny staw i osada). W obrębie rezerwatu zrekonstruowano fragment zabudowy mieszkalnej grodu, teren wyposażono w podstawową infrastrukturę turystyczną.

Na terenie gminy Żórawina zinwentaryzowano wiele stanowisk archeologicznych (cmentarzyska ciałopalne i szkieletowe, znaleziska luźne, nieliczne pozostałości grodzisk i obiekty o nieustalonej obecnie funkcji), ponadto w strefie obserwacji archeologicznej znalazły się miejscowości Bogunów, Bratowice Zagródkie, Galowice, Jaksonów, Jarosławice, Karwiany, Komorowice, Krajków, Marcinkowice, Mędlów, Milejowice, Mnichowice, Nowy Śleszów, Okrzeszyce, Pasterzyce, Polakowice, Przecławice, Raclawice Małe, Rynakowice, Rzeplin, Sadków, Stary Śleszów, Suchy Dwór, Szukalice, Turów, Węgry, Wilkowice, Wilczków, Wojkowice, Żerniki Wielkie i Żórawina. Do najcenniejszych stanowisk należą grodziska i wały obronne zinwentaryzowane w Jaksonowie, Turowie i Żórawinie (strefy „W” ochrony archeologicznej).

5.3.3 Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

W powiecie wrocławskim działają trzy muzea oraz kilka instytucji paramuzealnych (m.in. galerie, izby regionalne). W poniższej tabelce (Tabela 1) zostały wymienione placówki muzealne z terenu powiatu.

Tabela 1. Zestawienie placówek muzealnych z terenu powiatu wrocławskiego.

Gmina	Miejscowość	Nazwa	Charakter	Opis
Czernica	Nadolice Wielkie	Muzeum Skansen Rolny	Prywatne muzeum/skansen	Muzeum obejmuje ok. 4 tys. eksponatów zgromadzonych w ciągu 30 lat. Znajdują się tutaj przedmioty, odzież i sprzęty użytku domowego i rolnego z XIX i XX w. Atrakcją Skansenu są działające do dziś warsztaty ginących zawodów: rymarza, kowala, czy stolarza i pszczelarza.
Kąty Wrocławskie	Kąty Wrocławskie	Regionalna Izba Pamięci	Izba Pamięci	Regionalna Izba Pamięci mieści się na pierwszym piętrze budynku dawnego kościoła ewangelickiego w Kątach Wrocławskich - Rynek 2. Mieści się w niej wystawa stała: „Wspólne dziedzictwo. Od Kanth do Kątów Wrocławskich”.
Kobierzyce	Ślęza	Muzeum Motoryzacji Topacz	Prywatne muzeum	W ramach muzealnej ekspozycji prezentowanych jest ok. 130 pojazdów - samochodów i motocykli
Sobótka	Będkowice	Rezerwat Archeologiczny	Skansen	Rezerwat obejmuje wczesnośredniowieczny zespół osadniczy Ślężan, składający się z cmentarzyska kurhanowego(VIII-IX w.) i grodziska(VIII-XI w.). Znajdują się w nim również ślady osady (VIII-XIII w.) wraz z dwiema zrekonstruowanymi chatami

				z okraglaków i studni. Był to ośrodek kultu pogańskiego.
	Sobótka	Muzeum Ślązańskie im. Stanisława Dunajewskiego mieści się w tzw. Domu Opata	Muzeum	Muzeum gromadzi zbiory z zakresu archeologii, przyrody oraz historii regionu (rzemiosło artystyczne, wydawnictwa), a także sztuki współczesnej. Ekspozycje stałe: - „Dawne wierzenia”, - „Przyroda Masywu Ślęży”, - lapidarium.
	Sobótka	Trofea i elementy myśliwskie - W. Kwas	Galeria w Zamku Górka w Sobótce	Część działalności hotelu zamkowego.
	Sobótka	Dawna Gazownia Miejska, ob. winiarnia	Ekspozycja stała	Budynki administracyjne i produkcyjne dawnej gazowni, instalacje techniczne, zbiornik gazu.
	Rogów Sobócki	Kolekcja Powozów Stefana Szymańskiego	Kolekcja prywatna	Zawiera kilkadziesiąt przedwojennych pojazdów konnych reprezentacyjnych, miejskich, wiejskich, sportowych, sanie o różnorodnych kształtach, akcesoria powozowe, lampy, uprząże, siodła, itp.
	Rogów Sobócki	Kolekcja rzędów końskich, kielzen i siodła – P. Biczysko	Kolekcja prywatna	Ekspozycje związane z jeździectwem i powożeniem.
	Rogów Sobócki	Trofea i elementy myśliwskie – Stanisław Skrzypiński	Kolekcja prywatna	Ekspozycje związane z kulturą i tradycją łowiecką.
Żórawina	Galowice	Muzeum Bryczek i Powozów	Muzeum	Muzeum mieści się na terenie dawnych dóbr rodziny von Lieres und Wilkau w zabytkowym, szachulcowym spichlerzu z 1730 r. Ekspozycja: - Parter: pojazdy miejskie i reprezentacyjne, kolekcja szwajcarska, - I piętro: pojazdy wiejskie, włościańskie - II piętro: wszystko o koniu, jeździectwie, rozrywce konnej - III piętro: sala odsłuchowa, wystawiennicza, rzemiosła uczestniczące w budowie powozu

5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Podstawowe formy ochrony zabytków według ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami stanowią:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 3) uznanie za pomnik historii;
- 4) utworzenie parku kulturowego;
- 5) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze powiatu wrocławskiego nie występują parki kulturowe, nie wpisano obiektów na Listę Skarbów Dziedzictwa, natomiast występują pozostałe formy ochrony zabytków.

5.4.1 Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, rejestr zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków, który zgodnie z przytoczoną powyżej ustawą, jako jedyny organ ochrony zabytków posiada kompetencje wpisywania zabytków do rejestru. Wpis zabytku do rejestru zabytków dokonywany jest na mocy decyzji administracyjnej, w księdze rejestru zabytków, określanej w zależności od kategorii zabytku właściwym symbolem:

- ✓ księga A – zabytki nieruchomości,
- ✓ księga B – zabytki ruchome,
- ✓ księga C – zabytki archeologiczne.

Zabytek nieruchomy może zostać wpisany do rejestru z urzędu lub na wniosek właściciela lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym zabytek się znajduje. Do rejestru może być wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpisu dokonuje właściwy Wojewódzki Konserwator Zabytków wydając decyzję administracyjną.

Zabytek wpisany do rejestru, który uległ zniszczeniu w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej albo, którego wartość będąca podstawą wydania decyzji o wpisie do rejestru nie została potwierdzona w nowych ustaleniach naukowych, zostaje skreślony z rejestru. Skreślenie z rejestru następuje na podstawie decyzji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

W tabeli poniżej (Tabela 2) przedstawiono obiekty nieruchomości wpisane do rejestru zabytków w poszczególnych gminach powiatu. Łączna ich liczba wynosi 292. Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie powiatu.

Liczba zabytków wpisanych w poszczególnych gminach kształtuje się następująco:

- ✓ gmina Czernica - 11 obiektów,
- ✓ gmina Długołęka - 37 obiektów,
- ✓ gmina Jordanów Śląski - 15 obiektów,
- ✓ gmina Kąty Wrocławskie - 68 obiektów,
- ✓ gmina Kobierzyce - 46 obiektów,
- ✓ gmina Mietków - 18 obiektów,
- ✓ gmina Siechnice - 14 obiektów,
- ✓ gmina Sobótka - 61 obiektów,
- ✓ gmina Żórawina - 22 obiekty.

Tabela 2. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków w poszczególnych gminach powiatu wrocławskiego.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Nr rejestru zabytków	Data wpisu
GMINA CZERNICA					
1.	Chrzastawa Wielka	Kościół par. Niepokalanego Poczęcia NMP	ul. Wrocławska	A/1185/665/W	1992-05-08
2.	Dobrzykowice	Kościół fil. Narodzenia NMP	ul. Wrocławska	A/1186/1785	1966-08-20
3.	Gajków	Kościół par. św. Małgorzaty	ul. Główna 52	A/1187/1248	1965-03-05
4.	Gajków	Gospoda	ul. Główna 50	A/3795/702/W	1995-03-02
5.	Nadolice Wielkie	Kościół fil. MB Różańcowej	ul. Boczna 7	A/1188/704/W	1995-03-31
6.	Nadolice Wielkie	Zespół młyna:	ul. Rzeczna (d. Boczna) 5	A/3796/598/W	1988-12-30
7.	Nadolice Wielkie	Zbożowy młyn wodny	ul. Rzeczna (d. Boczna) 5	A/3796/598/W	1988-12-30
8.	Nadolice Wielkie	Dom mieszkalny, d. dom młynarza	ul. Rzeczna (d. Boczna) 5	A/3796/598/W	1988-12-30
9.	Nadolice Wielkie	Chlewnia	ul. Rzeczna (d. Boczna) 5	A/3796/598/W	1988-12-30
10.	Ratowice	Kościół par. św. Antoniego, d. ewangelicki	ul. Wrocławska 23	A/5870	2013-05-13
11.	Wojnowice	Kościół fil. św. Wawrzyńca	ul. Główna 26	A/1189/692/W	1994-05-16
GMINA DŁUGOŁĘKA					
1.	Borowa	Kościół par. MB Królowej Polski	ul. Lipowa 17	284/A/1-2/04	2004-04-21
2.	Borowa	Cmentarz katolicki	ul. Lipowa 17	284/A/1-2/04	2004-04-21
3.	Borowa	Zespół pałacowy:	ul. Lipowa 34	A/3797/635/W	1990-01-16
4.	Borowa	Pałac, ob. szkoła	ul. Lipowa 34	A/3797/635/W	1990-01-16
5.	Borowa	Park pałacowy	ul. Lipowa	A/3797/635/W	1990-01-16
6.	Brzezia Łąka	Kościół par. św. Mikołaja	ul. Kościelna 12	A/1191/1573	1966-03-19
7.	Brzezia Łąka	Plebania	ul. Kościelna 12	A/5810	2011-12-20
8.	Byków	Kościół fil. MB Różańcowej, d. ewangelicki	ul. Wrocławska	A/1380	2009-10-26
9.	Długołęka	Kościół par. św. Michała Archanioła	ul. Wiejska 24	A/1192/1175	1964-12-02
10.	Domaszczyn	Kościół fil. Podwyższenia Krzyża Św., d. cmentarny	ul. Wrocławska	A/1193/1574	1966-03-19
11.	Domaszczyn	Zameczek myśliwski (dom łowczego)	ul. Zamkowa 2	A/3798/648/W	1990-07-25
12.	Jaksonowice	Kościół ewangelicki, ob. fil. Wniebowstąpienia Pana Jezusa		A/1015	2007-07-04
13.	Januszkowice	Kościół par. NMP Królowej Polski d. ewangelicki	ul. Klonowa 3	A/1031	2007-10-22
14.	Januszkowice	Dwór	ul. Brzozowa	A/3799/644/W	1990-05-11
15.	Kamień	Wozownia pałacowa (ruina)	ul. Brylantowa 10	A/3800/491/W	1981-07-01
16.	Kamień	Park pałacowy		A/3800/491/W	1981-07-01
17.	Kielczów	Kościół par. MB Różańcowej, d. ewangelicki	ul. Wrocławska	A/1092	2008-11-17
18.	Łozina	Kościół par. Wniebowzięcia NMP	ul. Wrocławska 1	A/1194/1204	965-12-15
19.	Łozina	Kościół pom. MB Bolesnej, d. ewangelicki	ul. Milicka 2	A/1195/1716	1966-06-20
20.	Pasikowice	Kościół par. św. Józefa, d. ewangelicki	ul. Wrocławska 48	A/1037	2008-01-23

21.	Pruszwice	Dwór	ul. Parkowa 4	A/3801/647/W	1990-06-28
22.	Raków	Kaplica grobowa, ob. pom. MB Królowej Wszechświata		A/5978	2015-10-05
23.	Siedlec	Zespół pałacowy	ul. Wrocławska 20	A/3802/639/W	1990-05-16
24.	Siedlec	Pałac	ul. Wrocławska 20	A/3802/639/W	1990-05-16
25.	Siedlec	Park pałacowy	ul. Wrocławska	A/3802/639/W	1990-05-16
26.	Stępin	Kościół fil. Narodzenia NMP	Nr 73	A/1196/1583	1966-03-19
27.	Szczodre	Pałac	ul. Stawowa 5	A/3803/649/W	1990-09-21
28.	Szczodre	Oficyna – fragment wsch. skrzydła pałacu	ul. Stawowa 5	A/3803/649/W	1990-09-21
29.	Szczodre	Fragment budynku teatru, ob. dom mieszkalny	ul. Stawowa 6	A/3803/649/W	1990-09-21
30.	Szczodre	Park pałacowy		A/3803/649/W	1990-09-21
31.	Szczodre	Pałacyk, ob. Dom Opieki im. A. Chmielowskiego	ul. Trzebnicka 28	A/3805/599/W	1987-06-08
32.	Szczodre	Willa, ob. szkoła podstawowa	ul. Trzebnicka 42	A/3804/638/W	1990-05-11
33.	Śliwice	Zespół pałacowy	ul. Lipowa	231/A/03/1-3	2003-11-03
34.	Śliwice	Pałac	ul. Lipowa 30	231/A/03/1-3	2003-11-03
35.	Śliwice	Park pałacowy z reliktem fosy		231/A/03/1-3	2003-11-03
36.	Zapreżyn	Pałac	Nr 31	A/3806/643/W	1990-04-23
37.	Zapreżyn	Park pałacowy		A/5866	2013-04-19
GMINA JORDANÓW ŚLĄSKI					
1.	Dankowice	Dwór	Nr 9	A/3807/497/W	1981-07-01
2.	Glinica	Kościół św. Antoniego i Macieja		A/1223/700/W	1994-12-12
3.	Glinica	Cmentarz katolicki		A/1223/700/W	1994-12-12
4.	Glinica	Brama i mur cmentarny		A/1223/700/W	1994-12-12
5.	Piotrówek	Zespół pałacowy		A/3808/707/W	1995-04-26
6.	Piotrówek	Pałac	Nr 27	A/3809/618/W	1988-11-08
7.	Piotrówek	Park pałacowy		A/3808/707/W	1995-04-26
8.	Wilczkowice	Kościół fil. św. Kazimierza		A/1224/808	1960-12-07
9.	Winna Góra, d. Karolin	Zespół pałacowy Karolin		A/3810/500/W	1981-07-29
10.	Winna Góra, d. Karolin	Pałac		A/3810/500/W	1981-07-29
11.	Winna Góra, d. Karolin	Spichlerz, ob. oficyna	Nr 3	A/3810/500/W	1981-07-29
12.	Winna Góra, d. Karolin	Budynek administracyjny ze stajnią	Nr 4	A/3810/500/W	1981-07-29
13.	Winna Góra, d. Karolin	Obora		A/3810/500/W	1981-07-29
14.	Winna Góra, d. Karolin	Stajnia		A/3810/500/W	1981-07-29
15.	Winna Góra, d. Karolin	Park pałacowy		A/3810/500/W	1981-07-29
GMINA KĄTY WROCŁAWSKIE					
1.	Bogdaszowice	Kościół fil. św. Michała		A/1197/1649	1966-05-07
2.	Czerńczyce	Pałac	ul. Lotnicza 26	A/3811/1784	1966-08-20

3.	Czerńczyce	Park pałacowy	ul. Lotnicza 26	A/3812/363/W	1976-07-24
4.	Czerńczyce	Pawilon ogrodowy	park pałacowy	A/3812/363/W	1976-07-24
5.	Gądów	Zespół dworski		A/3813/668/W/1-3	1992-10-09
6.	Gądów	Dwór	Nr 17	A/3813/668/W/1-3	1992-10-09
7.	Gądów	Spichlerz		A/3813/668/W/1-3	1992-10-09
8.	Gądów	Park dworski (relikt)		A/3813/668/W/1-3	1992-10-09
9.	Gniechowice	Kościół par. św. Filomeny	ul. Kątecka 53	A/1200/203	1950-05-31
10.	Gniechowice	Pałac	ul. Wrocławska 7	A/3814/1249	1965-03-05
11.	Gniechowice	Park pałacowy		A/3815/366/W	1976-07-24
12.	Górzyce	Dwór	ul. Krótka 13	A/3816/1787	1966-08-20
13.	Jaszkotle	Kościół par. Wniebowstąpienia Pana Jezusa		A/1198/1250	1965-03-05
14.	Kamionna	Pałac (ruina)		A/3817/1251	1965-03-05
15.	Kąty Wrocławskie	Ośrodek historyczny miasta		A/3818/447	1958-12-08
16.	Kąty Wrocławskie	Pozostałości obwarowań miejskich		A/3819/1790	1966-08-20
17.	Kąty Wrocławskie	Kościół par. św. Piotra i Pawła	ul. Kościelna 2	A/1202/1048	1964-01-24
18.	Kąty Wrocławskie	Kościół ewangelicki św. Elżbiety, ob. sklep	Rynek	A/1203/1252	1965-03-05
19.	Kąty Wrocławskie	Cmentarz ewangelicki, ob. komunalny	ul. Mireckiego	A/3820/669/W/1-2	1992-07-28
20.	Kąty Wrocławskie	Kaplica grobowa rodziny Hindemith	ul. Mireckiego	A/3820/669/W/1-2	1992-07-28
21.	Kąty Wrocławskie	Zespół willowo-parkowy	ul. 1-go Maja 71	A/3821/691/W/1,2	1994-04-21
22.	Kąty Wrocławskie	Willa	ul. 1-go Maja 71	A/3821/691/W/1,2	1994-04-21
23.	Kąty Wrocławskie	Park willowy	ul. 1-go Maja 71	A/3821/691/W/1,2	1994-04-21
24.	Kąty Wrocławskie	Dom mieszkalny, d. willa dyrektora kliniki	ul. ks. Popiełuszki 10	54/A/01	2001-11-09
25.	Kąty Wrocławskie	Założenie ogrodowo-parkowe	ul. ks. Popiełuszki 10	54/A/01	2001-11-09
26.	Kąty Wrocławskie	Ratusz	Rynek 1	A/3822/1791 (wieża)	1966-08-20
27.	Kębłowice	Pałac		A/3823/588/W	1985-11-29
28.	Kębłowice	Park pałacowy		A/3823/588/W	1985-11-29
29.	Kilianów	Kościół fil. Wniebowzięcia NMP		A/1204/1792	1966-08-20
30.	Krobiełowice	Pałac, ob. hotel	Nr 21	A/3824/1794	1966-08-20
31.	Krobiełowice	Budynek bramny		36/A/00/1-3	2000-10-23
32.	Krobiełowice	Oficyna mieszkalna I		36/A/00/1-3	2000-10-23
33.	Krobiełowice	Obora I, d. chlewnia		36/A/00/1-3	2000-10-23
34.	Krobiełowice	Park pałacowy		A/3825/364/W	1976-07-24
35.	Krobiełowice	Mauzoleum marszałka. G. L. Bluchera		A/3826/517/W	1984-02-17
36.	Małkowice	Kościół par. św. Trójcy	ul. Główna	A/1205/1253	1965-03-05
37.	Małkowice	Cmentarz katolicki		A/1205/1253	1965-03-05
38.	Małkowice	Mur cmentarny z bramą		A/1205/1253	1965-03-05
39.	Małkowice	Zespół klasztorno-opiekuńczy zakonu Elżbietanek,	ul. Klasztorna 1, 1c	A/625/1-3	2007-11-27

		ob. dom opieki			
40.	Małkowice	Klasztor, ob. dom opieki „Caritas”	ul. Klasztorna 1	A/625/1-3	2007-11-27
41.	Małkowice	Budynek mieszkalny, ul. Klasztorna 1c	ul. Klasztorna 1c	A/625/1-3	2007-11-27
42.	Małkowice	Budynek gospodarczy, ob. hydrofornia	ul. Klasztorna 1c	A/625/1-3	2007-11-27
43.	Małkowice	Zespół pałacowy	ul. Krótka	A/1268/1-3	2009-08-04
44.	Małkowice	Pałac	ul. Krótka 2	A/1268/1-3	2009-08-04
45.	Małkowice	Stajnia z częścią mieszkalną	ul. Krótka 7a	A/1268/1-3	2009-08-04
46.	Małkowice	Park pałacowy	ul. Krótka	A/1268/1-3	2009-08-04
47.	Pełcznica	Kościół fil. św. Mikołaja		A/1206/1802	1966-08-22
48.	Rybnica	Pałac	Nr 2	A/3827/615/W	1987-12-30
49.	Sadków	Kościół fil. św. Jadwigi		A/1207/1805	1966-08-22
50.	Sadków	Pałac, ob. budynek biurowy		A/3828/1806	1966-08-22
51.	Sadków	Park pałacowy	ul. Sadowa 6	A/3829/365/W	1976-07-24
52.	Sadowice	Pałac, ob. Dom Poprawczy	ul. Szkolna 10	A/3830/584	1959-08-24
53.	Sadowice	Park dworski		A/3831/362/W	1976-07-24
54.	Samotwór	Pałac		A/3832/1058	1964-01-27
55.	Skalka	Kościół fil. św. Marii Magdaleny	Nr 15	A/1208/1255	1965-03-05
56.	Smolec	Zespół kościelny, d. ewangelicki:		A/1209/686/W/1-2	1993-07-07
57.	Smolec	Kościół par. Narodzenia NMP	ul. Kościelna	A/1209/686/W/1-2	1993-07-07
58.	Smolec	Plebania	ul. Kościelna	A/1209/686/W/1-2	1993-07-07
59.	Smolec	Dwór (ruina)		A/3833/523	1958-12-30
60.	Sośnica	Kościół par. Podwyższenia Krzyża Św.		A/1211/1049	1964-01-24
61.	Sośnica	Zespół pałacowy:		A/3834/672/W/1-3	1993-01-16
62.	Sośnica	Pałac, ob. biura i mieszkania		A/3834/672/W/1-3	1993-01-16
63.	Sośnica	Park pałacowy		A/3834/672/W/1-3	1993-01-16
64.	Stoszyce	Zespół pałacowy:		A/3835/671/W	1993-06-04
65.	Strzeganiowice	Kościół fil. św. Stanisława	Nr 22	A/1220/1810	1966-08-22
66.	Wojtkowice	Kościół fil. św. Jana Nepomucena	Nr 26	A/1221/1822	1966-08-22
67.	Zabrodzie	Park pałacowy		A/3836/539/W	1985-01-24
68.	Zachowice	Kościół par. Wniebowzięcia NMP	ul. Słoneczna 9	A/1222/1823	1966-08-22
GMINA KOBIERZYCE					
1.	Bielany Wrocławskie	Kościół par. św. Andrzeja Apostoła	ul. Wrocławska 30	A/1250/1047	1964-01-24
2.	Bielany Wrocławskie	Zespół dworski	ul. Wrocławska 7, 9, 11	A/3837/701/W	1994-12-22
3.	Bielany Wrocławskie	Dwór	ul. Wrocławska 7	A/3837/701/W	1994-12-22
4.	Bielany Wrocławskie	Spichlerz	ul. Kolejowa 6	A/3838/1782	A/3838/1782
5.	Bielany Wrocławskie	Budynek stacji benzynowej I	węzeł autostradowy Bielany	A/5781/1-2	2012-01-19

6.	Bielany Wrocławskie	Budynek stacji benzynowej II	węzeł autostradowy Bielany	A/5781/1-2	2012-01-19
7.	Biskupice Podgórne	Zespół pałacowy	ul. Polna 8, 10, 12, 14	149/A/03/1-2	2003-02-21
8.	Biskupice Podgórne	Pałac	ul. Polna 14	149/A/03/1-2	2003-02-21
9.	Biskupice Podgórne	Park Pałacowy	ul. Polna	149/A/03/1-2	2003-02-21
10.	Cieszyce	Park pałacowy	ul. Kasztanowa	A/3839/546/W	1984-01-31
11.	Domasław	Wieża kościoła Wniebowzięcia NMP, ob. kościół par. św. Wojciecha	ul. Wrocławska 34b	A/1225/1786	1966-08-20
12.	Domasław	Budynek bramny cmentarza, ob. mieszkalny	ul. Wrocławska 34	A/1132/1-2	2009-02-27
13.	Domasław	Mur wokół kościoła		A/1132/1-2	2009-02-27
14.	Kobierzyce	Pałac, ob. Urząd Gminy	ul. Pałacowa	A/3840/367/W	1977-04-15
15.	Kobierzyce	Park pałacowy	ul. Pałacowa	A/3840/367/W	1977-04-15
16.	Królikowice	Pałac	ul. Boczna 12	A/3842/490/W	1981-03-13
17.	Królikowice	Park dworski		A/3842/490/W	1981-03-13
18.	Krzyżowice	Zespół pałacowy	ul. Główna 2 a-g	A/3843/499/W	1981-07-29
19.	Krzyżowice	Pałac, ob. Powiatowy Zespół Szkół Nr 1	ul. Główna 2d	A/3843/499/W	1981-07-29
20.	Krzyżowice	Pawilon parkowy	ul. Główna 2d	A/3843/499/W	1981-07-29
21.	Krzyżowice	Willa pałacowa	ul. Główna 2d	A/3843/499/W	1981-07-29
22.	Krzyżowice	Oficyny pałacowe	ul. Główna 2-4	A/3843/499/W	1981-07-29
23.	Krzyżowice	Spichlerz	ul. Główna 2	A/3843/499/W	1981-07-29
24.	Krzyżowice	Park pałacowy		A/3843/499/W	1981-07-29
25.	Magnice	Kościół fil. NSPJ, d. Kaplica z grobowcem rodziny von Rath	ul. św. Józefa 9	A/6160	2019-10-31
26.	Magnice	Park i ogród	ul. Parkowa	A/3844/243	1950-07-28
27.	Pełczyce	Park	ul. Kobierzycka	A/3845/559/W	1984-12-27
28.	Pełczyce	Zespół folwarczny	ul. Kobierzycka/Kasztanowa 25, 27, 29, 31, 33/2, 4, 6, 8	A/3845/559/W	1984-12-27
29.	Pustków Żurawski	Pałac	ul. Parkowa 1	A/3846/390/W	1977-08-04
30.	Pustków Żurawski	Park pałacowy	ul. Parkowa	A/3846/390/W	1977-08-04
31.	Raławice Wielkie	Park pałacowy	ul. Żernicka	A/3847/547/W	1984-01-31
32.	Solna	Dwór (ruina)	ul. Krucza	A/3848/1809	1966-08-22
33.	Solna	Park pałacowy	ul. Krucza	A/3849/545/W	1984-01-31
34.	Szczepankowice	Park pałacowy	ul. Wrocławska	A/3850/541/W	1984-01-31
35.	Ślęża	Dwór z wieżą mieszkalną	ul. Główna 12	A/3851/702	1960-06-02
36.	Ślęża	Oficyna mieszkalna I	ul. Główna 12	A/3851/702	1960-06-02
37.	Ślęża	Park	ul. Główna	A/3852/536/W	1984-01-31

38.	Tyniec Mały	Kościół par. Wniebowzięcia NMP		A/1226/1813	1966-08-22
39.	Tyniec nad Słężą	Kościół par. św. Michała Archanioła	ul. Kościelna 8	A/1227/503	1959-08-24
40.	Tyniec nad Słężą	Dom Kawalerów Maltańskich, ob. dom mieszkalny	ul. Ogrodowa 1c	A/3853/1814	1966-08-22
41.	Tyniec nad Słężą	Park	ul. Ogrodowa	A/3854/369/W	1976-07-24
42.	Wierzbice	Kościół par. Bożego Ciała i MB Częstochowskiej	ul. Lipowa	A/1228/714/W	1995-08-09
43.	Wierzbice	Pałac, ob. zakład opiekuńczo-leczniczy	ul. Lipowa 44	A/3855/1819	1966-08-22
44.	Wierzbice	Park i ogród	ul. Lipowa 44	A/3856/368/W	1976-07-24
45.	Wysoka	Zespół folwarczny	ul. Lipowa	A/3857/537/W	1984-01-31
46.	Wysoka	Park pałacowy	ul. Lipowa	A/3857/537/W	1984-01-31
GMINA MIETKÓW					
1.	Borzygniew	Kościół fil. św. Barbary	ul. Szkolna 5	A/1230/1246	1965-03-05
2.	Borzygniew	Dwór (ruina)		A/1230/1247	1965-03-05
3.	Domanice	Kościół fil. św. Anny		A/1231/1673	1966-05-12
4.	Domanice	Mauzoleum grobowe, ob. kaplica cmentarna		A/1232/543/W	1983-02-03
5.	Domanice	Zespół pałacowy		A/3893/1188	1965-12-10
6.	Domanice	Park pałacowy		A/3894/372/W	1976-07-24
7.	Maniów Mały	Pałac (ruina)	ul. Parkowa 1	A/3895/1795	1966-08-20
8.	Maniów Mały	Park pałacowy		A/3896/371/W	1976-07-24
9.	Maniów Wielki	Kościół par. Niepokalanego Poczęcia NMP	ul. Okulicka 3	A/1233/1796	1966-08-20
10.	Maniów Wielki	Obora dworska	ul. Sobócka 6	A/3897/1797	1966-08-22
11.	Maniów Wielki	Stajnia dworska	ul. Sobócka 6	A/3897/1797	1966-08-22
12.	Maniów Wielki	Spichlerz (spalony)	ul. Sobócka 6	A/3897/1797	1966-08-22
13.	Mietków	Dwór obronny (ruina)	ul. Ogrodowa 6	A/3898/1798	1966-08-22
14.	Milin	Kościół fil. św. Michała Archanioła	ul. Chłopska	A/1234/1799	1966-08-22
15.	Milin	Pałac	ul. Chłopska 2	A/3899/1800	1966-08-22
16.	Milin	Park pałacowy		A/3900/370/W	1976-07-24
17.	Proszkowice	Pałac	ul. Szkolna 41	A/3901/624/W	1989-06-14
18.	Ujów	Kościół fil. św. Jakuba Apostoła		A/1235/1239	1964-12-21
GMINA SIECHNICE					
1.	Biestrzyków	Wieża mieszkalna	ul. Lipowa 7	A/3915/421	1957-04-01
2.	Kotowice	Kościół par. Najświętszego Serca Pana Jezusa	ul. Główna 16	A/1261/733/W	1997-11-24
3.	Radwanice	Kościół par. MB Różańcowej	ul. Kościelna 8	A/1262/732/W	1997-11-24
4.	Święta Katarzyna	Kościół par. św. Katarzyny	ul. Sienkiewicza 21	A/1263/197	1950-05-31
5.	Święta Katarzyna	Zakład Opiekuńczo-Leczniczy Zgrom. ss. Pasterek Opatrzności Bożej:	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	1991-07-05
6.	Święta Katarzyna	Dom Pomocy Społecznej	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	1991-07-05
7.	Święta Katarzyna	Kaplica Chrystusa Dobrego Pasterza	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	1991-07-05

8.	Święta Katarzyna	Dom mieszkalny ss. Pasterek	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	1991-07-05
9.	Święta Katarzyna	Obora	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	1991-07-05
10.	Święta Katarzyna	Budynki mieszkalno-gospodarcze	ul. Dąbrowskiego 8	A/1264/655/W	1991-07-05
11.	Święta Katarzyna	Kaplica cmentarna na d. cmentarzu przyklasztornym	przy drodze na Żerniki	A/1264/655/W	1991-07-05
12.	Trestno	Kościół fil. Niepokalanego Poczęcia NMP		A/1265/731/W	1997-11-20
13.	Trestno	Cmentarz katolicki		A/1265/731/W	1997-11-20
14.	Żerniki Wrocławskie	Park dworski, ob. osiedlowy		A/3916/690/W	1994-08-23
GMINA SOBÓTKA					
1.	Będkowice	Dwór	ul. Strażacka 1	A/3973/700	1960-05-19
2.	Będkowice	Park		A/3974/567/W	1984-12-27
3.	Będkowice	Majdan folwarczny	ul. Strażacka 5	A/3975	1998-07-30
4.	Będkowice	Spichlerz	ul. Strażacka 5	A/3976	1998-07-30
5.	Będkowice	Stodoła, ob. chlew	ul. Strażacka 5	A/3977	1998-07-30
6.	Będkowice	Stodoła, ob. chlew, z łącznikiem	ul. Strażacka 5	A/3978	1998-07-30
7.	Będkowice	Obora, ob. magazyn i warsztaty	ul. Strażacka 5	A/3979	1998-07-30
8.	Będkowice	D. ogrody gospodarcze i sad		A/3980	1998-07-30
9.	Będkowice	Fosa z mostem, staw i grobla		A/3981	1998-07-30
10.	Księginice Małe	Kościół fil. MB Różańcowej	ul. Kościuszki 20	A/791	2006-06-14
11.	Księginice Małe	Zespół plebanii	ul. Kościuszki 21	A/3941/591/W	1988-04-18
12.	Księginice Małe	Pastorówka, ob. dom mieszkalny	ul. Kościuszki 21	A/3941/591/W	1988-04-18
13.	Księginice Małe	Dom kościelny (ruina)	ul. Kościuszki 21	A/3941/591/W	1988-04-18
14.	Księginice Małe	Dom grabarza (ruina)	ul. Kościuszki 21	A/3941/591/W	1988-04-18
15.	Księginice Małe	Ogród otoczony murem	ul. Kościuszki 21	A/3941/591/W	1988-04-18
16.	Kuniów	Zespół pałacowy	ul. Nasławicka 18-22	A/3942/683/W	1993-06-05
17.	Kuniów	Dwór	ul. Nasławicka 18	A/3942/683/W	1993-06-05
18.	Kuniów	Pałac	ul. Nasławicka 22	A/3942/683/W	1993-06-05
19.	Kuniów	Zespół folwarczny	ul. Nasławicka	A/3942/683/W	1993-06-05
20.	Kuniów	Park pałacowy		A/3943/568/W	1984-12-27
21.	Mirosławice	Pałac	ul. Kryształowicka 4	A/3944/1254	1965-03-05
22.	Mirosławice	Park pałacowy	ul. Kryształowicka 4	A/3945/375/W	1976-07-24
23.	Nasławice	Kościół par. św. Józefa, d. kaplica klasztorna	ul. Komuny Paryskiej 2	A/1000	2007-03-26
24.	Nasławice	Kościół ewang. (trwała ruina)	ul. Łąkowa	A/1246/1801	1966-08-22
25.	Okulice	Park dworski	ul. Leśna 16	A/3946/569/W	1984-12-27
26.	Olbrachtowice	Oficyna dworska	ul. Wronia 20	144/A/02	2002-12-10
27.	Olbrachtowice	Park dworski		A/3947/373/W	1976-07-24
28.	Rogów Sobócki	Kościół par. św. Jana Chrzciciela wraz z murem	ul. Wrocławska 87	A/1237/401/W	1977-11-08
29.	Rogów Sobócki	Dwór – część podziemna		A/3948/1804	1966-08-22

30.	Rogów Sobócki	Park dworski z murem strzelniczym		A/3949/374/W	1976-07-24
31.	Rogów Sobócki	Fosa		A/6061/1	2017-10-31
32.	Rogów Sobócki	Kamienny most wschodni		A/6061/1	2017-10-31
33.	Rogów Sobócki	Kamienne przyczółki mostu zachodniego		A/6061/1	2017-10-31
34.	Rogów Sobócki	Kanał łączący fosę z Młynówką		A/6061/1	2017-10-31
35.	Sobótka	Miasto – ośrodek historyczny		A/3950/449	1958-12-08
36.	Sobótka	Kościół par. św. Jakuba Apostoła	ul. św. Jakuba 10	/1238/30	1947-11-28
37.	Sobótka	Cmentarz przykościelny z murem	ul. św. Jakuba 10	34/A/00/1-2	2000-08-16
38.	Sobótka	Plebania, d. Probstwo Augustianów	ul. św. Jakuba 10	A/1239/1808	1966-08-22
39.	Sobótka	Otoczenie d. Probstwa w granicach muru	ul. św. Jakuba 10	35/A/00/1	2000-08-28
40.	Sobótka	Kościół pom. św. Anny	ul. Świdnicka	A/1240/31	1947-11-28
41.	Sobótka	Zespół pałacowy	ul. Zamkowa 12, 13, ul. Browarniana 3/5	A/3952/681/W	1993-05-06
42.	Sobótka	Klasztor Augustianów, ob. rezydencja	ul. Zamkowa 12	A/3951/485	1958-05-10
43.	Sobótka	Park		A/3952/681/W	1993-05-06
44.	Sobótka	Budynek gazowni miejskiej, ob. mieszkalno-usługowy	ul. Czysta 1	A/6140	2019-05-09
45.	Sobótka	Muzeum Ślązańskie (d. zespół szpitala Probstwa Augustianów)	ul. św. Jakuba 18	A/3953/331	1956-11-06
46.	Sobótka	Dom mieszkalny (tzw. Brama Strzelińska)	ul. Mickiewicza 25	A/3954/507/W	1985-01-16
47.	Sobótka	Ratusz	Rynek	A/3955/1807	1966-08-22
48.	Sobótka - Góra Ślęza	Kościół fil. Nawiedzenia NMP		A/1634/1-1	2010-03-10
49.	Sobótka - Góra Ślęza	Ogrodzenie z murem oporowym i otoczenie (taras, schody)		A/1634/1-1	2010-03-10
50.	Sobótka - Góra Ślęza	Schronisko górskie im. R. Zmorskiego		A/5281/593/W	1988-06-09
51.	Stary Zamek	Kościół par. św. Stanisława	ul. Centralna 8	A/1236/1050	1964-01-24
52.	Stary Zamek	Park		A/3956/570/W	1984-12-27
53.	Strzegomiany	Spichlerz, ob. dom mieszkalny	ul. Wrocławska 2	A/3957/1811	1966-08-22
54.	Sulistrowice	Kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa	ul. Jagiellońska 1a	A/5081	2011-04-14
55.	Sulistrowiczki	Park krajobrazowy „Wenecja” z małą architekturą		A/3958/571/W	1984-12-27
56.	Sulistrowiczki	Otoczenie parku krajobrazowego „Wenecja”		302/A/04	2004-05-28
57.	Świątniki	Kościół fil. MB Bolesnej	ul. Parkowa 4	A/798	2006-07-03
58.	Świątniki	Pałac, ob. szkoła	ul. Parkowa 6	A/3959/552/W	1984-03-16
59.	Świątniki	Park pałacowy	ul. Parkowa	A/3960/572/W	1984-12-27
60.	Wojnarowice	Kościół fil. Wniebowzięcia NMP	ul. Główna 13	A/1244/1821	1966-08-22
61.	Wojnarowice	Park dworski		A/3961/573/W	1984-12-27
GINA ŻÓRAWINA					
1.	Bogunów	Park dworski		A/3964/376/W	1976-07-04
2.	Galowice	Zespół pałacowy		A/3965/382/W	1976-12-02

3.	Galowice	Pałac		A/3965/382/W	1976-12-02
4.	Galowice	Brama pałacowa		A/3965/382/W	1976-12-02
5.	Galowice	Spichlerz		A/3965/382/W	1976-12-02
6.	Galowice	Park pałacowy		A/3966/377/W	1976-07-24
7.	Jaksonów	Kościół fil. Podwyższenia Krzyża Św.	ul. Wrocławska 31	A/1245/1788	1966-08-20
8.	Komorowice	Dwór (ruina)		A/3967/1793	1966-08-20
9.	Komorowice	Park dworski		A/3968/380/W	1976-07-24
10.	Pasterzyce	Park pałacowy		A/3969/378/W	1976-07-24
11.	Przeclawice	Kościół fil. św. Katarzyny		A/1247/1803	1966-08-22
12.	Turów	Kościół par. Narodzenia NMP		A/1248/1812	1966-08-22
13.	Węgry	Kościół par. św. Jadwigi		A/1249/1816	1966-08-22
14.	Węgry	Dwór, ob. szkoła		A/3970/1817	1966-08-22
15.	Wilczków	Kościół fil. Wniebowzięcia NMP		A/1251/1051	1963-01-24
16.	Żerniki Wielkie	Pałac	ul. Młynarska 1	A/1259/1-2	2009-07-15
17.	Żerniki Wielkie	Park pałacowy		A/1259/1-2	2009-07-15
18.	Żórawina	Kościół pom. św. Trójcy	Al. Niepodległości 1	A/1252/88	1949-03-29
19.	Żórawina	Zespół fortyfikacji z pozostałościami d. cmentarza i otoczeniem		A/1020	2007-08-17
20.	Żórawina	Zespół fortyfikacji z pozostałościami d. dworu i otoczeniem		A/1020	2007-08-17
21.	Żórawina	Park pałacowy z ruiną pawilonu	Al. Niepodległości	A/3971/379/W	1976-07-24
22.	Żórawina	Willa, ob. Urząd Gminy	ul. Kolejowa 6	A/3972/689/W	1994-04-20

5.4.2 Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków ruchomych na terenie powiatu wrocławskiego

Zgodnie z art. 3 pkt. 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

W myśl art. 6 ust. 1 pkt. 2 ww. ustawy, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki ruchome będące w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- b) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- c) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- d) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 Ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (*t. j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1479 ze zm.*),
- e) instrumentami muzycznymi,
- f) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- g) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

W poniższych tabelach przedstawiono zabytki ruchome powiatu wrocławskiego wpisane do rejestru zabytków z podziałem na poszczególne gminy (Tabela 3).

Tabela 3. Zabytki ruchome powiatu wrocławskiego wpisane do rejestru zabytków¹.

Miejscowość	Adres	Obiekt	Rejestr Zabytków
GMINA CZERNICA			
Chrzastawa Wielka	Kościół paraf. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP	Elementy wyposażenia kościoła i pomniki nagrobne na cmentarzu	B/2504/1-35 23.02.2016 r.
Dobrzykowice	Kościół pw. Narodzenia NMP	Elementy wyposażenia	37/B/00/1-43 8.01.2001 r.
Gajków	Kościół paraf. św. Małgorzaty	Elementy wyposażenia	B/1817/1-39 16.07.2007 r.
Nadolice Wielkie	Kościół fil. pw. NMP Różańcowej	Elementy wyposażenia	B/2505/1-13 23.02.2016 r.
Ratowice	Przy budynku młyna – wł. prywatna	Lokomobila samojezdna	429/721 25.11.1997 r.
Ratowice	Kościół paraf. pw. św. Antoniego Padewskiego	Zegar wieżowy	B/2108 14.06.2010 r.
Ratowice	ul. Polna 23 (dz. nr 163)	Rzeźba św. Jana Nepomucena	B/2160 8.08.2011 r.
Wojnowice	Kościół fil. pw. św. Wawrzyńca	Elementy wyposażenia	428/727/1-18 13.01.1998 r.
Wojnowice	Przy wejściu na cmentarz	Krzyż pokutny	427/439 6.01.1982 r.
GMINA DŁUGOŁĘKA			
Brzezia Łąka	Kościół pw. św. Mikołaja	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny, kapliczki,	434/390/1-41 15.09.1978 r.

¹ Informacje uzyskane od Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu

		rzeźby Madonny i św. Jana Nepomucena	
Byków	Kościół pw. MB Różańcowej	Elementy wyposażenia	430/290/1; 431/291/1; 432/292/1; 433/293/1 28.12.1976 r.
Długołęka	Kościół pw. Michała Archanioła	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	436/395/1-23 09.1978 r.
Domaszczyn	Kościół pw. Podwyższenia Krzyża	Elementy wyposażenia	435/394/1-18 30.10.1978 r.
Jaksonowice	Kościół fil. pw. Wniebowstąpienia Pańskiego	Dzwon	442/629 14.09.1993 r.
		Elementy wyposażenia	B/2224/1-9 14.08.2012 r.
Jaksonowice	Cmentarz	Pomnik ofiar I wojny	B/2224/1-9 14.08.2012 r.
Januszkowice	Kościół paraf. pw. NMP Królowej Polski	Żeliwna chrzcielnica – odlew huty w Gliwicach	B/2223 14.08.2012 r.
		Elementy wyposażenia	B/2687/1-8 23.04.2019 r.
Kielczów	Kościół par. pw. MB Różańcowej	Elementy wyposażenia	B/2221/1- 910.08.2012 r.
Łozina	Kościół pw. Wniebowzięcia NMP	Elementy wyposażenia	438/393/1-15; 439/398/1-3 30.09.1978 r.
		Tabernakulum z nadbudową ołtarza	B/2683 2.04.2019 r.
Łozina	Kościół pom. pw. MB Bolesnej	Elementy wyposażenia	437/392/1-4 09.1978 r.
		Organy	1051/B/04 20.12.2004 r.
Łozina	Cmentarz	Grobowiec rodziny Strachwitz	440/557 12.07.1989 r.
		Rzeźba „Św. Jan Nepomucen”	B/2206 9.03.2012 r.
Mirków	Kościół paraf. pw. św. Brata Alberta	Obraz „Ukrzyżowanie” i Stacje Drogi Krzyżowej	B/1887/1-2 7.12.2007 r.
Pasikurówice	Kościół fil. pw. św. Józefa Oblubieńca	Elementy wyposażenia	B/1886/1-3 6.12.2007 r.
Stępin	Kościół fil. pw. Narodzenia NMP	Elementy wyposażenia	B/2014/1-5 18.05.2009 r.
		Neogotycka chrzcielnica	B/2618 27.02.2018 r.
Węgrów	Kaplica grobowa	Płyta nagrobna Magdaleny von Langenau	441/613 6.05.1993 r.
GMINA JORDANÓW ŚLĄSKI			
Glinica	Kościół fil. pw. św. Antoniego i Macieja	Elementy wyposażenia	B/1854/1-16 27.09.2007 r.
Glinica	- przy nr 18 - wejście na cmentarz	Krzyże pokutne	B/1854/1-16 27.09.2007 r.
Glinica	Na rozwidleniu dróg	Kapliczka słupowa	B/1854/1-16 27.09.2007 r.
Jordanów Śląski	Kościół paraf. pw. św. Stanisława Biskupai Męczennika	Ołtarz główny	1215/B/05 22.07.2005 r.
		Elementy wyposażenia	B/1853/1-13 27.09.2007 r.
GMINA KĄTY WROCŁAWSKIE			

Bogdaszowice	Kościół fil. pw. św. Michała Archanioła	Elementy wystroju i wyposażenia, brama cmentarna	444/140/1-3; 445/141/1-3; 446/142/1-5; 447/143/1-3; 448/144/1-2; 449/145/1-5; 450/146; 451/147 z dn. 05.1975 r.
Gniechowice	Kościół paraf. pw. św. Filomeny	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	395/B/03/1-8 30.06.2003 r.
Jaszkotle	Kościół paraf. pw. Wniebowstąpienia	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	1052/B/04/1-32 20.12.2004 r.
Kamionna	Pałac	Elementy wyposażenia i detala architektoniczny	B/2340 14.10.2013 r.
Kamionna	Centrum wsi	Figura św. Jana Nepomucena	106/B/02 10.07.2002 r.
Kąty Wrocławskie	Kościół paraf. pw. św. Piotra i Pawła	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny Rzeźba św. Jana Nepomucena	363/B/03/1-24 10.06.2003 r. B/2477 16.11.2015 r.
Kąty Wrocławskie	Cmentarz poewangelicki przy ul. Mireckiego	Pomnik nagrobny rodziny Wichelhaus z Sośnicy	A/3820/669/W/1-2 20.07.1992 r.
Kąty Wrocławskie	Na pn. od domu nr 31, ul. Nowowiejska	Krzyże pokutne	454/408/1-5 7.01.82 r.
Kilianów	Kościół fil. pw. Wniebowzięcia NMP	Elementy wyposażenia	362/B/03/1-12 10.06.2003 r. B/2183/1-22 9.11.2011 r.
Krzepków	Dz. Nr 111/41	Dwa krzyże pokutne – przedłużenie ul. Żwirki i Wigury – przeniesione z Wrocławia	956/730/1-2 7.02.2001 r.
Małkowice	Kościół paraf. pw. św. Trójcy	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny, brama cmentarna	453/590/1-45 28.04.92 r.
Małkowice	ul. Główna (dz. nr 113)	Pomnik z rzeźbą św. Jana Nepomucena	B/2467 24.09.2015 r.
Małkowice	ul. Główna (dz. 31)	Pomnik z rzeźbą św. Antoniego Padewskiego	B/2533 10.10.2016 r.
Nowa Wieś Kącka	Kościół fil. pw. św. Szymona i Judy Tadeusza	Elementy wyposażenia	B/1959/1-44 15.10.2008 r.
Nowa Wieś Kącka	Wsch. część wsi	Krzyż pokutny	455/540 30.07.85 r.
Pełcznica	Kościół paraf. pw. św. Mikołaja	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	454/408/1-5 7.01.82 r. (rzeźba w niszy) 361/B/03/1-20 10.06.2003 r.
Pełcznica	- próg domu nr 26, - po pd. stronie drogi do Kątów Wrocławskich - przy domu nr 63	- krzyże pokutne, - krzyże przydrożne - rzeźba „Ukrzyżowanie”	454/408/1-5 7.01.1982 r.
Sadków	Kościół fil. pw. św. Jadwigi	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	460/715/1-14 19.06.1996 r.
Skalka	Kościół fil. pw. św. Marii Magdaleny	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	360/B/03/1-19 10.06.2003 r.
Skalka	Figura „Św. Jan Nepomucen” przy drodze Wrocław-Jawor	Figura „Św. Jan Nepomucen”	452/542 18.05.1988 r.
Sośnica	Kościół paraf. pw. Podwyższenia Krzyża Św.	Elementy wyposażenia	456/420/1- 3717.12.1980 r.

			457/421/1-6;
Sośnica	Cmentarz przykościelny	Rzeźba na bramce muru cmentarnego, krzyż cmentarny	456/420/1-37; 457/421/1-6; 458/422/1-10 12.12.1980 r.
Wojtkowice	Kościół fil. pw. św. Jana Nepomucena	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	423/B/03/1-13 25.07.2003 r.
Zachowice	Kościół paraf. pw. Wniebowzięcia NMP	Elementy wyposażenia	B/2293/1-25 24.06.2013 r.
Zachowice	Cmentarz przykościelny	Płyty grobowe w murze cmentarnym, nagrobek	459/633/1-11 17.12.1993 r.
GMINA KOBIERZYCE			
Bielany Wrocławskie	Kościół pw. św. Andrzeja	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	463/400/1-22 02.1979r.
Bielany Wrocławskie	Dwór, ul. Wrocławska 7	Polichromowany strop belkowy	B/2437 10.12.2014 r.
Damianowice	Rozwidlenie dróg w pn. części wsi	Krzyż pokutny	461/538 30.07.1985 r.
Kobierzyce	Pałac	Tablica inskrypcyjna na elewacji pd. poświęcona Carlowi vom Rath	B/2337 9.10.2013 r.
Tyniec Mały	Kościół pw. Wniebowzięcia NMP	Elementy wyposażenia i wystroju	B/1980/1-25 29.12.2008 r.
Tyniec Mały	Przed kościołem	Kapliczka pokutna	464/545 31.07.85 r.
Tyniec nad Ślężą	Kościół paraf. pw. św. Michała Archanioła	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	319/B/03/1-31 4.04.2003 r.
		Pomnik z rzeźbą św. Jana Nepomucena	B/2440 15.12.2014 r.
		Sześć wczesnogotyckich słupów ze zdobionymi kapitelami	B/2566 27.03.2017 r.
		Prospekt organowy z instrumentem muzycznym	B/2638/1-2 12.07.2018 r.
Wierzbice	Kościół paraf. pw. Bożego Ciała	Elementy wyposażenia	321/B/03/1-22 9.04.2003 r.
Wierzbice	Pałac, ob. Zakład opiekuńczo-leczniczy	Dwa barokowe kartusze i portal	B/2332/1-3 10.09.2013 r.
Wysoka	ul. Malinowa 2	Rzeźba lwa z nieistniejącego pałacu Schottlaenderów	1318/B/06 12.01.2006 r.
GMINA MIETKÓW			
Borzygniew	Kościół fil. pw. św. Barbary	Elementy wyposażenia i wystroju	B/2120/1-54 9.09.2010 r.
		4 epitafia wmurowane w elewację pd. kościoła	B/2630/1-4 24.04.2018 r.
Domanice	Kościół fil. pw. św. Anny	Dwa obrazy XVII-wieczne z retabulum ołtarza bocznego pn.	B/2222/1-2 13.08.2012 r.
		Pozostałe elementy wystroju i wyposażenia	B/2285/1-45 22.04.2013 r.
Domanice	Pałac	Elementy wystroju i wyposażenia	B/2287/1-29 20.05.2013 r.
		Dekoracje malarskie odkryte w dwóch salach	B/2593/1-2 26.10.2017 r.
		Ekлекtyczny piec kaflowy z herbami z głowami lwów /1. piętro/	B/2652 26.09.2018 r.
Maniów Wielki	Kościół paraf. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP	Elementy wystroju i wyposażenia	B/2131/1-52 25.11.2010 r.
Maniów Wielki	Figura św. Jana Nepomucena, przy nr 13	Figura „Św. Jan Nepomucen”	465/533 29.07.1985 r.

Milin	Kościół fil. pw. św. Michała Archanioła	Elementy wystroju i wyposażenia oraz rzeźby św. Jana Nepomucena i Piety	B/2185/1-54 14.11.2011 r.
Proszkowice	Pd. część wsi	Krzyże pokutne	466/541 31.07.1985 r.
Stróża	Kościół fil. pw. św. Jana Chrzciciela	Elementy wyposażenia	B/1825/1-20 31.08.2007 r.
Ujów	Kościół fil. pw. św. Jakuba	Elementy wystroju i wyposażenia	B/1842/1-30 10.09.2007 r.
Wawrzeńczyce	Kościół paraf. pw. św. Wawrzyńca	Elementy wyposażenia	B/1818/1-23 19.07.2007 r.
GMINA SIECHNICE			
Groblice	Na pd. od wsi	Krzyż pokutny	498/442 22.01.1982 r.
Mokry Dwór	Przy pałacu	Rzeźba św. Małgorzaty w kapliczce	B/2737/388 19.04.1978 r.
Siechnice	Na pd. krańcu wsi	Krzyż pokutny	497/410 10.03.1982 r.
Sulimów	Kościół fil. pw. św. Franciszka z Asyżu	Elementy wyposażenia	B/2547/1-5 6.12.2016 r.
Święta Katarzyna	Kościół paraf. pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej	Elementy wyposażenia: barokowa rzeźba św. Katarzyny na bramie głównej, kapliczka z ok. 1500 r. na koronie muru cmentarnego, fragmenty dwóch płyt nagrobnych z pocz. XVI w.	B/2454/1-22 27.05.2015 r.
Święta Katarzyna	Klasztor Sióstr Pasterek	Elementy wyposażenia kaplic Sióstr Pasterek	324/B/03/1-15 23.04.2003 r..
Święta Katarzyna	Piec kaflowy ul. Główna 108/4	Piec kaflowy	499/556 11.05.1989 r.
Trestno	Kościół fil. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	500/621 14.06.1993 r.; 501/719/1-2 25.05.97 r.
		Zegar wieżowy 1934 r. w kościele	B/2038 8.07.2009 r.
		Zegar słoneczny 1771 r.	B/2044 27.07.2009 r.
GMINA SOBÓTKA			
Będkowice	Dwór	Elementy wyposażenia i wystroju, piece	91/B/01/1-3 z 16.11.2001 r. (piece, strop)
		Portal główny, kominek, wystrój 4 pomieszczeń	B/2408/1-6 10.10.2014 r.
Garncarsko	Przy nr 13	Kapliczka pokutna	477/412/1-7 6.02.82 r.
Księginice Małe	Kościół fil. pw. MB Różańcowej	Elementy wystroju i wyposażenia	B/1631/1-37 6.12.2006 r.
Nasławice	ul. Komuny Paryskiej /dz. nr37/	Rzeźba św. Jana Nepomucena wraz z cokołem w centrum wsi	B/2758 18.01.2021 r.
Rogów Sobócki	Kościół paraf. pw. św. Jana Chrzciciela	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	495/723/1-8 25.11.1997 r.
Rogów Sobócki	Mur cmentarza	Krzyże pokutne	477/412/1-7 6.02.1982 r.
Rogów Sobócki	Przy nr 51	Pręgierz	479/543 31.07.1985 r.
Sobótka	Kościół paraf. pw. św. Jakuba	Elementy wyposażenia	467/294/1; 468/295/1-8; 469/296/1-2;

			470/297/1; 471/298/1-2; 472/299/1-2; 473/300/1-7; 474/301/1-5; 475/302/1-2; 476/303/1-8 17.12.1976 r.
Sobótka	Plebania kościoła paraf.	Portal, kamień graniczny w ogrodzie	477/412/1-7 6.02.1982 r.
Sobótka	Kościół pom. pw. św. Anny	Elementy wyposażenia	99/B/02/1-13 26.02.2002 r.
		Romańska rzeźba lwa przy kościele	B/2175 28.09.2011 r.
		Rzeźba „Grzyb”	141/456/Arch/1969 3.06.1969 r.
Sobótka	Brama między kamienicami Rynek 10, 11	Rzeźba św. Jakub Starszy	B/2186 16.11.2011 r.
Sobótka	Ul. M. Skłodowskiej-Curie dz. nr 4	Kapliczka słupowa z obrazem „Chrystus w Ogrójcu”	B/2181 7.11.2011 r.
Sobótka	Przy drodze do Schroniska Dolnego	Rzeźba „Mnich”	140/454/Arch/1969 3.06.1969 r.
Sobótka	Przed kościołem pw. św. Jakuba/dz. nr 70/	Kolumna maryjna z 1720 r. z rzeźbą Matki Boskiej z XIX w.	B/2448 11.02.2015 r.
Sobótka - Górka	Zespół pałacowo-klasztorny (d. probostwo augustianów)	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny, rzeźby przed bramą	480/703/1-13 31.07.95 r.
Sobótka - Strzeblów	Przy domu nr 28	Krzyż pokutny	477/412/1-7 22.01.1982 r.
Stary Zamek	Kościół paraf. pw. św. Stanisława	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	481/148/1-2; 482/149/1-5; 483/153; 484/154; 485/155;486/156; 487/157; 488/158/1-4; 489/159/1-5; 490/160; 491/161; 492/162/1-3; 493/163/1-; 494/164 z1975 r.
Stary Zamek	We wsi przy drodze	Krzyż pokutny	478/165 11.08.1975 r.
Sulistrowice	Kościół paraf. pw. Najśw. Serca Pana Jezusa	Elementy wyposażenia	B/2156/1-7 27.07.2011 r.
Świątniki	Kościół fil. pw. MB Bolesnej	Elementy wystroju wyposażenia	B/1632/1-26 6.12.2006 r.
Wojnarowice	Kościół fil. pw. Wniebowzięcia NMP	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	496/725/1-8 28.11.75 r.
Wojnarowice	Mur kościelny	Krzyż pokutny	46/B/01 7.02.2001 r.
GMINA ŻÓRAWINA			
Bogunów	Przy nr 18	Krzyż pokutny	502/452 9.02.1982 r.
Galowice	Muzeum Powozów w d. spichlerzu	Dwa pojazdy konne omnibus (1890-1900 r.) i karawan pogrzebowy (1900 r.)	B/2455/1-2 3.06.2015 r.

Jaksonów	Kościół paraf. pw. Podwyższenia Krzyża	Elementy wystroju i wyposażenia	B/2053/1-7 7.10.2009 r.; B/2165/1-20 19.08.2011 r.
		Prospekt organowy	B/2129 27.10.2010 r.
Jaksonów	Przy schodach wiodących do kościoła	Krzyże pokutne	506/456 9.02.1982 r. (krzyż)
Milejowice	Kościół fil. pw. MB Królowej Polski	Elementy wyposażenia	B/1913/1-9 25.02.2008 r.
Nowojowice	We wsi przy drodze do Wrocławia	Krzyż pokutny	503/453 9.02.1982 r.
Przeclawice	Kościół fil. pw. św. Katarzyny	Elementy wyposażenia	B/2055/1-5 7.10.2009 r.
Przeclawice	Przy wejściu do kościoła	Krzyże pokutne	508/459/1-3 10.02.1982
Turów	Kościół fil. pw. Narodzenia MB	Elementy wyposażenia	573/B/04/1-21 6.04.2004 r.;
		Detal architektoniczny	1149/B/05/1-15 8.02.2005 r.
Węgry	Kościół paraf. pw. św. Jadwigi	Elementy wyposażenia, detal architektoniczny	1053/B/04/1-18 20.12.2004 r.
Węgry	Figura „Św. Jan Nepomucen”	Figura „Św. Jan Nepomucen”	509/458/1-4 9.02.1982r.
Węgry	- we wsi na boisku szkolnym - przy wejściu na cmentarz	Krzyże pokutne	504/454; 509/458/1-4 9.02.82r.
Wilczków	Kościół fil. pw. Wniebowzięcia NMP	Elementy wystroju i wyposażenia	B/2054/1-8 7.10.2009 r.
Wilczków	- na pd. od kościoła - narożnik muru cmentarnego	Krzyże pokutne	505/455; 507/457 9.02.82 r.
Żórawina	Kościół paraf. pw. św. Józefa Oblubieńca	Elementy wyposażenia i wystroju	B/1912/1-23 25.02.2008 r.
Żórawina	Plebania kościoła paraf.	14 rycin miedziorytniczych ze Stacjami Drogi Krzyżowej	B/1951/1-14 3.09.2008 r.
Żórawina	Kościół pom. pw. Trójcy Świętej	Elementy wyposażenia i wystroju	B/1914/1-102 5.03.2008 r.

Na katalog zabytków ruchomych objętych ochroną prawną w powiecie wrocławskim składają się głównie zespoły zabytkowych wyposażań lokalnych kościołów: ołtarze, obrazy, paramenty. Wyposażenie wnętrz licznych dworów, pałaców i zamków w zasadzie w całości się rozproszyło, w wyniku wojen, grabieży, pożarów i wywozów w różnych okresach historii.

Do interesujących zabytków ruchomych na terenie powiatu należą m.in. kultowe rzeźby w okolicy góry Ślęży. Rzeźby powstały prawdopodobnie około 2000-4000 r. p.n.e. Ich powstanie wiąże się z ludnością kultury łużyckiej lub celtyckiej, która niegdyś zamieszkiwała te tereny. Wszystkie rzeźby kultowe na Ślęży łączy wykonanie z podobnego rodzaju kamienia (granitu ślężańskiego) oraz oznaczenie znakiem solarnego, ukośnego krzyża. Miejsca, w których odkryto ślężańskie rzeźby, mogą wskazywać, że znalazły się tam w wyniku późniejszych przesunięć. Starożytne rzeźby mogły stać się charakterystycznymi punktami granicznymi, gdy podzielono Masyw Ślęży na część książęcą i klasztorną na początku XIII w.

- „**Niedźwiedź**”, rzeźba została odkryta przy drodze w okolicy Strzegomian, prawdopodobnie nie była to pierwotna lokalizacja posągu. Możliwe, że znajdował się w jednym ze świętych kręgów na Ślęży. W czasach nowożytnych była znana co najmniej od XVIII w., leżała wówczas na boku. Rzeźba stała się bardziej znana od 1853 r., kiedy to

została już ustawiona pionowo. W 1903 r. posąg przeniesiono na szczyt Ślęzy, początkowo w okolicie nowego schroniska, następnie w pobliże kościoła Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, gdzie stoi pod jaworem. Na brzuchu ma znak ukośnego krzyża.

- „**Panna z rybą**”, rzeźba przedstawiająca dosyć schematycznie figurę ludzką, przypuszczalnie mężczyznę, która trzyma oburącz na piersi dużą rybę. Zwierzę, prawdopodobnie pstrąg lub łosoś, jest ułożone pionowo, pyskiem do góry i mierzy około 1,4 m. Posągowi brak głowy i szyi, prawego ramienia oraz okazałej części nóg. Na rybie wyryto głęboko niecałkowicie regularny znak krzyża, jest on prawdopodobnie wtórny i mógł zostać naniesiony po chrystianizacji, prawdopodobnie w 1209 r. Posąg znajduje się pod szczytem Ślęzy, na wysokości około ok. 495 m n.p.m., przy szlaku turystycznym, w zadaszonej wiacie razem z rzeźbą „niedźwiedź”.

- „**Niedźwiedź**”, z utraconymi przednimi łapami znajduje się obok postaci z rybą. Ślad ukośnego krzyża wyryty na grzbiecie rzeźby.

- „**Grzyb**” lub tułów mnicha, fragment kamiennej rzeźby stojącej przy wschodniej ścianie Sanktuarium Św. Anny w Sobótce. Najprawdopodobniej jest to dolna część postaci człowieka w długiej szacie. Wyraźnie widoczny znak ukośnego krzyża.

- „**Mnich**”, kamienna rzeźba o kształcie przypominającym kręgiel lub wysmukłego naczynia. W miejscach niewidocznych, na podstawie bazy i na głowicy, znajdują się znaki ukośnego krzyża. Znajduje się przy ul. Armii Krajowej w Sobótce prowadzącej do Domu Wycieczkowego „Pod Wieżycą”.

- „**Kolumna Sobótczńska**” (bez symboli znaku ukośnego krzyża), w Muzeum Ślęzańskim.

5.4.3 Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków z terenu powiatu wrocławskiego

Poniższa tabela przedstawia zestawienie stanowisk archeologicznych z terenu powiatu wrocławskiego wpisanych do rejestru zabytków (Tabela 4).

Tabela 4. Stanowiska archeologiczne z terenu powiatu wrocławskiego wpisane do rejestru zabytków.

Lp	Miejscowość	Funkcja obiektu	Chronologia	Nr rejestru zabytków i data wpisu	Data wpisu do rejestru
GMINA CZERNICA					
1.	Czernica, st. 1	Grodzisko stożkowe	Średniowiecze	90/Arch	22.01.1965 r.
2.	Gajków, st. 10	Grodzisko stożkowe	Średniowiecze	230/Arch	16.05.1966 r.
GMINA DŁUGOŁĘKA					
1.	Oleśniczka, st. 1	Cmentarzysko kurhanowe	Epoka brązu	269/Arch	08.04.1967 r.
2.	Siedlec, st. 1	Osadnicza/mieszkalna	Epoka brązu	1298/733/Arch	1993-12-12
3.	Szczodre, st. 4	Grodzisko	Średniowiecze	225/Arch	1967-04-08
4.	Szczodre, st. 7	Grób - kurhan	Epoka brązu	281/Arch	1967-04-24
5.	Szczodre (Łozina), st. 13	Grodzisko	Średniowiecze	40/Arch	1967-09-07
GMINA JORDANÓW ŚLĄSKI					
1.	Jordanów Śląski, st. 5	Osada	Średniowiecze	1258/696/Arch	1992-12-10
2.	Jordanów Śląski, st. 6	Osada	Średniowiecze	1257/692/Arch	1992-12-07
3.	Jordanów Śląski, st. 30	Osada	Epoka brązu	768/Arch/74	1974-12-20
4.	Jerzyce Wielkie, st. 13	Osada	Epoka żelaza	766/Arch/74	1974-12-20
5.	Jerzyce Wielkie, st. 5	Osada	-	767/Arch/74	1974-12-20
6.	Karolin	Osada	Epoka kamienia	301/Arch	1967-11-09
7.	Piotrówek	Grodzisko	Średniowiecze	248/Arch	1966-12-22
8.	Popowice st. 1	Osada	Epoka żelaza	771/Arch/74	1974-12-20
9.	Porzażyce st. 11	Osada	Epoka brązu	772/Arch/74	1974-12-20
10.	Porzażyce st. 12	Osada	Epoka żelaza	773/Arch/74	1974-12-20
11.	Porzażyce st. 13	-	Epoka brązu	774/Arch/74	1974-12-20
12.	Porzażyce st. 14	Osada	Średniowiecze	1259/694/Arch	1992-12-10
13.	Tomice	Osada	Średniowiecze	250/Arch	1966-11-16
14.	Tomice	Osada	Epoka kamienia	251/Arch	1966-11-16
15.	Tomice	Cmentarzysko	Epoka żelaza	474/Arch/69	1969-30-12
GMINA KĄTY WROCŁAWSKIE					
1.	Kąty Wrocławskie st. 1	Grodzisko	Średniowiecze	64/Arch	1964-09-29
2.	Kąty Wrocławskie st. 7	Relikty architektury	Średniowiecze	7/Arch/2000	2000-06-19
3.	Gądów st. 2	Grodzisko	Średniowiecze	16/Arch/2003	2003-03-17

4.	Gniechowice st. 1	Grodzisko	Średniowiecze	167/Arch	1965-12-06
5.	Gniechowice st. 2	Osada	Epoka kamienia	1064/532/Arch/83	1983-08-31
6.	Gniechowice st. 4	Osada	Epoka kamienia	1061/429/Arch/83	1983-08-22
7.	Gniechowice st. 5	Osada	Epoka brązu	1062/530/Arch/83	1983-08-31
8.	Gniechowice st. 6	Osada	Epoka brązu	1063/531/Arch/83	1983-08-17
9.	Kamionna st. 3	Osada	Epoka żelaza	1057/525/Arch/83	1983-08-17
10.	Krobielowice st. 3	Osada	Epoka brązu	1058/526/Arch/83	1983-08-22
11.	Krzeptów st. 4	Osada	Epoka brązu	1273/708/Arch	1993-01-08
12.	Małkowice st. 12	Osada	Epoka kamienia	Arch/1183/618/87	1987-03-17
13.	Małkowice st. 18	Osada	Epoka brązu	Arch/1180/615/87	1987-03-17
14.	Małkowice st. 19	Osada	Epoka brązu	Arch/1181/616/87	1987-03-17
15.	Nowa Wieś Kącka st. 2	Osada	Średniowiecze	Arch/1108/543/84	1984-11-07
16.	Romnów st. 6	Osada	Epoka kamienia	AArch/1182/617/87	1987-03-17
17.	Sadków st. 1	Osada	Epoka kamienia	260/Arch/2005	2005-02-07
18.	Sadków st. 3	Funkcja osadnicza/mieszkalna	Epoka żelaza	1274/709/Arch	1993-01-08
19.	Skałka st. 11	Osada	Epoka kamienia	Arch/1186/621/87	1987-03-17
20.	Skałka st. 15	Osada	Epoka kamienia	Arch/1185/620/87	1987-03-17
21.	Smolec st. 8	Grodzisko	Średniowiecze	1275/710/Arch	1993-01-07
22.	Sokolnik st. 1	Cmentarzysko szkieletowe	Średniowiecze	1306/741/Arch	1993-12-15
GMINA KOBIERZYCE					
1.	Bielany Wrocławskie st. 1	Osada	Epoka brązu	931/Arch/81	1981-03-09
2.	Bielany Wrocławskie st. 2	Osada	Średniowiecze	932/Arch/81	1981-03-09
3.	Bielany Wrocławskie st. 3	Osada	Epoka brązu	933/Arch/81	1981-03-09
4.	Bielany Wrocławskie st. 4	Osada	Epoka brązu	934/Arch/81	1981-03-09
5.	Bielany Wrocławskie st. 5	Osada	Średniowiecze	935a/Arch/81	1981-03-09
6.	Bielany Wrocławskie st. 8	Grodzisko	Średniowiecze	82/Arch/	1964-11-06
7.	Bielany Wrocławskie st. 9	Grodzisko	Średniowiecze	57/Arch	1964-09-27
8.	Bielany Wrocławskie st. 23	Osada	Epoka żelaza	Arch1225/660/88	1988-12-27
9.	Bielany Wrocławskie st. 32	Osada	Średniowiecze	Arch1226/661/88	1988-12-27
10.	Bielany Wrocławskie st. 33	Osada	Epoka kamienia	1306/741/Arch	1995-02-23
11.	Chrzanów st. 10	Osada	Epoka kamienia	1255/690/Arch	1992-12-07
12.	Krzyżowice st. 5,6	Grodzisko	Średniowiecze	2/Arch	1958-01-13
13.	Magnice st. 13	Grodzisko	Średniowiecze	243/Arch/2004	2004-03-23

14.	Nowiny st. 1	Grodzisko	Średniowiecze	197/Arch	1966-05-09
15.	Pełczyce st. 5	Osada	Epoka kamienia	1260/695/Arch	1992-12-10
16.	Pełczyce st. 9	Funkcja osadnicza/mieszkalna	Epoka kamienia	1261/696/Arch	1992-12-14
17.	Rolantowice st. 1	Funkcja osadnicza/mieszkalna	Średniowiecze	102/1261/697/Arch	1992-12-14
18.	Szczepanowice, st. 1	Grób	Epoka brązu	3/Ar 126/Arch	1958-01-13 1865-07-02
19.	Szczepanowice, st. 3	Grodzisko	Średniowiecze	270/Arch	1967-04-19
20.	Ślęza st. 13	Osada	Epoka żelaza	Arch1223/658/88	1988-12-27
21.	Ślęza st. 19	Osada	Epoka brązu	Arch1228/663/88	1988-12-27
22.	Tyniec Mały st. 17	Osada	Epoka kamienia	830/Arch/76	1976-09-24
23.	Tyniec Mały st. 19	Osada	Epoka brązu	1253/688/Arch	1992-12-07
24.	Tyniec Mały st. 20	Osada	Epoka brązu	1252/687/Arch	1992-12-07
25.	Tyniec nad Ślężą st. 7		Epoka brązu	779/Arch/74	1974-12-20
26.	Tyniec nad Ślężą st. 20	Osada	Epoka brązu	1305/740/Arch	1993-11-12
27.	Tyniec nad Ślężą st. 34	Cmentarzysko brytualne	Epoka żelaza	1254/698/Arch	1992-12-07
28.	Wierzbice st. 1	Cmentarzysko	Epoka brązu	799/Arch/75	1975-04-08
29.	Wysoka st. 4	Osada	Epoka żelaza	Arch1224/659/88	1988-12-27
30.	Wysoka st. 7	Grodzisko	Średniowiecze	14/Arch/2002	2002-11-28
GMINA MIETKÓW					
1.	Maniów st. 1	Grodzisko	Średniowiecze	87/Arch	1965-01-22
2.	Maniów st. 2	Osada	Epoka brązu	Arch/1104/539/84	1984-11-07
3.	Mietków st. 3	Osada	Epoka brązu	Arch/1105/540/84	1984-11-07
4.	Milin st. 1	Grodzisko	Średniowiecze	100/Arch	1965-02-11
5.	Milin st. 3	Osada	Średniowiecze	Arch/1106/541/84	1984-11-07
6.	Milin st. 4	Osada	Średniowiecze	Arch/1107/542/84	1984-11-07
7.	Piława st. 3	Osada	Epoka brązu	1059/527/Arch/83	1983-08-22
8.	Piława st. 4	Osada	Epoka brązu	Arch/1109/544/84	1984-11-07
9.	Piława st. 4	Osada	Epoka brązu	1060/528/Arch/83	1983-08-22
10.	Stróża st. 1	Grodzisko	Średniowiecze	56/Arch	1964-09-27
11.	Stróża st. 2	Osada	Epoka brązu	Arch/1110/545/84	1984-11-07
12.	Stróża st. 3	Osada	Średniowiecze	111/546/84	1984-11-07
13.	Wawrzeńczyce st. 1	Osada	Epoka brązu	Arch/1112/547/84	1984-11-07
14.	Wawrzeńczyce st. 2	Osada	Epoka brązu	Arch/1113/548/84	1984-11-07

15.	Wawrzeńczyce st. 3	Osada	Średniowiecze	Arch/1114/549/84	1984-11-07
GMINA SIECHNICE					
1.	Biestryków st. 1	Grodzisko	Średniowiecze	12/Arch/2001	2001-07-23
2.	Radwanice st. 2	Osada	Epoka żelaza	354/Arch	1968-04-05
3.	Siechnice st. 6	Cmentarzysko	Epoka brązu	787/Arch/75	1975-03-25
GMINA SOBÓTKA					
1.	Góra Radunia; Sobótka/Góra Ślęza; Wierzyca st. 5, 7, 13, 77		Epoka brązu	185/Arch	1966-03-10
2.	Sobótka/Góra Ślęza st. 4	Grodzisko	Średniowiecze	262/Arch/2005	2005-11-02
3.	Sobótka/Góra Ślęza st. 7		Epoka żelaza	455/Arch	1969-06-03
4.	Sobótka/Góra Ślęza st. 7		Epoka żelaza	458/Arch	1969-06-03
5.	Sobótka/Góra Ślęza st. 7		Epoka żelaza	185/Arch 453/Arch	1966-03-10 1969-06-03
6.	Sobótka st. 3	Osada	Epoka brązu	150/Arch	1965-10-20
7.	Sobótka st. 6		Epoka żelaza	454/Arch	1969-06-03
8.	Sobótka st. 7		Epoka żelaza	456/Arch	1969-06-03
9.	Będkowice	Cmentarzysko	Epoka brązu	Arch/701/73	1973-12-08
10.	Będkowice	Grodzisko	Średniowiecze	85/Arch	1965-01-22
11.	Garncarsko st. 1	Osada	Epoka brązu	936/Arch/81	1981-03-09
12.	Garncarsko st. 3	Osada	Średniowiecze	934/Arch/80	1980-12-24
13.	Garncarsko st. 4	Osada	Średniowiecze	935/Arch/80	1980-12-24
14.	Garncarsko st. 8	Osada	Epoka kamienia	932/Arch/80	1980-12-24
15.	Księginice Małe	Osada	Średniowiecze	518/Arch/70	1970-12-21
16.	Kunów st. 1	Osada	Epoka brązu	529/Arch	1970-10-20
17.	Michałowice st. 1	Cmentarzysko	Epoka brązu	519/Arch/70	1970-12-21
18.	Rogów Sobócki st. 1	Grodzisko	Średniowiecze	4/Ar 182/Arch	1958-01-13 1966-01-17
19.	Stary Zamek st. 2	Ślad osadniczy	Epoka brązu	515/Arch/70	1970-12-21
20.	Stary Zamek st. 5	Osada	-	517/Arch/70	1972-01-01
21.	Stary Zamek st. 6	Osada	Epoka żelaza	612/Arch/72	1972-12-27
22.	Stary Zamek st. 18	Cmentarzysko	Epoka brązu	521/Arch/70	1970-12-21
23.	Strachów st. 2	Grodzisko	Średniowiecze	181/Arch	1966-01-17
24.	Strachów st. 3	Osada	Epoka kamienia	452/Arch	1969-04-25
25.	Strzegomiany st. 1	Osada	Epoka brązu	514/Arch/70	1970-12-21

26.	Strzegomiany st. 2	Osada	Epoka brązu	520/Arch/70	1970-12-21
27.	Żerzuszyce st. 2	Grodzisko	Średniowiecze	6/Ar	1958-01-13
GMINA ŻÓRAWINA					
1.	Bogunów st. 13	Cmentarzysko szkieletowe	Średniowiecze	163/Arch/2003	2003-06-23
2.	Jaksonów st. 23	Funkcja osadnicza/mieszkalna	Epoka żelaza	1270/705/Arch	1992-12-22
3.	Węgry st. 10	Funkcja osadnicza/mieszkalna	Epoka żelaza	1272/707/Arch	1992-12-22
4.	Węgry st. 11	Funkcja osadnicza/mieszkalna	Epoka żelaza	1271/706/Arch	1992-12-22
5.	Wilczków st. 12	Cmentarzysko	Epoka brązu	1269/704/Arch	1992-12-22
6.	Żórawina st. 15	Funkcja osadnicza/mieszkalna	Epoka kamienia	1290/725/Arch 162/1290/Arch/1993	1993-01-26

5.5 Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu wrocławskiego

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie”, a także zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków uwzględnia się zabytki architektury sakralnej, rezydencjonalnej, folwarcznej, budownictwa mieszkaniowego i gospodarczego, zabytki techniki, dzieła budownictwa obronnego, ponadto historyczne układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytkowe cmentarze, parki lub ogrody i inne formy zieleni komponowanej, a także stanowiska archeologiczne. Podkreślenia wymaga, że gminna ewidencja zabytków stanowi podstawę do opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.

Zabytki ujęte w ewidencji powinny być uwzględniane w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz objęte ochroną w planie zagospodarowania przestrzennego. Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.

W stosunku do zabytków ujętych indywidualnie w ewidencji, wszelkie działania mogące prowadzić do zmiany wyglądu zabytku oraz jego stanu zachowania należy uzgadniać ze stanowiskiem konserwatorskim, stosownie do art. 39 ust. 3 ustawy Prawo budowlane.

W stosunku do obszaru ujętego w gminnej ewidencji zabytków, wszelkie działania mogące potencjalnie wpłynąć na sposób zagospodarowania przestrzeni na wskazanym obszarze, w tym dotyczące zmian zewnętrznych przy obiektach współczesnych, nie zabytkowych, należy uzgadniać ze stanowiskiem konserwatorskim, stosownie do art. 39 ust. 3 ustawy Prawo budowlane.

Podjęcie jakichkolwiek prac przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków podlega uzgodnieniom z wojewódzkim konserwatorem zabytków na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53 ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego.

Ponadto właściciele lub posiadacze obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków muszą zawiadamiać wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

W tabeli poniżej (Tabela 5) przedstawiono wyniki analizy stanu posiadania aktualnych programów opieki nad zabytkami przez gminy powiatu wrocławskiego.

Tabela 5. Stan opracowanych gminnych ewidencji zabytków oraz gminnych programów opieki nad zabytkami na terenie Powiatu Wrocławskiego².

Gmina	Gminny Program Opieki nad Zabytkami	Gminna Ewidencja Zabytków
Czernica	Opracowany: Zarządzenie Nr 0050.8.2021 z 18.01.2021r.	Opracowany: na lata 2021-2024
Długołęka	Opracowany: Zarządzenie Nr 358/2015 z 18.11.2015 r.	Opracowany: na lata 2020-2023
Jordanów Śląski	Brak	Brak
Kąty Wrocławskie	Brak	Brak
Kobierzyce	Opracowany (brak zarządzenia)	Brak
Mietków	Opracowany: Zarządzenie Nr 19/2015 z 21.12.2015 r.	Brak
Siechnice	Opracowany (brak zarządzenia)	Brak
Sobótka	Opracowany: Zarządzenie Nr 141/2015 z 30.12.2015 r.	Brak
Żórawina	Brak	Brak

Jak widać z powyższego zestawienia, tylko dwie gminy powiatu wrocławskiego posiadają aktualne gminne programy opieki nad zabytkami. Pozostaje w tej kwestii wiele do zrobienia. Należy rozważyć działania, mające na celu popularyzację w samorządach gminnych pozytywnych aspektów uregulowania kwestii ochrony dziedzictwa kulturowego.

5.6 Dziedzictwo niematerialne

W rozumieniu Konwencji UNESCO, której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa, który jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne w rozumieniu wspomnianej wyżej Konwencji obejmuje:

- ✓ tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu,
- ✓ spektakle i widowiska,
- ✓ zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- ✓ wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki,
- ✓ umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Legendy

Legendy z obszaru powiatu zakorzenione są głęboko w pogańskiej i wczesnochrześcijańskiej historii Śląży, przede wszystkim z materialnymi relikami kultu solarnego i lunarne na Śląży i Raduni. Wyspowa charakter znaczenie górującego nad otoczeniem masywu nadawał mu symbolikę magiczną. Miejscowa ludność powstanie Śląży wiązała z wielką bitwą Aniołów i Diabłów u zarania pradziejów, której efektem miało być usypanie góry z ciskanych podczas walki kamieni. Częste i nagłe, typowe dla Masywu Śląży załamania pogody, burze i wyładowania atmosferyczne świadczyły o tym, iż pod górą znajduje

² na podstawie informacji uzyskanych od Urzędów Gmin.

się ukryte wejście do piekieł, a w chmurach okrywających szczyt, do dziś trwają zmagania dobra ze złem. Wilgotny klimat oraz obfitość źródeł góra Ślęza miała zawdzięczać czarcim łzom, wylewanym przez Diabły niemogące odnaleźć dotąd wejścia do podziemnego królestwa. Boskość, magiczność i niezwykłość krajobrazu Ślęzy na tle płaskiej równiny otoczenia jest jej atutem do dziś.

Podobnie jak w innych regionach etnograficznych w rejonie Ślęzy wiele legend nawiązuje do toposu wody żywej - cudownej wody mającej moc uzdrawiania. Strzegą jej duchy Ślęzy, a do cudownego źródła ukrytego na szczycie góry mogą dotrzeć jedynie śmiałkowie cechujący się niezłomną wolą i prawym charakterem. Echa tej legendy dotrwały do czasów współczesnych, pomimo braku szczególnych właściwości leczniczych woda ze Źródła Życia bijącego powyżej Sulistrowiczek uchodzi za „cudowną”, ciesząc się powodzeniem wśród miejscowej ludności.

Źródłem legend Masywu Ślęzy są również kultowe rzeźby: „Niedźwiedź”, „Mnich” i „Panna z rybą”. Z postacią „Mnicha” wiąże się popularna legenda o grzesznym zakonniku zaklętym w drodze na szczyt w kamień, posuwającym się wolno ku wierchołkowi, aby po jego osiągnięciu przynieść ludziom koniec świata. „Panna z rybą” miała być pamiątką po nieroztropnej dziewczynie drażniącej się z niedźwiedziem, co przypłaciła życiem. Z posągami ślęzańskim i aż po okres międzywojenny wiązał się zwyczaj obrzucania ich kamieniami, co miało przynosić szczęście.

W ciekawy sposób miejscowe legendy tłumaczą obecność głazów narzutowych na okolicznych polach. Według podań z okolic wsi Wierzbice (gmina Kobierzyce), jeden ze szczególnie wielkich głazów upuścił sam Diabeł, który wskutek modlitwy wierzbickiego księdza, nie zdołał donieść go na miejsce budowanej wówczas świątyni.

Na drodze między Szczepankowicami a Wierzbicami, znajdować miał się niegdyś „Czarci Most”. Tańczyły wokół niego diabelskie ogniki, myląc podróżnym drogę. Inne podania kazały wierzyć, iż nocami po okolicznych polach biega tajemniczy czarny pies -blakająca się po świetle dusza barona Hildebranda von Hund.

Tradycje, obrzędy, zwyczaje

W powiecie wrocławskim kultywowane są tradycje związane z kalendarzem prac polowych, jak również z korzeniami etnograficznymi ludności napływowej zamieszkałej na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej. W niemal wszystkich miejscowościach gminnych obchodzi się dożynki, które przybierają postać festynów rodzinnych.

Na terenie powiatu zachowały się tradycje artystyczne i rękodzielnicze sztuk doskonalonych przez pojedyncze już osoby. Na uwagę zasługują pracownie tkaniny artystycznej (Sobótka), malarskie (Sobótka), technik witrażowych (Sobótka). Tradycje jeździeckie podtrzymywane są przez pasjonatów z Galowic oraz Rogowa Sobóckiego. Dzieła regionalnych wytwórców prezentowane są w czasie corocznego Festiwalu Rękodzieła, Rzemiosła i Produktu Lokalnego organizowanego w Sobótce.

Tradycje obchodów Nocy Świętojańskiej w okolicach Ślęzy połączono z Targami Sobótkowymi, pośrednio nawiązując do handlowych tradycji regionu. Zwyczaj sobotnich targów wywodzi się z wczesnego średniowiecza, gdy osada pełniła funkcje targowe. Współcześnie obyczaj ten jest okazją do zabaw o tematyce średniowiecznej (tańce, walki rycerskie, pokazy średniowiecznego obyczaju, kuglarze, wszystko to służy odtworzeniu atmosfery średniowiecznego rynku, placu targowego). Noc Kupały (Wianki) to święto głęboko zakorzenione w obrzędowości pogańskiej, związane ze świętowaniem letniego przesilenia Słońca. Chrześcijańskie obyczaje przystrojania stołu Wielkanocnego oraz towarzyszące obchodom Świąt Bożego Narodzenia coraz częściej prezentowane są w ramach cieszących się dużą popularnością jarmarków świątecznych, mających swój lokalny koloryt i stanowiących

konkurencyjną atrakcję wobec zunifikowanej i skomercjalizowanej wizji świąt serwowanej przez sieci globalnych marketów.

Religijną tradycją są obchody Wielkiego Tygodnia w miejscowości Sośnica (gmina Kąty Wrocławskie), gdzie utrwalił się zwyczaj wchodzenia na klęczkach do Kaplicy Świętych Schodów (wzorowanej na Scala Santi w Rzymie) w kościele parafialnym Podwyższenia Krzyża Św. W dwubiegowych marmurowo-piaskowcowych schodach ukryto relikwie świętych, a zwyczaj przejścia na kolanach w kierunku ołtarza symbolizuje drogę krzyżową.

Tradycje kulinarne, przepisy lokalne

Tradycje kulinarne powiatu wrocławskiego wynikają w dużej mierze z dziedzictwa ludności napływowej, stąd kuchnia czerpie ze smaków pozostałych regionów Polski. Ważne miejsce zajmują w niej także tradycje kulinarne Kresowiaków. Do produktów lokalnych należą: pieczywo i wyroby cukiernicze z Rogowa Sobóckiego, rogaliki z Tyńca Małego, kwaszonki z Maniowa Wielkiego, wędliny wędzone według starych receptur (karczma „Ślęzański Pstrąg” w Sobótce Górcie), ryby smażone (Owiesno, karczma „Ślęzański Pstrąg” w Sobótce Górcie). W Jordanowie Śląskim wypieka się chleb według oryginalnej receptury, bez użycia drożdży, na zakwasie. Produkt z jordanowskiego młyna został uhonorowany podczas dolnośląskiej edycji konkursu: „Nasze Kulinarne Dziedzictwo”. Domowe nalewki wytwarzane są m.in. w Sobótce. Z winorośli pozyskuje się w skromnym obecnie zakresie wino, przysmakiem są również kiszone liście winorośli. Część oferowanych w gminach produktów nawiązuje nazwą do rozpoznawalnych symboli regionu, m.in. Smalczyk Czarownic Ślęzańskich, Smarowidło Pogańskie i Smalec Świętojański (Sobótka).

Instytucje kulturalne

Na obszarze powiatu wrocławskiego zakres działania instytucji kulturalnych jest stosunkowo szeroki. Życie kulturalne uwidacznia się szczególnie w działalności instytucji promujących powiat, takich jak np. „Stowarzyszenie Ślęzańskie” czy Stowarzyszenie Ziemi Kąckiej.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

6.1 Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu

Analiza SWOT jest jednym z podstawowych narzędzi diagnostycznych. Określa ona cztery ważne elementy oceny: mocne i słabe strony, czyli pozytywne i negatywne warunki wewnętrzne oraz szanse i zagrożenia, czyli pozytywne i negatywne warunki zewnętrzne. Niniejsza analiza jest podstawą do określenia celów i kierunków działania powiatu w zakresie ochrony zabytków.

Tabela 6. Analiza SWOT.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
• bogate zasoby dziedzictwa kulturowego, • uwarunkowania historycznie, różnorodność kulturowa regionu, • duża liczba zabytków nieruchomych i stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków,	• postępujący proces niszczenia niektórych zabytków, • degradacja elementów historycznych układów przestrzennych poprzez lokalizację nowej zabudowy,

• bogaty zasób zabytków ruchomych o wysokiej klasie artystycznej stanowiących wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych, • duża liczba obiektów i zespołów architektonicznych, • duża liczba stanowisk archeologicznych na terenie gmin, • walory turystyczno-krajobrazowe, • działalność gminnych ośrodków kultury i sportu, świetlic, bibliotek, • dobra współpraca samorządów lokalnych w zakresie wspólnej promocji gospodarczej i inwestycyjnej, • korzystna lokalizacja w aglomeracji wrocławskiej, • dobra infrastruktura i układ komunikacyjny, duża ilość szlaków pieszych i rowerowych, • system Informacji Przestrzennej Powiatu Wrocławskiego (https://wrosip.pl).	• brak świadomości społecznej w zakresie należytego dbania o zabytki, • zbyt niskie nakłady na wspieranie zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego.
SZANSE	ZAGROŻENIA
• pozyskanie funduszy na prace remontowo-konserwatorskie obiektów zabytkowych, • przestrzeganie zapisów miejscowych planów zagospodarowania w zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego, • rozwój turystyki, agroturystyki i rekreacji w oparciu o istniejące walory naturalne, obiekty zabytkowe i kulturowe, • współpraca i koordynacja działań konserwatorskich z Dolnośląskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, • wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych, • systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gmin i powiatu, • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej, • wykorzystanie walorów przyrodniczych w celu przyciągnięcia turystów,	• wysokie koszty renowacji i konserwacji obiektów zabytkowych, • skomplikowane procedury w ubieganiu się ośrodki zewnętrzne skutkujące stosunkowo niewielkim wykorzystaniem środków z Unii Europejskiej, zwłaszcza przez osoby prywatne, • zacieranie walorów historycznych obiektów zabytkowych przez przypadkowe przebudowy i modernizacje prowadzące do ich dewaloryzacji, • pogarszanie się stanu technicznego niektórych zabytków na terenie gmin, • niski poziom świadomości społecznej odnośnie walorów obiektów zabytkowych i ich znaczenia, • samowolne prace przy zabytkach bez wymaganych pozwoleń konserwatora zabytków, • zdarzenia losowe.

• poprawa dostępności do zabytków przez szeroką akcję promocyjną w serwisach informacji turystycznej.	

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Program Opieki nad Zabytkami służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju gmin i powiatu. Ważne jest także, aby właściciele zabytkowych obiektów, zmienili swoje podejście, przyczyniając się w ten sposób do poprawy stanu zachowania wszelkich dóbr środowiska kulturowego i naturalnego.

Za podstawowe cele programu opieki nad zabytkami należy przyjąć te wynikające z art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami, a więc:

- 1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

7.1 Priorytety i kierunki działań programu opieki nad zabytkami

Poniżej przedstawiono priorytety, kierunki działań i zadania Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrocławskiego na lata 2022-2025.

Tabela 7. Priorytety, kierunki działań i zadania na lata 2022-2025.

PRIORYTET I: STWORZENIE WARUNKÓW DLA EFEKTYWNEJ OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU WROCŁAWSKIEGO	
Kierunki działań:	Zadania:
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	➤ Realizacja zadań własnych powiatu w kwestii rewaloryzacji i utrzymania obiektów zabytkowych nieruchomości, do których powiat ma tytuł prawny; zabezpieczenia i utrzymania ich otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystania z tych obiektów w sposób zapewniający trwałe zachowanie ich wartości; ➤ Bieżące użytkowanie i utrzymanie funkcjonalności obiektów stanowiących mienie powiatu, z poszanowaniem ich specyfiki zabytkowej;

	➤ Podejmowanie starań o pozyskanie środków zewnętrznych na poprawę stanu zachowania zabytków będących własnością powiatu.
Realizowanie zadań kompetencyjnych powiatu dotyczących opieki nad zabytkami jako potwierdzenie uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju powiatu	➤ Przyjęcie przez Radę Powiatu Wrocławskiego Programu Ochrony Zabytków i okresowe monitorowanie jego realizacji; ➤ Podjęcie uchwały Rady Powiatu Wrocławskiego w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków; ➤ Coroczne zabezpieczanie w budżecie powiatu środków finansowych na ochronę i opiekę nad zabytkami w tym na zwiększanie atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych; ➤ Wyrażanie opinii do ustalanych przez poszczególne gminy planów zagospodarowania przestrzennego; ➤ Ustanawianie na wniosek Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznych opiekunów zabytków; ➤ Prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków; ➤ Współpraca z Dolnośląskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.
Współpraca z właścicielami zabytków położonych na terenie powiatu w celu poprawy stanu ich zachowania	➤ Wspieranie i uzupełnianie działań właścicieli zabytków położonych na terenie powiatu poprzez udzielanie na wniosek zainteresowanych podmiotów dotacji celowych na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków; ➤ Zapozdawanie właścicieli obiektów zabytkowych z możliwościami uzyskania dotacji i środków pozabudżetowych na zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami poprzez bieżące zamieszczanie na stronie internetowej powiatu dostępnych samorządowi informacji dotyczących możliwości pozyskania zewnętrznych środków finansowych na zabezpieczenie i remont tych obiektów.
Zwiększanie zdolności powiatu do efektywnej ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	➤ Tworzenie miejsc pracy związanych opieką nad zabytkami poprzez udział pracowników Starostwa Powiatowego w szkoleniach w tym zakresie.
<u>PRIORYTET II:</u> UPOWSZECZNIANIE I POPULARYZACJA WIEDZY O DZIEDZICTWIE KULTUROWYM POWIATU WROCŁAWSKIEGO	
Kierunki działań:	Zadania:
Popularyzacja dziedzictwa kulturowego	➤ Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników), poświęconych dziedzictwu kulturowemu, przyrodniczemu i historii powiatu; ➤ Popularyzacja wybitnych postaci historycznych związanych z powiatem.
Upowszechnianie i popularyzacja wiedzy	➤ Współorganizacja i dotowanie imprez i wydarzeń kulturalnych o charakterze ponadgminnym, w szczególności zorganizowanych

o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu	w obiektach zabytkowych, kultywujących tradycję i budujących tożsamość lokalną; ➤ Organizowanie i wspieranie organizacji konkursów, wystaw, imprez, kiermaszów, rajdów i festynów o charakterze ponadgminnym, popularyzujących poszanowanie dziedzictwa kulturowego; ➤ Propagowanie dobrych praktyk konserwatorskich.
Wspieranie rozwoju turystyki	➤ Współpraca z podmiotami działającymi na rzecz rozwoju turystyki w powiecie; ➤ Zamieszczanie na stronie internetowej powiatu informacji o walorach turystycznych powiatu; ➤ Promowanie istniejących szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych; ➤ Uwzględnianie informacji o zabytkach w produktach turystycznych powiatu.
Wykorzystanie nowoczesnych technologii do popularyzacji i promocji wiedzy o dziedzictwie kulturowym	➤ Rozbudowanie strony internetowej powiatu o treści związane z zabytkami powiatu; ➤ Zamieszczenie na stronie internetowej powiatu Programu Ochrony Zabytków Powiatu Wrocławskiego; ➤ Promocja na stronie internetowej powiatu dobrych praktyk w zakresie działań renowacyjnych, rewitalizacyjnych, remontowych zabytków; ➤ Zamieszczanie na stronie internetowej powiatu informacji o zasobach dziedzictwa kulturowego powiatu.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI ORAZ MONITORING POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

8.1 Instrumentarium realizacji

Podmiotem formułującym powiatowy program opieki nad zabytkami jest samorząd powiatowy. Realizacja programu odbywać się będzie przez zespół działań Zarządu Powiatu na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Samorząd ma oddziaływać na różne podmioty związane z obiektami zabytkowymi, w tym również na mieszkańców powiatu w celu wywołania w nich pożądanых zachowań prowadzących do realizacji zamierzonych celów. Zakłada się, że w realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami wykorzystane zostaną następujące grupy instrumentów:

- instrumenty prawne:
  - ✓ programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
  - ✓ dokumenty wydane przez Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych,
  - ✓ uchwały Rady Powiatu Wrocławskiego,
  - ✓ uchwały rad gminnych z powiatu wrocławskiego (miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zwolnienia i ulgi dla właścicieli obiektów zabytkowych).
- instrumenty finansowe:
  - ✓ środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Powiatu Wrocławskiego,
  - ✓ inne środki publiczne (dotacje, subwencje, dofinansowania),

✓ środki ze źródeł prywatnych - środki osób fizycznych, organizacji pozarządowych: stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp.

- instrumenty kontrolne:

- ✓ wewnętrzne okresowe sprawozdania z realizacji niniejszego programu,
- ✓ aktualizacja niniejszego programu związana z czteroletnim okresem obowiązywania.

- instrumenty społeczne:

- ✓ uzyskanie poparcia lokalnej społeczności dla programu poprzez sprawną komunikację,
- ✓ edukacja i tworzenie świadomości potrzeby istnienia i ochrony dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności,
- ✓ współpraca z organizacjami społecznymi.

8.2 Monitoring realizacji

Zgodnie z art. 87, ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, za monitorowanie realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami odpowiada Zarząd Powiatu, który co dwa lata sporządza sprawozdanie i przedstawia je Radzie Powiatu. W okresach czteroletnich dokonywana będzie przez Zarząd Powiatu ocena realizacji programu.

9. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Dofinansowanie zadań z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego z budżetu państwa

Kwestie dofinansowania prac przy obiektach zabytkowych reguluje Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa (*t. j. Dz. U. z 2017 r., poz. 1384*) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (*t. j. Dz. U. z 2014 r., poz. 110*).

Wsparcie finansowe z budżetu państwa pochodzi ze środków:

- Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach Programów Operacyjnych,
- Wojewody Dolnośląskiego, będących w dyspozycji Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- budżetu samorządu województwa dolnośląskiego i jednostek samorządu terytorialnego,
- Funduszu Kościelnego (dla prac przy obiektach sakralnych, nieobejmujących konserwacji ruchomego wyposażenia kościołów),
- Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (dla założeń zieleni zabytkowej).

Środki z budżetu samorządu Województwa Dolnośląskiego

Z budżetu samorządu Województwa Dolnośląskiego wspierane są zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami zgodnie z obowiązującą Ustawą o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, która zobowiązuje organy administracji publicznej do współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami, o których mowa w art. 3. ust. 3 Ustawy.

Zasady przyznawania dotacji na realizację zadań publicznych określają przepisy Ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (*t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 305*).

W celu racjonalnego wykorzystania środków budżetu województwa na realizację zadań publicznych przez organizacje pozarządowe, wprowadzono zasady określające procedurę organizowania otwartych konkursów ofert poprzedzających przyznanie dotacji oraz zasady rozliczania (Uchwała Nr 1637/II/2004 Zarządu Województwa Dolnośląskiego z dnia 17 sierpnia 2004 r. ze zmianami w sprawie Instrukcji postępowania w sprawie wdrażania Karty Współpracy Samorządu Województwa Dolnośląskiego z podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego na Dolnym Śląsku).

Zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego określone są uchwałą nr XXVIII/788/12 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 8 listopada 2012 r.

Dofinansowanie zadań z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego z Funduszy Unii Europejskiej.

Pozyskiwanie środków finansowych na zadania inwestycyjne jest również możliwe ze źródeł zewnętrznych. Możliwość współfinansowania działań obejmujących zarówno podnoszenie poziomu wiedzy w zakresie kultury i historii, jak również zachowanie oraz ochronę dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim, istnieje ze środków finansowych Unii Europejskiej.

Dofinansowanie zadań z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego ze źródeł zagranicznych pozaunijnych.

Dofinansowanie zadań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego możliwe jest w ramach Norweskiego Mechanizmu Finansowego i Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Fundusze norweskie i EOG są formą bezzwrotnej pomocy zagranicznej przyznanej przez Islandię, Liechtenstein oraz Norwegię Polsce i innym państwom członkowskim Unii Europejskiej.

Dofinansowanie zadań z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego ze środków pozarządowych.

Dofinansowanie zadań z zakresu ochrony dóbr kultury obejmuje również działalność fundacji, m.in. Fundacji Polska Miedź, organizacji pożytku publicznego powołanej przez KGHM Polska Miedź S.A. w 2003 r. oraz Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej.

Ulgi podatkowe.

Formą pomocy finansowej dla właścicieli obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków jest system ulg podatkowych:

- na podstawie art. 4., ust. 1., pkt. 9., lit. c i d Ustawy z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadków i darowizn (*t. j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1813 ze zm.*) zwolnione od podatku jest nabycie spadku zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, jeżeli nabywca jest zaliczany do I lub II grupy spadkowej oraz gdy zabezpiecza je i konserwuje zgodnie z obowiązującymi przepisami. Zwolnienie od podatku przysługuje też w przypadku nabycia spadku zabytków ruchomych i kolekcji wpisanych do rejestru zabytków;

- na podstawie art. 7, ust. 1, pkt. 6 Ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (*t. j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1170 ze zm.*) zwalnia się od podatku od nieruchomości: budynki i grunty wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej.

10. Spis materiałów wykorzystanych w tekście, ryciny, tabele i fotografie

Spis materiałów

- 1) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (*Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.*),
- 2) Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (*t. j. Dz. U. z 2021 r., poz. 710 ze zm.*),
- 3) Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (*t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 920 ze zm.*),
- 4) Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (*t. j. Dz. U. z 2021 r., poz. 741 ze zm.*),
- 5) Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (*t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1333 ze zm.*),
- 6) Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (*t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1219 ze zm.*),
- 7) Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (*t. j. Dz. U. z 2021 r., poz. 1098*),
- 8) Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (*t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1990 ze zm.*),
- 9) Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (*t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 194 ze zm.*),
- 10) Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (*t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1057 ze zm.*),
- 11) Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (*t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 902*),
- 12) Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (*t. j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1479*),
- 13) Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (*t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 164 ze zm.*),
- 14) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (*t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 81*),
- 15) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (*t. j. Dz. U. z 2021 r., poz. 56*),
- 16) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (*t. j. Dz. U. z 2017 r., poz. 928*),
- 17) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (*t. j. Dz. U. z 2017 r., poz. 1674 ze zm.*),
- 18) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (*t. j. Dz. U. z 2014 r., poz. 110*),
- 19) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (*t. j. Dz. U. z 2004 r., Nr 30, poz. 259*),

- 20) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (t. j. Dz. U. z 2004 r., Nr 212, poz. 2153),
- 21) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (t. j. Dz. U. z 2011 r., Nr 89, poz. 510),
- 22) Uchwała nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022” (M. P. z 2019 r. poz. 808),
- 23) Uchwała nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030” (M. P. z 2020 r. poz. 1060),
- 24) Materiały udostępnione przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu.
- 25) Programy i Strategie gmin powiatu wrocławskiego.
www.mapy.zabytek.gov.pl/nid/
www.zabytek.pl

Spis rycin

Ryc. 1. Mapa powiatu wrocławskiego z podziałem na gminy.

Ryc. 2. Położenie powiatu wrocławskiego na mapie województwa dolnośląskiego (źródło: <https://pl.wikipedia.org>).

Spis tabel

Tabela 1. Zestawienie placówek muzealnych z terenu powiatu wrocławskiego.

Tabela 2. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków w poszczególnych gminach powiatu wrocławskiego.

Tabela 3. Zabytki ruchome powiatu wrocławskiego wpisane do rejestru zabytków.

Tabela 4. Stanowiska archeologiczne z terenu powiatu wrocławskiego wpisane do rejestru zabytków.

Tabela 5. Stan opracowanych Gminnych Ewidencji Zabytków oraz Gminnych Programów Opieki nad Zabytkami na terenie powiatu wrocławskiego.

Tabela 6. Analiza SWOT.

Tabela 7. Priorytety, kierunki działań i zadania na lata 2022-2025.

Spis fotografii

Fot. 1. Gajków. Kościół pw. św. Małgorzaty (źródło: <https://zabytek.pl>).

Fot. 2. Długołęka. Kościół pw. św. Michała Archanioła (źródło: <https://zabytek.pl>).

Fot. 3. Kiełczów. Kościół ewangelicki pw. Trójcy Świętej, ob. rzymskokatolicki parafialny pw. MB Różańcowej w Kiełczowie (źródło: <https://zabytek.pl>).

Fot. 4. Wilczkowice. Kościół pw. św. Kazimierza (źródło: <https://pl.m.wikipedia.org>).

Fot. 5. Kąty Wrocławskie. Kościół pw. św. Piotra i Pawła (źródło: <https://zabytek.pl>).

Fot. 6. Małkowice. Kościół pw. św. Trójcy (źródło: <https://zabytek.pl>).

Fot. 7. Sośnica. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego (źródło: <https://zabytek.pl>).

Fot. 8. Jasz kotle. Kościół pw. Wniebowzięcia Pańskiego (źródło: <https://zabytek.pl>).

Fot. 9. Bielany Wrocławskie. Kościół pw. św. Andrzeja (źródło: <https://zabytek.pl>).

Fot. 10. Milin. Kościół pw. św. Michała Archanioła (źródło: <https://zabytek.pl>).

Fot. 11. Sobótka. Kościół pw. św. Anny (źródło: <https://zabytek.pl>).

Fot. 12. Wilczków. Kościół pw. Wniebowzięcia NMP (źródło: <https://zabytek.pl>).

Fot. 13. Domanice. Mauzoleum (źródło: <https://zabytek.pl>).

Fot. 14. Krobielowice. Mauzoleum (źródło: <https://zabytek.pl>).

Fot. 15. Borowa. Pałac (źródło: <https://pl.wikipedia.org>).

Fot. 16. Piotrówek. Pałac (źródło: <https://pl.wikipedia.org>).

- Fot. 17. Czerńczyce. Pałac (źródło: <https://pl.wikipedia.org>).
- Fot. 18. Sadowice. Pałac (źródło: <https://pl.wikipedia.org>).
- Fot. 19. Krobielowice. Pałac (źródło: <https://pl.wikipedia.org>).
- Fot. 20. Kobierzyce. Pałac, ob. Urząd Gminy (źródło: <https://pl.wikipedia.org>).
- Fot. 21. Bielany Wrocławskie. Dwór (źródło: <https://pl.wikipedia.org>).
- Fot. 22. Domanice. Pałac (źródło: <https://pl.wikipedia.org>).